

# נחמיה (מ)

[א](#) [ב](#) [ג](#) [ד](#) [ה](#) [ו](#) [ז](#) [ח](#) [ט](#) [י](#) [יא](#) [יב](#) [יג](#)

## פרק-א

## נחמיה

**א** דְּבָרֵי נְחֻמְיָה בֶּן חַכְלֵיָה וַיְהִי בְּחֻדְשׁ (כסלו) פְּסָלֵיו שְׁנַת עֶשְׂרִים וָאֵנִי  
הַיְיָתִי בְּשׁוֹשָׁן

**ב** דְּבָרֵי נְחֻמְיָה וְגו'. מִכָּאן וְאֵילֶךְ כִּתַּב נְחֻמְיָה סֵפֶר זֶה : שְׁנַת עֶשְׂרִים.  
הִיא שְׁנַת עֶשְׂרִים לְדַרְיוֹשׁ הַמֶּלֶךְ שֶׁהוּא אֲרַתְחַשְׁתָּא וּבִמְסַכְתָּ ר"ה מִלְּאֲנֹ  
שְׁנַת עֶשְׂרִים שְׁנַת עֶשְׂרִים לִג' שׁ מִן הַכְּתוּב שֶׁנִּי לְמַטָּה וַיְהִי בְּחֻדְשׁ נִיסָן שְׁנַת  
כ' לְאֲרַתְחַשְׁתָּא וְגו' וּמִחֻדְשׁ תִּשְׂרִי הָיוּ מוֹנִין לְחַשְׁבֹּן הַשָּׁנִים וְעַל כֵּן נֹאמַר  
כֹּאן וַיְהִי בְּחֻדְשׁ כִּסְלוֹ שְׁנַת כ' וְגו' וְהוּא כִּסְלוֹ הַבָּא לְאַחַר תִּשְׂרִי וְלְמַטָּה  
נֹאמַר וַיְהִי בְּחֻדְשׁ נִיסָן שְׁנַת כ' וְגוֹמֵר הוּא נִיסָן שְׁבָאוֹתָה שְׁנָה וְאֵינִי יֹכֹל  
לְפַתּוֹר וְלֹאמַר מִנִּיסָן הָיוּ מוֹנִין לְחַשְׁבֹּן שְׁנֹתֵיהֶם וְאוֹתוֹ מַעֲשֶׂה הַכְּתוּב לְמַטָּה  
שֶׁנֹּאמַר וַיְהִי בְּחֻדְשׁ נִיסָן וְגו' הִיא קוֹדֵם מַעֲשֶׂה זֶה שֶׁנֹּאמַר וַיְהִי בְּחֻדְשׁ כִּסְלוֹ  
שְׁנַת כ' וְגו' וְאֵין מוֹקֵדִם וּמֵאוֹח' בְּהֵם דְּבַר זֶה אֵינִי יֹכֹל לְפַתּוֹר וְלֹאמַר  
וְהַפְרָשׁוֹת מוֹכִיחוֹת שֶׁאֵף אוֹתוֹ מַעֲשֶׂה שֶׁל פְּרָשָׁה שְׁנִייה לֹא הִיתָה כִּי אִם  
בְּשִׁבְלֵי מַעֲשֶׂה זֶה שֶׁל פְּרָשָׁה זֹאת רֵאשׁוֹנָה : (ב"י)

**מצודת דוד** דְּבָרֵי נְחֻמְיָה. ר"ל נחמיה כתב ספר זה : שנת עשרים. למלכות  
דְּרִיּוֹשׁ הַפְּרָסִי :

**מצודת ציון** הַבִּירָה. ר"ל מקום ארמון המלך : (מצודת ציון)

**רלב"ג** **דברי נחמיה בן חכליה וגו'.** עד ויהי כאשר נבנתה החומה (ז' א') :  
(רלב"ג)

**ב** וַיבֹּא חֲנַנִּי אֶחָד מֵאֲחֵי הוּא וְאֲנָשִׁים מִיהוּדָה וְאֲשָׁאֲלָם עַל הַיְהוּדִים  
הַפְּלִיטָה אֲשֶׁר נִשְׁאַרוּ מִן הַשְּׁבִי וְעַל יְרוּשָׁלָּם :

**רס"י** אחד מאחי. אחד מחברי : ואשאלם על היהודים וגו'. שאלתי להם  
על ענין פליטת היהודים אשר נשארו צירוסלים מן השבי של צבל :  
הפליטה. על שם שנאלו מגלות צבל : ועל ירוסלים. ועל ענין העיר  
שאלתי אליהם : (רס"י)

**מצודת דוד** **מאחי.** מחברי : **נשארו.** על כי רוב הגולה ישבו בבבל בשבי  
ומעט עלו לזה אמר בהם ל' שארית : **ועל ירושלים.** על בנין חומותיה :  
(מצודת דוד)

**מצודת ציון** **הפליטה.** ענין שארית וכן שריד ופליט (יהושע ח') : (מצודת ציון)

**ג** וַיֹּאמְרוּ לִי הַנְּשָׂאָרִים אֲשֶׁר נִשְׁאַרוּ מִן הַשְּׁבִי שֶׁם בְּמַדִּינָה בְּרָעָה גְדֹלָה  
וּבְחֶרֶף וְחֹמֶת יְרוּשָׁלַם מְפֹרָצָת וְשַׁעֲרֶיהָ נִצְתּוּ בְּאֵשׁ :

**רס"י** ויאמרו לי. השיבו לי על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון תחלה על  
ענין היהודים ואח"כ על ענין החומות והשערים : הנשארים וגו'. אותם  
היהודים אשר נשארו שם במדינת ירוסלים הם נתונים זרעה גדולה וזחרפ'  
לפי שהעובדי כוכבים בזזים וסוללים אותם : וחומת ירוסלים מפורצת.  
וחומת העיר הרי היא פרונה והשערים שרופים זאש כקדמתן שישראל לא  
זנו חומות העיר ושעריה כי אם זנין ז"ה לצדו : נלתו. כמו נלתו (ס"א)  
לתו כמו (תלו) : (רס"י)

**מצודת דוד** **ובחרפה.** העובדי כוכבים מחרפים אותם : **נצתו.** שרופים באש  
כשהיו מאז : (מצודת דוד)

**מצודת ציון** **מפורצת.** מלי פרצה ושרר : **נצתו.** מלי הצתה ושרפה כמו ויצת  
אש (איכה ד') : (מצודת ציון)

**רלב"ג** **וחומת ירושלים מפרצת ושעריה נצתו באש.** אחשב שזה נעשה  
בעת חורבן בית ראשון כי לא בנו עדיין חומה לעיר ירושלים השבים

מהגולה כי לא נתן להם רשות רק לבנות ביהמ"ק : (רלבי"ג)

**[ד]** וַיְהִי כַּשְּׁמַעִי אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה יִשְׁבְּתִי וְאַבְכָּה וְאֶתְאַבְּלָה יָמִים וְאֶהֱיָ צָם וּמִתְפַּלֵּל לִפְנֵי אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם :

רס"י ימים. כמה ימים : (רס"י)

מצודת דוד **ישבתי**. ר"ל ישבתי משומם : **ימים**. ר"ל כמה ימים : (מצודת דוד)

מצודת ציון **צם**. מתענה : (מצודת ציון)

**[ה]** וְאָמַר אֲנִי הִנֵּה אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם הָאֵל הַגָּדוֹל וְהַנּוֹרָא שֹׁמֵר הַבְּרִית וְחֹסֵד לְאֶהְבֵּיו וּלְשִׁמְרֵי מִצְוֹתָיו :

רס"י אנא. לשון בקשה ותחנה : (רס"י)

מצודת דוד **שומר הברית**. הגמול שהבטיח בברית : (מצודת דוד)

מצודת ציון **אנא**. הוא ענין ל' בקשה : (מצודת ציון)

**[ו]** תְּהִי נָא אֲזַנְךָ קֹשֶׁת וְעֵינֶיךָ פְּתוּחוֹת לִשְׁמֹעַ אֶל תְּפִלַּת עַבְדְּךָ אֲשֶׁר אֲנֹכִי מִתְפַּלֵּל לְפָנֶיךָ הַיּוֹם וְיוֹמָם וְלַיְלָה עַל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל עַבְדֶּיךָ וּמִתְנוּדָה עַל חַטָּאוֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר חָטְאוּ לָךְ וְאֲנִי וּבֵית אָבִי חָטְאוּנוּ :

רס"י קשבת. כמו קושבת כו' כאשר יאמר מאהב אוהב כן יאמר מן קשב וקושבת : (רס"י)

מצודת דוד **ועיניך פתוחות**. לראות בדמעות עיני : **היום**. ר"ל בעת ההיא : **ואני**. ר"ל ומתודה מה שאני ובית אבי חטאנו : (מצודת דוד)

מצודת ציון **תהי נא**. תהא עתה או היא ענין ל' בקשה : **קשבת**. ענין שמיעה : (מצודת ציון)

**[ז]** חָבַל חָבַלְנוּ לָךְ וְלֹא שָׁמְרָנוּ אֶת הַמִּצְוֹת וְאֶת הַחֻקִּים וְאֶת הַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר צִוִּיתָ אֶת מֹשֶׁה מֹשֶׁה עַבְדְּךָ :

**רש"י** חבול. שם דבר לשון השחתה וחי"ת ננקדה בחטף פתח ואיני יכול לפותרו כל' פעול שא"כ היה לו לנקד חי"ת בקמץ גדול : חבלנו. לשון השחתה כמו (בדניאל ו) חבולא לא עזדת וכן חזרו מנחם : (רש"י)

**מצודת דוד** חבול וכו'. ר"ל שחתנו דבריך ולא שמרנו וכו' : (מצודת דוד)

**מצודת ציון** חבול. ענין השחתה כי השחית כל בשר (בראשית ו') ת"א חבילו : (מצודת ציון)

**רלב"ג** חבול חבלנו לך. ראוי שתדע כי לא יזיק האדם לה' ית' בחטאו ובהשחיתו דרכו אך רשעו הוא לו לבדו והנה הטעם באמרו חבול חבלנו לך כטעם אמרו ואם לה' יחטא איש (ש"א ב' כה) כי האיש יהיה חוטא לה' כשיהיה חטאו בענין האלהות והאמונה. וכן ההשחתה תהיה לה' כאשר יחטא בה' לה' כמו ההשחתה שתהיה בענין ע"ז כאמרו פן תשחיתון ועשיתם לכם פסל (דברים ד' טז) : (רלב"ג)

**[ח]** זָכַר נָא אֶת הַדְּבָר אֲשֶׁר צִוִּיתָ אֶת מֹשֶׁה עֲבֹדָה לְאמֹר אַתֶּם תִּמְעְלוּ אֲנִי אֲפִיץ אֶתְכֶם : (מצודת דוד)

**מצודת דוד** אתם תמעלו. כאשר אתם תמעלו ואני אפיץ וכו' : (מצודת דוד)

**מצודת ציון** תמעלו. ענין חטא ופשע : אפיץ. אפזר : (מצודת ציון)

**[ט]** וּשְׁבַתְּם אֵלַי וּשְׁמַרְתֶּם מִצְוֹתַי וְעִשִּׂיתֶם אֹתָם אִם יְהִי נִדְחֲכֶם בְּקִצָּה הַשָּׂמַיִם מִשֶּׁם אֶקְבְּצֶם (והבואתים) וְהִבִּיאֹתִים אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר בְּחַרְתִּי לְשֹׁכֵן אֶת שְׁמִי : (מצודת דוד)

**רש"י** אם יהיה נדחכם. כענין שנאמר אם יהיה נדחך וגו' (דברים ל') : (רש"י)

**מצודת דוד** ושבתם. וכאשר תשיבו אלי אז אף אם יהיו הנדחים מכם בקצה השמים וכו' : את שמי. את שכינתי : (מצודת דוד)

**[י]** וְהִם עֲבֹדֶיךָ וְעַמֶּךָ אֲשֶׁר פָּדִיתָ בְּכַחַךְ הַגָּדוֹל וּבְיָדְךָ הַחֲזָקָה : **[יא]** אֲנִי אֲדַנֶּי תְהִי נָא אֲזַנְךָ קְשֻׁבֶת אֶל תִּפְלֹת עֲבֹדָה וְאֶל תִּפְלֹת עֲבֹדֶיךָ הַחֲפְצִים לִירְאָה אֶת שְׁמֶךָ וְהִצְלִיחָה נָא לְעֲבֹדֶיךָ הַיּוֹם וּתְנַהוּ לְרַחֲמִים לְפָנַי הָאִישׁ

הָזָה וְאָנִי הַיִּתִּי מִשָּׁקָה לְמֶלֶךְ : (פ)

**רס"י** אֲנִי אֲדַנִּי תְּהִי נֹא אֲזַנְךָ קִשְׁבָּתָ. בְּתַחֲלַת תְּפִלְתּוֹ אָמַר לְשׁוֹן זֶה שֶׁל תַּחֲנֵה וְכֵן לְאַחַר תְּפִלְתּוֹ : לְעֶצֶדֶךָ הַיּוֹם וּגּו'. כִּךְ הִיָּה מִתְּפַלֵּל עַל עַמּוֹ : לְפָנַי הָאִישׁ הַזֶּה. לְפָנַי הַמֶּלֶךְ : מִשָּׁקָה. כְּמוֹ (רֵאשִׁית מ') מִשָּׁקָה לְמֶלֶךְ מֵאֲרִיס וְזֶה שְׁפִירָקְתִּי לְמַעַלָּה (עֲזָרָא ב') כְּדַבְּרֵי רְבוֹתֵינוּ הַתְּרַקְתָּא הוּא נַחֲמִיָּה : (רס"י)

**מצודת דוד** **עבדיך**. חוֹזֵר עַל עֲצָמוֹ : **תפלת עבדיך**. חוֹזֵר עַל כָּל הַמִּתְּפַלְלִים אֲשֶׁר חִפְצִים לִירָאָה וְכו'. **והצליחה**. וְחוֹזֵר וּמִפְרֵשׁ דְּבַר הַהֲצַלְחָה שִׁיתְנַהּוּ לְרַחֲמִים לְפָנַי הַמֶּלֶךְ שִׁימְלֵא שְׂאֵלְתּוֹ : **ואני**. אִין זֶה מִדְּבַרֵי הַתְּפִילָּה רַק אָמַר עַל עֲצָמוֹ שֶׁהִיָּה מִשָּׁקָה לְמֶלֶךְ וְלִהְסָבִיר מַה שֶׁנֶּאֱמַר אַחֲרָיִךְ שֶׁהִבִּיא יִין לְפָנַי הַמֶּלֶךְ : (מצודת דוד)

## נחמיה פרק-ב

**א** וַיְהִי בְּחֹדֶשׁ נִיסָן שְׁנַת עֶשְׂרִים לְאַרְתַּחְשַׁסְתָּא הַמֶּלֶךְ יִין לְפָנָיו וְאָשָׂא אֶת הַיִּין וְאָתְנָה לְמֶלֶךְ וְלֹא הַיִּתִּי רַע לְפָנָיו :

**רס"י** לְאַרְתַּחְשַׁסְתָּא. הוּא דְרִיוֹשׁ וְעַל שֶׁסְּמֵי הַמַּלְכוּת נִקְרָא כִּךְ : יִין לְפָנָיו. הִבִּיאוּ יִין לְפָנַי הַמֶּלֶךְ בְּחֹרֶךְ : וְאָשָׂא אֶת הַיִּין. וְאֲנִכִּי נִשְׂאֵתִי אֶת כּוֹס הַיִּין וְנִתְתִּיָּה לְמֶלֶךְ וְכִךְ הוּא הַמְּנַהֵג שֶׁהִמְצִיָּא יִין בְּחֹרֶךְ הַמֶּלֶךְ אִינוּ נוֹשָׂא וְנִתְתֵנוּ לְמֶלֶךְ אֲבָל שֶׁר הַמִּשְׁקִים מִקְּבָל כּוֹס הַיִּין מִיַּד הַמְצִיָּא וְהוּא נוֹשָׂא וְנִתְתֵנוּ לְמֶלֶךְ : לֹא הִיָּתִי רַע לְפָנָיו. וְאֲנִי לֹא הִיָּתִי רְגִיל לְהִיָּת רַע לְפָנָיו בְּרוּע פְּנִים כִּי אִם שְׂמַח וְטוֹב לֵב וְעַתָּה הִיָּתִי זֹעֵף בְּרוּע פְּנִים : (רס"י)

**מצודת דוד** **יין לפניו**. ר"ל הִבִּיאוּ יִין לְתַת לְפָנָיו וְהוּא מִקְרָא קֶצֶר : **ולא הייתי רע לפניו**. וְלֹא הִיָּה דְרִכִּי מֵאֵז לְהִרְאוֹת לְפָנָיו פְּנִים רַעִים וְעֲצוּבִים : (מצודת דוד)

**מצודת ציון** **לארתחשסתא**. הוּא דְרִיוֹשׁ הַפְּרָסִי וְנִקְרָא כֵן עִישׁ הַמַּלְכוּת כְּמוֹ פְּרַעָה לְמִצְרַיִם וְהַדּוּמִים : (מצודת ציון)

**רלב"ג** יין לפניו. ר"ל שכבר היה היין לפניו : (רלב"ג)

**ב** ויאמר לי המלך מדוע פניך רעים ואתה אינך חולה אין זה כי אם רע  
לב ואירא הרבה מאד :

**רס"י** ואתה אינך חולה. והרי אין אתה חולה : אין זה. אין המעשה הזה  
כי אם רוע לב שיש בלבבך עלי להמיתני בסם המות בנו בזנינו אבל פערי  
חומות הר הבית וחומת החצר אשר סביב צ"ה לא בנו עדיין : ולחומת  
העיר. ולעשות קורות לחומת העיר : ולבית אשר אבא אליו. ולעשות בית  
אשר אשב בו לכורכי : ויתן לי המלך. את כל אשר שאלתי ממנו : כיד. כפי  
ידו של הקב"ה שהיתה טובה עלי להלחיחני : (רס"י)

**מצודת דוד** מדוע פניך רעים. כי בעבור העצבון נשתנה מאור פניו לרוע  
ולזה שאלו מדוע פניך רעים הלא אין אתה חולה לומר שבעבורה נשתנה  
מראית פניך אי"כ אין זה כ"א רוע לב ר"ל לבך רע עלי להמיתני בשתיית  
זה הכוס אשר נתת בו דבר ארסי ולזה פניך זעומים וכדרך הרוצח כאשר  
ירצח : ואירא. מדברי עלילת המלך : (מצודת דוד)

**רלב"ג** אין זה כי אם רוע לב. ידמה שאמר לו זה על צד אהבה כאלו יאמר  
הנה זה הרוע בפנים הוא מהפעלות נפשי ובלי ספק אתה דואג על דבר מה  
ולזה ירעו פניך. ולפי שזה המאמר היה אפשר שיובן שנאמר על דרך  
השנאה והכעס היה ירא נחמיה כי חמת מלך מלאכי מות : (רלב"ג)

**ג** ויאמר למלך המלך לעולם יחיה מדוע לא ירעו פני אשר העיר בית  
קברות אבתי חרבה ושעריה אכלו באש : (ס)

**מצודת דוד** המלך לעולם יחיה. כן הוא מדרך המוסר לברך את המלך  
בראשית האמרים : אשר העיר וגו'. ובעבור זה אני עצב ולזה פני רעים :  
אכלו באש. שרופים באש : (מצודת דוד)

**מצודת ציון** ירעו. מלי רעה : חרבה. מלי חורבן : אוכלו. נשרפו : (מצודת  
ציון)

**ד** ויאמר לי המלך על מה זה אתה מבקש ואתפלל אל אלהי השמים :

**מצודת דוד** על מה זה אתה מבקש. כאומר ואם רוצה אתה בבניינה על מה  
זה תהיה אתה מבקש עליו ומהו הדבר אשר תרצה : ואתפלל. עד שלא

השיב אמריו התפלל לה' תפלה קצרה בעמדו לפני המלך והתפלה היה שימשוך עליו חסד לפני המלך : (מצודת דוד)

**[ה]** וְאָמַר לְמֶלֶךְ אִם עַל הַמֶּלֶךְ טוֹב וְאִם יֵיטֵב עֲבָדְךָ לְפָנֶיךָ אֲשֶׁר תִּשְׁלַחֲנִי אֶל יְהוּדָה אֶל עִיר קְבָרוֹת אֲבֹתַי וְאֲבָנָנָה :

**מצודת דוד** **אם על המלך טוב.** ר"ל אם רוצה המלך בזה : **ואם ייטב עבדך.** אם אני טוב ומקובל ואהוב לפניך : **אשר תשלחני.** ר"ל שאלתי ובקשתי אשר תתן לי רשות ללכת אל מדינת יהודה וכו' : **ואבננה.** אבנה אותה : (מצודת דוד)

**[ו]** וַיֹּאמֶר לִי הַמֶּלֶךְ וְהַשָּׂגֵל יוֹשֶׁבֶת אֶצְלוֹ עַד מָתִי יְהִי מְהֻלָּכָה וּמָתִי תָשׁוּב וַיֵּיטֵב לְפָנָי הַמֶּלֶךְ וַיִּשְׁלַחֲנִי וְאֶתְנָה לוֹ זָמַן :

**מצודת דוד** **והשגל.** המלכה היתה אז יושבת אצלו : **עד מתי וגו'.** כמה הוא הזמן אשר יהיה המהלך ר"ל ללכת ולשבת שמה ולשוב הנה ולתוספת ביאור אמר שוב ומתי תשוב : **וייטב.** הוטב שאלתי לפניו ונתן לי רשות ללכת ואני קבעתי לו זמן מתי אשוב : (מצודת דוד)

**מצודת ציון** **והשגל.** המלכה המיוחדת לו למשכב המשגל : (מצודת ציון)

**רלב"ג** **והשגל יושבת אצלו.** היא אשתו המיוחדת לו למשגל : (רלב"ג)

**[ז]** וַאֲמַר לְמֶלֶךְ אִם עַל הַמֶּלֶךְ טוֹב אֲגִרֹת יִתְּנוּ לִי עַל פְּחוֹת עֶבֶר הַנָּהָר אֲשֶׁר יַעֲבִירוּנִי עַד אֲשֶׁר אָבּוֹא אֶל יְהוּדָה :

**מצודת דוד** **יתנו לי.** סופרי המלך יתנו לי אגרות ברשותך אל מושלי עבר הנהר : **אשר יעבירוני.** שהם יעבירו אותי בהלויית אנשים לשמרני בדרך : (מצודת דוד)

**רלב"ג** **אשר יעבירוני עד אשר אבוא אל יהודה.** הנה שאל זה מפני כי שם צרי יהודה ובנימן ולזה שאל שיהיו הפחות מצוויים מאת המלך שיעבירוהו בעברו בארצם לשמרן מכל אויב ואורב : (רלב"ג)

**[ח]** וְאֲגִרַת אֶל אֶסְף שֹׁמֵר הַפְּרָדִס אֲשֶׁר לְמֶלֶךְ אֲשֶׁר יִתֵּן לִי עֲצִים לְקָרוֹת אֶת שַׁעֲרֵי הַבֵּיָרָה אֲשֶׁר לְבֵית וּלְחֹמַת הָעִיר וְלְבֵית אֲשֶׁר אָבּוֹא אֵלָיו וַיִּתֵּן לִי הַמֶּלֶךְ כֶּיֶזַד אֱלֹהֵי הַטּוֹבָה עָלַי :

**מצודת דוד** **ואגרת.** גם יתנו לי אגרת אל אסף השומר את הפרדס וכו' והוא

היה הפקיד על עצי היער : **לקרות**. לעשות תקרות על שערי הר הבית המסבב את בה"מ : **ולחומת העיר**. עצים לצורך בנין החומה : **אשר אבוא אליו**. ר"ל הנעשה לצרכי לבוא אליו לשבת בו : **ויתן**. צוה לתת לי אגרות : **כיד אלהי**. כמו שהיה יד אלהי טובה עלי לתת לי חן בעיני המלך : (מצודת דוד)

**מצודת ציון הפרדס**. הוא גן מעץ פרי כמו גנות ופרדסים (קהלת ב') : **לקרות**. מלשון תקרה : **הבירה**. כן יקרא בה"מ כמ"ש לא לאדם הבירה (דה"א כ"ט) : (מצודת ציון)

**רלב"ג לקרות את שערי הבירה אשר לבית**. ר"ל לבית המקדש וידמה שקרוי שערי הבירה הוא האולם אשר לפני השער. ולחומת העיר. ר"ל מה שיצטרך מן העצים לחומת העיר לקרות השערים : (רלב"ג)

**[ט]** וְאָבּוֹא אֶל פְּחוֹת עֵבֶר הַנְּהָר וְאֶתְנָה לָהֶם אֶת אֲגָרוֹת הַמֶּלֶךְ וַיִּשְׁלַח עִמָּי הַמֶּלֶךְ שָׂרֵי חֵיל וּפָרָשִׁים : (פ)

**רש"י** ואתנה להם את אגרות המלך. למען יתיירוני לשלום : שרי חיל ופרשים. שלח המלך עמי לכבודי למען אלך לשלום : (רש"י)

**מצודת דוד וישלח**. כבר שלח עמי מעת הלכי או הפחוות שלחו עמו בדבר המלך והרי הוא כאלו שלח המלך : **שרי חיל ופרשים**. לכבודו ולשמרו בדרך (מצודת דוד) :

**[י]** וַיִּשְׁמַע סַנְבַלֵּט הַחֹרֶנִי וְטוֹבְיָה הָעֶבֶד הָעַמֹּנִי וַיֵּרַע לָהֶם רָעָה גְדֹלָה אֲשֶׁר בָּא אֲדָם לְבַקֵּשׁ טוֹבָה לְבָנֵי יִשְׂרָאֵל :

**רש"י** וישמע סנבלט וגו'. כאשר שמעו שנאתי לבקש טובה על ישראל ולבנות חומות ירושלים וירעו בעיניהם כי היו כרי יהודה ובנימין : (רש"י)

**מצודת דוד וישמע**. מה ששאלתי מאת המלך בדבר בנין העיר : **וירע להם**. היה רע בעיניהם : **אשר בא אדם וכו'**. כי המה היו מצרי יהודה ובנימין : (מצודת דוד)

**[יא]** וְאָבּוֹא אֶל יְרוּשָׁלַם וְאָהִי שָׁם יָמִים שְׁלֹשָׁה :

**רש"י** ואהי שם ימים שלשה. הייתי בירושלים ימים שלשה ולסוף שלשת



ימים קמתי זלילה אני ואנשים מועטים עמי ולא הגדתי לשום אדם את  
אשר נתן הקב"ה זלזי : (רס"י)

**[יב]** ואקום לילה אני ואנשים מעט עמי ולא הגדתי לאדם מה אלהי נתן  
אל לבי לעשות לירושלם ובהמה אין עמי כי אם הבהמה אשר אני רכב  
בה :

**רס"י** ובהמה אין עמי. כי כל האנשים מועטים אשר עמי הלכו זרגליהם  
אזל אני זלזי הייתי רוכב על בהמה שלא היו רואים לרכוב על סוסיהם  
למען יהיו יולאים מן העיר זלינעא זלא ידיעת אדם והם הלכו לשזור  
ולהפיל חומות העיר זלילה ולהרבות פרזותיה למען יהיו בני העיר למחר  
להוטי ומסכימים זעלה אחת עם נחמיה לזנות חומות העיר, וכן מוכיח  
המעשה בתוך הפרשה : (רס"י)

**מצודת דוד** מה אלהי נתן וגו'. מה ה' מעורר את לבי לעשות לטובת  
ירושלים : אין עמי. תחת האנשים ההולכים עמדי : (מצודת דוד)

**מצודת ציון** רוכב בה. רוכב עליה וכן ינתן בו (שמות כ"א) ור"ל עליו :  
(מצודת ציון)

**[יג]** ואצאה בשער הגיא לילה ואל פני עין התנין ואל שער האשפת ואהי  
שבר בחומת ירושלם אשר (המפרוצים) הם פרוצים ושעריה אכלו באש :

**רס"י** ואלאה זשער הגיא. ילאתי זאותו שער זלילה עם האנשים אשר  
עמי ללד אותו מקום של עין התנין ולאותו שער האשפות זזחומות העיר  
והייתי פורץ זחומה והחומה היתה נוחה להפילה ולפרוץ זה לפי שהיתה  
שרופה זאש : אשר הם פרוצים. שהם אותם מקומו' שהיו פרוצים והם  
פרוץ זהם יותר : (רס"י)

**מצודת דוד** ואל פני. הלכתי אל פני עין התנין והוא שם מקום : ואהי  
שובר. זונתו היתה למען יחשבו אנשי ירושלים שהאויב הוא השובר את  
החומה ויעוררו לבם לזנותה ולחזקה : אשר הם פרוצים. ר"ל על כי היו  
בה פרצות מרובות והשערים היו שרופים באש לזה היה נוח וקל להוסיף  
פרצות : (מצודת דוד)

מצודת ציון אכלו. נשרפו : (מצודת ציון)

**רלב"ג** ואצאה בשער הגיא לילה וגו'. ידמה שהיה בחומה שער היו באים ממנו אל גיא בן הנום ואותו השער נקרא שער הגיא. ושער האשפות היה השער אשר מוציאים ממנו הזבל חוץ לעיר יהיו שם אשפות ישימו שם הזבל. והנה עבר שם נחמיה בן חכליה בלילה לשער אם תהיה המלאכה גדולה לבנות החומה ולהעמיד שעריה כדי שיתישר מזה איך יתכן לו שיבננה ולזה עבר סביב כל חומת ירושלים עד ששב אל שער הגיא שנסע ממנו : ואהי שובר בחומות ירושלים וגו'. ואהי חושב בחומות ירושלים אשר הם פרוצים ושעריה שאכלו באש כמה תכבד העבודה לבנות החומה ולהעמיד שעריה

שעריה : (רלב"ג)

**[יד]** וְאָעֶבֶר אֶל שַׁעַר הָעַיִן וְאֶל בְּרֵכַת הַמֶּלֶךְ וְאִין מְקוֹם לְבַהֲמָה לְעֶבֶר תַּחְתֵּי :

**רס"י** ואעבור אל שער העין. ורליתי לעבור אל אותן מקומות שבחומת העיר ובאותן פרצות ואין מקום באותן פרצות לעבור ביניהם רוכז על הבהמות שהיו פרצות קטנות : (רס"י)

**מצודת דוד** ואין מקום. אין מקום פנוי ללכת שם כי היה מלא גלי אבנים מאבני החומה. לבהמה וכו'. הוא הפוך כמו אין מקום לבהמה אשר תחתי לעבור

מצודת : (דוד)

**מצודת ציון** ברכת. ענין מקוה המים וכן תעלת הברכה (ישעיה ז') : (מצודת ציון)

**רלב"ג** ואעבור אל שער העין ואל ברכת המלך. ר"ל שכבר עבר אל השער אשר יבאו ממנו אל העין לשאב מים ואל שער כרכת המלך שהיתה שם ברכה שהיו משקים שם סוסי המלך והיו לוקחים משם מים אל המלך. או היתה הברכה להשקות גן שלמה המלך. ואין מקום לבהמה לעבור תחתיו. ר"ל שכבר נתקלקל הקרקע באופן שלא תוכל הבהמה לעבור אם לא

ארד : (רלב"ג)

**[טו]** וְאֶהֱי עֹלָה בְּנַחַל לַיְלָה וְאֶהֱי שֹׁבֵר בְּחוֹמָה וְאָשׁוּב וְאָבּוֹא בְּשַׁעַר הַגֵּיא וְאָשׁוּב :

**רס"י** ואהי עולה. והייתי עולה מלד אחד כלילה והייתי קוצר בחומה עם האנשים אשר עמי : ואשוב ואבוא. וכאשר חזרתי באתי דרך שער הגיא

(רס"י)

**מצודת דוד** ואהי. לזה הלכתי משם לעלות בנחל ושם שברתי בחומה : **ואשוב.** משערי הגיא חזרתי אל ביתי : (מצודת דוד)

**מצודת ציון** בנחל. בעמק ואמר עולה כי לפני הנחל היה הר : (מצודת ציון)

**רלב"ג** ואהי עולה בנחל לילה. ר"ל במישור שהיה אצל החומה ואז הייתי מחשב ומעיין בחומה אם יש בה פרצות גדולות כדי שהעמוד על מלאכת החומה כמה תכבד : (רלב"ג)

**[טז]** והסגנים לא ידעו אנה הלכתי ומה אני עשה וליהודים ולכהנים ולחרים ולסגנים וליתר עשה המלאכה עד כן לא הגדתי :

**רס"י** והסגנים. אשר בעיר לא היו יודעין להיכן הלכתי ואת המעשה אשר עשיתי : עד כן. עד עתה : (רס"י)

**מצודת דוד** והסגנים. המה סגני ירושלים : ולסגנים. אשר מערי יהודה : **וליתר עושה המלאכה.** המה ראשי העם העושים מלאכת העם בכל דבר : **עד כן.** ר"ל לא הגדתי להם עד אשר נעשה כן כאשר חשבתי כי אחר שנתקיימה מחשבתו ובנו החומה בראותם הפרצים כי רבו לא העלים עוד מעתה שהוא היה השובר : (מצודת דוד)

**מצודת ציון** והסגנים. הוא מין שררה : ולחורים. כן יקראו השרים הגדולים והוא מל' חיור ולובן הפוך מן השפלים הנקראים חשוכים כמ"ש בל יתיצב לפני חשוכים (משלי כ' ב) : (מצודת ציון)

**[יז]** ואומר אליהם אתם ראים הרעה אשר אנחנו בה אשר ירושלם חרבה ושעריה נצתו באש לכו ונבנה את חומת ירושלם ולא נהיה עוד חרפה :

**רס"י** ואומר אליהם. למחר אמרתי להם : ולא נהיה עוד חרפה. שלא יהיו כרינו בזזים וסוללים אותנו : (רס"י)

**מצודת דוד** ושעריה נצתו. ודבר קל להוסיף פרצות וכל הרוצה שובר בחומה : חרפה. לחרפה להיות שובר ופורץ בחומה כל העובר : (מצודת דוד)

**מצודת ציון** נצתו. מל' הצתה ושריפה : (מצודת ציון)

**יח** וַאֲגִיד לָהֶם אֶת יַד אֱלֹהֵי אֲשֶׁר הִיא טוֹבָה עָלַי וְאִף דְּבָרֵי הַמֶּלֶךְ אֲשֶׁר אָמַר לִי וַיֹּאמְרוּ נָקוּם וּבְנִינוּ וַיַּחֲזְקוּ יְדֵיהֶם לְטוֹבָה: (פ)

**רפ"י** את יד אלהי. אשר נתן לי חן והאלחה לפני המלך : לטובה. הכל נתכוננו לטובה לבנות חומת העיר ומגדליה : (רפ"י)

**מצודת דוד** אשר היא טובה עלי. אשר נתן אותי לחן בעיני המלך : אשר אמר לי. כי אמר לו דברים טובים וניחומים ועם כי לא נזכר : ובנינו. כמו ונבנה : ויחזקו ידיהם. חזקו ידי עצמם לעשות הטובה ודבר הראוי והוא בנין החומה : (מצודת דוד)

**יט** וַיִּשְׁמַע סַנְבַּלֵּט הַחֹרֶנִי וְטַבָּיָה הָעֶבֶד הָעֲמוֹנִי וְגַשְׁם הָעֶרְבִי וַיִּלְעְגוּ לָנוּ וַיִּבְזוּ עָלֵינוּ וַיֹּאמְרוּ מָה הַדָּבָר הַזֶּה אֲשֶׁר אַתֶּם עֹשִׂים הָעַל הַמֶּלֶךְ אַתֶּם מַרְדִּים:

**רפ"י** וילעגו. כאשר שמעו הכרים שמועת בנין חומת העיר היו מלעגים עלינו : העל המלך. אם על המלך אתם מורדים לבנות חומת העיר כדי למרוד : (רפ"י)

**מצודת דוד** וילעגו לנו. לעגו עלינו : ויבזו עלינו. דברו עלינו דברי בזיון וגדוף : העל המלך וכו'. וכי תחפצו למרוד במלך במה שאתם בונים החומה להתחזק במבצר העיר : (מצודת דוד)

**רלב"ג** העל המלך אתם מורדים. ר"ל העל המלך אתם חושבים למרוד ולזה אתם מחזקים העיר כדי שלא יוכל למשול בכם. והנה מתשובת נחמיה להם נתבאר שהם היו מבקשים לעזור להם בזה הבנין כמו שהיו אומרים במה שקדם וכמו שהשיב להם זורבבל אז (עזרא ד' ג') לא לכם ולנו לבנות בית אלהינו. כן השיב להם נחמיה ולכם אין חלק וצדקה וזכרון בירושלים. ר"ל שלא יעזרו בבנין ההוא מה שיהיה להם בו חלק בירושלים גם לא יתנו מהונם לעזור בזה מה שיחשב להם צדקם וגם לא יקדישו שם שום הקדש ישאר להם בו זכרון בירושלים ואפשר שנאמר כי לא אמרו לנחמיה זולתי אלו הדברים. ועל לעגם עליו אמר להם ובאר כי ה' ית' הוא יצליח דרכיהם כי הם עבדיו ולזה יקומו לבנות להשענם על אלהי השמים שהוא אדון הכל שיסיר כל מונע מלפניהם וכאלו באר בזה המאמר שאין סנבלט וטוביה וחבריהם עבדי ה' ית' כמו שהם חושבים כי הם עובדים ע"ז עם עבדם ה' ית' ולזה אמר להם שהם מראים רוע לבבם כנגד ה' ית' כי תמיד היו משביתים המלאכה כאלו הרחיקו עצמם מהיות להם חלק וצדקה וזכרון בירושלים : (רלב"ג)

**[ב]** וְאָשִׁיב אוֹתָם דָּבָר וְאוֹמַר לָהֶם אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם הוּא יַצְלִיחַ לָנוּ וְאַנְחֵנוּ עֲבָדָיו נִקּוּם וּבְנֵינוּ וְלָכֶם אֵין חֶלֶק וַיְצַדֵּק וְזָכְרוֹן בִּירוּשָׁלַם :

**רפ"י** ולכם אין חלק. מה לכם צננין חומת העיר הזאת כי אין לכם חלק  
**כה** :

**מצודת דוד** הוא יצליח לנו. כאומר אף אם תלשינו למלך לומר כדברים האלה לא יועילו דבריכם להשבית המלאכה כי ה' יצליח לנו : ואנחנו עבדיו. ובעבור כי אנחנו עבדי ה' שומרי מצותיו לזה נקום ונבנה והוא יעזר לנו לבל יכנסו דבריכם באזני המלך. ולכם. כאומר ואם בעיניכם הדבר רע מה לכם לירושלים הלא אין לכם חלק בה. וצדקה. ר"ל הצדקה והחסד הנעשה לירושלים במה ששבו ישראל אליה הלא במצות המלך נעשית ותחשב לו לצדקה ולזכרון טוב בירושלים אבל אתם מה לכם אלינו אין לכם לא חלק ולא צדקה ולא זכרון טוב בירושלים : (מצודת דוד)

## נחמיה פרק-ג

**[א]** וַיָּקָם אֶלְיָשִׁיב הַכֹּהֵן הַגָּדוֹל וְאַחִיו הַכֹּהֲנִים וַיִּבְנוּ אֶת שַׁעַר הַצֹּאן הַמָּה קִדְשׁוֹהוּ וַיַּעֲמִידוּ דְלֹתָתָיו וְעַד מַגְדַּל הַמַּאָה קִדְשׁוֹהוּ עַד מַגְדַּל חֲנַנְיָאֵל : (ס)

**רפ"י** שער הצאן. כך שמו של שער : המה קדשוהו. לאותו שער בקדושת העיר : דלתותיו. של שער : ועד מגדל המאה. כך שמו של מגדל : (רפ"י)

**מצודת דוד** קדשוהו. קדשו אותו בפה להיות קדוש בקדושת העיר : ועד מגדל המאה. בנו החומה עד מגדל המאה וקדשוהו ומשם והלאה עד מגדל חננאל : (מצודת דוד)

**מצודת ציון** שער הצאן. כן שמו על דבר ידוע אצלם וכן כולם : (מצודת ציון)

**רלב"ג** והנה זכר כי אלישוב הכהן הגדול ואחיו הכהנים בנו את שער הצאן וידמה שדרך השער ההוא היה נכנס הצאן לעשות הקרבנות וליתר הדברים אשר יצטרך אליהם. ואמר שהמה קדשוהו ר"ל שהכיננהו כי בנו החומה מימינו ומשמאלו והעמידו דלתות השער ההוא ואמר שהם

הכינוהו מצד אחד לבנות החומה עד מגדל המאה והנה המגדל ההוא לפי מה שאחשב בימי מלכי יהודה המגדל למאה אנשים ידועים בנוהו וישבו שם. ומצד אחד בנו החומה עד מגדל חננאל : (רלבי"ג)

**[ב]** וְעַל יָדוֹ בָּנוּ אֲנָשֵׁי יְרַחוֹ (ס) וְעַל יָדוֹ בָּנָה זְכוּר בֶּן אֶמְרִי : (ס)

**רס"י** ועל ידו. אכל ידו בסמוך לו של כל בונה ובונה שצנו אותו צבנין של שער האון : בנו אנשי ירחו. שכך היו מנהגם הללו היו בונים כאן בחומת העיר עד תשלום בניינה המוטל עליהם והאחרים היו בונים סמוך לצבנין הראשון וכך היה מנהגם בזה אחר זה עד שנבנית כל החומה : ועל. כמו (במדבר ז') ועליו מטה מנשה בסמוך וכן פתרונו סמוך לצבנין ידו והמקרא לא דקדק בלשוננו פעמים שהוא אומר על ידו ופעמים שהוא אומר עליו, ואחריו החזיק : (רס"י)

**מצודת דוד** ועל ידו. אצל מקומו של בנין אלישיב וסמוך לו : (מצודת דוד)

**[ג]** וְאֵת שַׁעַר הַדְּגַיִם בָּנוּ בְּנֵי הַסִּנְאָה הַמָּה קְרוּהוּ וַיַּעֲמִידוּ דְלֹתָתָיו מִנְעוּלָיו וּבְרִיחָיו : (ס)

**רס"י** ואת שער הדגים. כך שם השער : המה קרוהו. נתנו הקורות ותקרות על השער : קרוהו. משקל חזק כמו מן קרה דוגמת המקרה במים עליותיו (תהלים ק"ד) וקו"ף של קרוהו אינה נהוגה לינקד בחיר"ק בענין זה מפני רי"ש של אחריה כמו צרך (סס י') חרף עשהו (משלי י"ז) וזרכתיה והיתה לגוים (ראשית י"ז) וזריתים בארצות (יחזקאל כ"ט) : מנעוליו. מסגרויו ששורל"ץ בלע"ז : (רס"י)

**מצודת דוד** קרוהו. נתנו התקרה : מנעוליו. שם כלי עשוי לסגור בו דלתות השער. ובריחיו. כעין מטה מבריח מאחורי הדלתות לרוחב הדלת לבל יפתח : (מצודת דוד)

**רלבי"ג** המה קרוהו. ר"ל שעשו כמו אולם לפני השער להיות למחסה מזרם וממטר ליושבים שם : מנעוליו. הם הכלים שסוגרים בהם הדלת : ובריחיו. הם לחזק סגירת השערים נכנסים בלחי השער מצד זה ובלחי השני מצד השני מלחי אל לחי : (רלבי"ג)

**[ד]** וְעַל יָדָם הִחֲזִיק מְרֵמוֹת בֶּן אֹרְיָה בֶּן הַקּוֹץ (ס) וְעַל יָדָם הִחֲזִיק מִשְׁלָם בֶּן בְּרַכְיָה בֶּן מְשִׁיזְבָּאֵל (ס) וְעַל יָדָם הִחֲזִיק צְדוֹק בֶּן בְּעֻנָּא: (ס)

רס"י החזיק. לזנות הבנין : (רס"י)

**מצודת דוד** ועל ידם. סמוך למקום בנין בני הסנאה : החזיק. חזק מלאכת הבנין : ועל ידם. סמוך למקום בנין הראשונים : (מצודת דוד)

**רלב"ג** ועל ידם החזיק. ר"ל אחז פועל הבניה והחזיק בה : (רלב"ג)

**[ה]** וְעַל יָדָם הִחֲזִיקוּ הַתְּקוּעִים וְאֲדִירֵיהֶם לֹא הִבִּיאוּ צְנָרִים בְּעֶבֶדֶת אֲדִנְיָהֶם :

רס"י התקועים. כך היו נקראים על פס מקומם שהיה תקוע : אדיריהם. עשירים של תקוע : לא הביאו צנרם. לא סייעו בעבודתו של הקצ"ה לזנות חומת העיר : (רס"י)

**מצודת דוד** התקועים. אנשי תקוע והוא שם עיר : ואדיריהם. עשירי העיר : לא הביאו צנרם. למשוך בעול משא עבודת הבנין שהוא עבודת האדון ה' כי הבנין הזה למצוה יחשב : (מצודת דוד)

**מצודת ציון** ואדיריהם. מלי אדיר וחזק ור"ל העשירים : צנרם. כמו צנרם באל"ף : (מצודת ציון)

**רלב"ג** והאדיריהם לא הביאו צנרם בעבודת אדוניהם. לעזור לו בזה הבנין. או ירצה בזה שהתקיפים שבהם שלא היה יכול אדוניהם למשול בהם שיביאו צנרם בעבודתו שהם התנדבו בבנין החומה : (רלב"ג)

**[ו]** וְאֵת שַׁעַר הַיְשָׁנָה הִחֲזִיקוּ יוֹדָע בֶּן פֶּסַח וּמְשָׁלָם בֶּן בְּסוּדְיָה הַמָּה קָרוּהוּ וַיַּעֲמִידוּ דְלִתְתָיו וּמְנַעְלָיו וּבְרִיחָיו : (ס)

רס"י ואת שער הישנה. כך שמה : (רס"י)

**רלב"ג** ואת שער הישנה. ידמה שקרא שער הישנה השער הקדומה שהיתה בעיר ירושלים מקדם : (רלב"ג)

**ז** ועל יָדָם הֶחֱזִיק מְלֻטָּה הַגְּבֻעֵנִי וַיְדוֹן הַמְּרֻלְתֵי אֲנָשֵׁי גְבֻעוֹן וְהַמְצַפָּה לְכֶסֶף פֶּחַת עֶבֶר הַנְּהָר : הַנְּהָר : (כ"ט)

**כ"י** לְכֶסֶף פֶּחַת עֶבֶר הַנְּהָר. כֶּסֶף אֶחָד בָּנָה כְּדֵי לִישָׁב בּוֹ אוֹתוֹ פֶּחַת שֶׁל עֶבֶר הַנְּהָר : (כ"י)

**מצודת דוד** אֲנָשֵׁי. כִּמוֹ וְאֲנָשֵׁי : לְכֶסֶף. עַד לְמִקּוֹם מוֹשֵׁב הַכֶּסֶף שֶׁל פֶּחַת עֶבֶר הַנְּהָר : (מצודת דוד)

**מצודת ציון** פֶּחַת. עֵינִין שֶׁרָרָה וּמוֹשֵׁל : (מצודת ציון)

**רלב"ג** אֲנָשֵׁי גְבֻעוֹן וְהַמְצַפָּה לְכֶסֶף פֶּחַת עֶבֶר הַנְּהָר. ר"ל שֶׁאֲנָשֵׁי גְבֻעוֹן וְהַמְצַפָּה שֶׁהֵיוּ עִירוֹת לְכֶסֶף תַּחַת פֶּחַת עֶבֶר הַנְּהָר וּלְמוֹשְׁבָיו וְלֹא הָיוּ תַּחַת פֶּחַת יְהוּדָה וְעַם כָּל זֶה נִכְנְעוּ לְעִזּוֹר לְבִנְיָן הַחוּמָה. אוֹ אוֹלֵי הַיָּתֵד בֵּית בִּירוּשָׁלַיִם בּוֹ כֶּסֶף פֶּחַת עֶבֶר הַנְּהָר בְּבָאוּ שֵׁם וּבָנוּ הַחוּמָה לְבֵית הַהוּא : (רלב"ג)

**ח** עַל יְדוֹ הֶחֱזִיק עֲזִיָּאל בֶּן חֲרֵהָיָה צוֹרְפִים (כ"ט) וְעַל יְדוֹ הֶחֱזִיק חֲנַנְיָה בֶּן חֲרֵהָיָה וַיַּעֲזְבוּ יְרוּשָׁלַם עַד הַחוּמָה הַרְחֵבָה : (כ"ט)

**כ"י** צוֹרְפִים. אוֹתָהּ מִסְפַּחָה הִיָּתָה נִקְרָאת עַל שֵׁם אוֹמְנוֹתָם : וַיַּעֲזְבוּ יְרוּשָׁלַם. מִלְּאוֹהַ עֵפֶר עַד הַחוּמָה הַרְחֵבָה כְּדֵי לְהַחֲזִיקָה : (כ"י)

**מצודת דוד** צוֹרְפִים. מִן הַצוֹרְפִים : וַיַּעֲזְבוּ. עֲזִיָּאל וְחַנַּנְיָה מִלְּאוֹ עֵפֶר עַד הַחוּמָה הַרְחֵבָה וְעָשׂוּ כֵן לְחֹזֶק הַחוּמָה : (מצודת דוד)

**מצודת ציון** צוֹרְפִים. צוֹרְפֵי זֶהָב וְכֶסֶף : וַיַּעֲזְבוּ. עֵינֵינוּ מִלּוֹי הָעֵפֶר לְחֹזֶק וּבִדְרָז"ל תִּקְרָה וּמַעֲזִיבָה (ב"מ ק"ו) : (מצודת ציון)

**רלב"ג** בֶּן חֲרֵהָיָה צוֹרְפִים. ר"ל שֶׁהֵיוּ צוֹרְפִים הוּא וְאָבִיו. אוֹ הִיָּתָה בֶּן צוֹרְפִים כִּמוֹ שֶׁזָכַר אַחַר זֶה בְּחַנַּנְיָה שֶׁהוּא בֶּן חֲרֵהָיָה : וַיַּעֲזְבוּ יְרוּשָׁלַם. ר"ל בְּנוֹ וְחֹזְקוֹ : (רלב"ג)

**ט** וְעַל יְדָם הֶחֱזִיק רְפָיָה בֶּן חוּר שֶׁר חָצִי פֶלֶךְ יְרוּשָׁלַם : (כ"ט)

**כ"י** שֶׁר חָצִי פֶלֶךְ יְרוּשָׁלַם. שֶׁר הִיָּתָה עַל חָצֵי הָעַם שְׁבִירוּשָׁלַם, פֶּלֶךְ ל' דוּכָסוֹת וּמִלְכוֹת : (כ"י)



**מצודת דוד** שר חצי פלך. היה שר על חצי מחוז של ירושלים : (מצודת דוד)

**מצודת ציון** פלך. מחוז כי חבל ארגוב (דברים ג') ת"א בית פלך : (מצודת ציון)

**רלב"ג** שר חצי פלך ירושלים. ר"ל שר חצי מחוז ירושלים : (רלב"ג)

**יג** ועל ידם החזיק ידיה בן חרוימן ונגד ביתו (ס) ועל ידו החזיק חטוש בן חשבניה :

**רס"י** ונגד ביתו. נפל חלקו לבנות שהיה ביתו סמוך לאותו מקום של חומת העיר : (רס"י)

**מצודת דוד** ונגד ביתו. מלבד מה שבנה סמוך להנזכרים הוסיף עוד לבנות החומה שכנגד ביתו : (מצודת דוד)

**יא** מדה שנית החזיק מלכיה בן חרם וחשוב בן פחת מואב ואת מגדל התנורים : (ס)

**רס"י** מדה שנית. כאותה מדה אשר בנה חזירו של מעלה גם הוא בנה כמותו, מדה שנית. בצנין החומה אינו נופל לומר ל' מדה בצנין השערים לפי שאין להם כי אם בצנין חלק של חומה שלא מלינו בכל הפרשה בצנין השערים ל' מדה : ואת מגדל התנורים. גם הוא בנה אותו מגדל ששמו כך כל המגדלים הללו שצפרשה היו בנויים בחומת העיר סביב : (רס"י)

**מצודת דוד** מדה שנית. ר"ל גם הם בנו כפי המדה שבנה חטוש הנזכר : ואת מגדל. ומלבד המדה ההיא הוסיפו עוד לבנות מגדל התנורים : (מצודת דוד)

**יב** ועל ידו החזיק שלום בן הלוחש שר חצי פלך ירושלים הוא ובנותיו : (ס)

**רס"י** הוא ובנותיו. שלום ובנותיו החזיקו לבנות הצנין : (רס"י)

**מצודת דוד** הוא ובנותיו. המה יחד החזיקו : (מצודת דוד)

**רלב"ג** הוא ובנותיו. ידמה שבנות שלום עזרוהו בבנין. או שב כנוי בנותיו אל הפלך והנה היו לירושלים בנות כמנהג העירות הגדולות : (רלב"ג)

**יג** את שער הגיא החזיק חנון וישבי זנוח המה בנוהו ויעמידו דלתתיו מנעליו ובריחיו ואלף אמה בחומה עד שער השפות :

**רס"י** עד שער השפות. ושער האשפות לא היה בכלל : (רס"י)

**מצודת דוד** ואלף אמה. מלבד בנין השער בנו עוד בחומה אלף אמה : (מצודת דוד)

**מצודת ציון** השפות. כמו האשפות : (מצודת ציון)

**יד** ואת שער האשפות החזיק מלכיה בן רכב שר פלך בית הכפרם הוא יבננו ויעמיד דלתתיו מנעליו ובריחיו : (ס)

**רס"י** שר פלך המלכה. שר ודוכוס המלכה : הוא יבננו. הוא היה זונה אותו שער : (רס"י)

**מצודת דוד** יבננו. כמו בנהו : (מצודת דוד)

**רלב"ג** בית הכרם. הוא שם עיר : (רלב"ג)

**טו** ואת שער העין החזיק שלון בן כל חזה שר פלך המצפה הוא יבננו ויטללנו (ויעמידו) ויעמיד דלתתיו מנעליו ובריחיו ואת חומת ברכת השלח לגן המלך ועד המעלות היורדות מעיר דניד : (ס)

**רס"י** ויטללנו. והוא היה מסכך אותו לשון מטללתא : ואת חומת ברכת השלח. שהוא נוטה ללד גן המלך : ועד המעלות. הם היו מכירים מקומות הללו : (רס"י)

**מצודת דוד** ואת חומת. גם את חומות של ברכת השלך הסמוך לגן המלך ומשם והלאה עד המעלות וכו' : (מצודת דוד)

**מצודת ציון** ויטללנו. הוא ענין צל כי בצל קורתיו (בראשית י"ט) ת"א בטלל ור"ל עשה חקרה לצל ומחסה : ברכת השלח. מקוה המים המשקה עצי הגן ונקראים שלח ע"ש התפשטות הענפים וכן שלחך פרדס רמונים

(ש"ייה) (ד"י) : (מצודת) (ציון)

**רלב"ג** הוא יבננו ויטללנו. ר"ל הוא יבננו ויקרה אותו : **ברכת השלח לגן המלך**. ר"ל ברכה ישקו ממנה גן האלנות והיתה ג"כ לגן הירקות למלך בעת מלכי יהודה : **ועד המעלות היורדות מעיר דוד**. הנה מציון שהיא עיר דוד היו יורדות מעלות עד חומת ירושלים ועד המקום ההוא בנה שלון את החומה : (רלב"ג)

**[טז]** אַחֲרָיו הֶחֱזִיק נְחֻמָּיה בֶּן עֲזָבוּק שֶׁר חָצִי פָּלָךְ בֵּית צוּר עַד נֶגֶד קְבָרֵי דָוִד וְעַד הַבְּרָכָה הָעֲשׂוּיָה וְעַד בֵּית הַגְּבוּרִים : (ס)

**רס"י** בית לור. פס מקום : (רס"י)

**מצודת דוד** **ועד הברכה העשויה**. ר"ל ומנגד קברי דוד והלאה עד הברכה העשויה בידי אדם שהביאו בה המים ומשם והלאה עד בית הגבורים : (מצודת דוד)

**רלב"ג** עד נגד קברי דוד **ועד הברכה העשויה ועד בית הגבורים**. ר"ל שמצד אחד בנה החומה עד נגד קברי דוד וזה היה מן החומה עד הברכה העשויה אצלה ומצד אחר בנה החומה עד בית אחד היו יושבים בו הגבורים אשר לדוד ונקרא בית הגבורים : (רלב"ג)

**[יז]** אַחֲרָיו הֶחֱזִיקוּ הַלְוִיִּם רְחוּם בֶּן בְּנֵי עֵל יָדוֹ הֶחֱזִיק חֲשֻׁבָּיָה שֶׁר חָצִי פָּלָךְ קַעֲלָה לְפָלְכוֹ : (ס)

**רס"י** לפלכו. מאותה סררה חצי פלך בנה בנין זה לפלכו כ"ף דגוסה כאשר יאמר מן מלך מלכו מן עבד עבדו כן יאמר מן פלך פלכו שאות אחרונה של פלך דבר מאותיות בג"ד כפ"ת דגוס' : (רס"י)

**מצודת דוד** **לפלכו**. את פלכו ר"ל עם אנשי פלכו : (מצודת דוד)

**[יח]** אַחֲרָיו הֶחֱזִיקוּ אַחִיהֶם בְּוֵי בֶּן חַנְּדָד שֶׁר חָצִי פָּלָךְ קַעֲלָה : (ס)

**רס"י** אחיהם. הלויים : (רס"י)

**מצודת דוד** **אחיהם**. חבריהם של הלויים הנזכרים : (מצודת דוד)

**[יט]** וַיִּחַזַק עַל יָדוֹ עֵזֶר בֶּן יִשׁוּעַ שֶׁר הַמְצִיפָה מִדָּה שְׁנִית מִנְגֵד עָלַת הַנֶּשֶׁק הַמְקָצֵעַ : (ט)

**רס"י** מנגד עלות הנשק. כנגד אותו מקום שהיו עולים הגבורים אל הנשק לפי פשוטו של מקרא נראה שהיה גם מקום אחד בסמוך לחומה וכלי זיין של נשק הגבורים היו נותנין (ס"א נתונים) גם כענין שנאמר ערי מזכר והנשק : המקצוע. לקרן זוית של חומה : (רס"י)

**מצודת דוד** מדה שנית. כפי המדה שבנה בוי הנזכר : מנגד. התחלת הבנין היה נגד המקום שעולים בה לבית הנשק העומד במקצוע : (מצודת דוד)

**מצודת ציון** הנשק. כלי זיין כמו ועיר מבצר והנשק (מ"ב י) : המקצוע. הזוית כמו במקצוע החצר (יחזקאל מ"ו) : (מצודת ציון)

**רלב"ג** מנגד עלות הנשק המקצוע. ר"ל מנגד המקום שיעשו בו כלי נשק והם כלי זיין כל המקצוע ההוא יקראו מקצוע כי היתה שם פנה וזוית אצל שני ראשיו ויאמר שהיא מדה שנית ר"ל שהיה מה שבנה שוה למה שבנה הקודם לו : (רלב"ג)

**[כ]** אַחֲרָיו הֶחְרָה הַחֲזִיק בְּרוּךְ בֶּן (זבי) זְפִי מִדָּה שְׁנִית מִן הַמְקָצוּעַ עַד פְּתַח בֵּית אֶלְיָשִׁיב הַפֶּהן הַגְּדוֹל : (ט)

**רס"י** החרה. פתרונו לפי ענינו וכפל לשון הוא על החזוק : (רס"י)

**מצודת דוד** החרה. התחמם בזריזות רב והחזיק שוב כפי המדה שבנה עזר הנזכר והתחלת הבנין היה מן המקצוע ובנה עד פתח וכו' : (מצודת דוד)

**מצודת ציון** החרה. ענין חמום כמו נחר מפוח (ירמיה ו') : (מצודת ציון)

**[כא]** אַחֲרָיו הֶחְזִיק מְרֻמוֹת בֶּן אֹרְיָה בֶּן הַקּוֹץ מִדָּה שְׁנִית מִפְּתַח בֵּית אֶלְיָשִׁיב וְעַד תְּכָלִית בֵּית אֶלְיָשִׁיב : (ט)

**רס"י** מפתח בית אלישיב ועד תכלית וגו'. מנגד אותו בית צנה בניינו : (רס"י)

**מצודת דוד** מרמות וגו'. עם כי כבר החזיק פעם כמ"ש למעלה חזר עתה

והחזיק שוב כפי המדה שבנה ברוך הנזכר והתחלת הבנין היה מפתח וכו' :  
(מצודת דוד)

מצודת ציון תכלית. קצה וסוף : (מצודת ציון)

**[כב]** ואחריו החזיקו הפהנים אנשי הכפר : **[כג]** אחריו החזיק בנגמן וחשוב נגד ביתם (ס) אחריו החזיק עזריה בן מעשיה בן ענניה אצל ביתו : (ס)

רס"י נגד ביתם. שהיה קס כסמוך לחומה : (רס"י)

מצודת דוד אחריו. ר"ל אחר המקום הבנוי : (מצודת דוד)

**[כד]** אחריו החזיק בנוי בן חננד מדה שנית מבית עזריה עד המקצוע ועד הפנה :

מצודת דוד עד המקצוע ועד הפנה. והמה היו זה אצל זה : (מצודת דוד)

מצודת ציון הפנה. כן נקרא המגדל על כי דרכו לעמוד בפנה וכן ועל הפנות הגבוהות (צפניה א') : (מצודת ציון)

רלב"ג עד המקצוע ועד הפנה. ר"ל שהם בנו עד המקצוע ועד הפנה הסמוכה לו : (רלב"ג)

**[כה]** פלל בן אוזי מנגד המקצוע והמגדל היוצא מבית המלך העליון אשר לחצר המטרה אחריו פדיה בן פרעש : (ס)

רס"י והמגדל היוצא. מגדל אחד היה בחומה שהוא יולא וזולט מצפנים : (רס"י)

מצודת דוד מנגד. התחיל הבנין מנגד המקצוע ובנה גם המגדל היוצא מבית המלך העומד בעליונות ההר אשר הוא סמוך לחצר המטרה : אחריו פדיה. אחריו החזיק פדיה : (מצודת דוד)

מצודת ציון המטרה. הוא משמר בית האסורים כי ויאסוף אותם אל משמר (בראשית מ"ב) ת"א לבית מטרה : (מצודת ציון)

רלב"ג אחריו פדיה בן פרעש. אחשב שהוא דבק עם הכתוב אחריו

והנתינים היו יושבים בעופל. והרצו בו כי פדיה בן פרעש והנתינים שהיו יושבים בגובה העיר בנועד נגד שער המים למזרח ועד נגד המגדל היוצא (רלב"ג) :

**[כז]** והנתינים היו יושבים בעופל עד נגד שער המים למזרח והמגדל היוצא : **(ס)**

**רפ"י** והנתינים היו יושבים בעופל. והנתינים היו יושבים באותו מחוז והיו בונים אותו מחוז שלהם שהיה סמוך לחומה עד נגד שער המים של כל המזרח **(רפ"י)** :

**מצודת דוד** היו יושבים. ר"ל אשר היו יושבים בעופל החזיקו עד נגד שער המים הפונה למזרח וגם המגדל היוצא מן החומה ולחוץ : (מצודת דוד)

**מצודת ציון** והנתינים. הם הגבעונים : **בעופל**. שם מגדל כמו ויבא אל העופל (מ"ב ה') : (מצודת ציון)

**[כח]** אחריו החזיקו התקעים מדה שנית מנגד המגדל הגדול היוצא ועד חומת העופל :

**מצודת דוד** התקועים. עם כי כבר החזיקו פעם כמ"ש למעלה חזרו עתה והחזיקו שוב כפי המדה שבנו הנתינים והתחלת הבנין היה מנגד המגדל וכו' : (מצודת דוד)

**רלב"ג** חומת העופל. היא חומת המקום הגבוה שבעיר : (רלב"ג)

**[כט]** מעל שער הסוסים החזיקו הפהנים איש לנגד ביתו : **(ס)**

**רפ"י** איש לנגד ביתו. כל אחד היה בונה כנגד ביתו : **(רפ"י)**

**מצודת דוד** מעל שער הסוסים. משער הסוסים ולמעלה אל גובה ההר : איש לנגד ביתו. כי שם עמדו בתי הכהנים : (מצודת דוד)

**רלב"ג** שער הסוסים. הוא השער שבו יכנסו ויצאו הסוסים : (רלב"ג)

**[כט]** אחריו החזיק צדוק בן אמר נגד ביתו **(ס)** ואחריו החזיק שמעיה בן

שְׁכֵנִיָּה שֹׁמֵר שֵׁעָר הַמְּזֻרָח: (ס)

**מצודת דוד** צדוק. לא היה מן הכהנים ולזה זכרו לעצמו : (מצודת דוד)

**[ל]** (אחרי) אַחֲרָיו הֶחְזִיק חֲנֻנְיָה בֶן שְׁלֵמְיָה וְחֲנוּן בֶן צָלָף הַשֵּׁשִׁי מִדָּה שְׁנֵי (ס) אַחֲרָיו הֶחְזִיק מִשְׁלָם בֶּן בִּרְקִיָּה נֶגֶד נְשֻׁפְתּוֹ: (ס)

**רס"י** וחנן בן כלף הששי. בניס הרבה היו לו לכלף וחנן הוא הששי :  
מדה שני. כמו שנית : נשכתו. כמו לשכתו לשכה אחת היתה לו שם סמוך  
לחומה (רס"י) :

**מצודת דוד** הששי. בן הששי של צלף : נשכתו. כמו לשכתו כי דטלני"ת  
מתחלף (מצודת דוד) :

**רלב"ג** נשכתו. הוא כמו לשכתו והוא חדר אחד : (רלב"ג)

**[לא]** (אחרי) אַחֲרָיו הֶחְזִיק מִלְפָּיָה בֶן הַצֶּרֶפִי עַד בֵּית הַנְּתִינִים וְהַרְכָּלִים נֶגֶד שֵׁעָר הַמְּפֻקֵּד וְעַד עֲלִית הַפְּנָה: (רלב"ג)

**רס"י** בן הצורפי. איש הצורף ונקרא על שם אומנותו : (רס"י)

**מצודת דוד** נגד וגו'. ר"ל ומבית הנתנינים והרוכלים ולהלאה עד נגד שער  
המפקד ומשם והלאה עד המקום שעולים בה אל הפנה : (מצודת דוד)

**מצודת ציון והרוכלים.** הם סוחרי הבושם : (מצודת ציון)

**רלב"ג** בן הצורפי. הוא כמו הצורף ותהי' היו"ד נוספת. או הוא חסר מ"ם  
ויהי' הרצון בן הצו' : (רלב"ג)

**[לב]** ובין עלית הפנה לשער הצאן הֶחְזִיקוּ הַצֶּרֶפִים וְהַרְכָּלִים: (פ)

**רס"י** ובין עלית הפנה לשער הצאן. תחלת הבנין התחילו לבנות שער  
הצאן שנאמר ויבנו את שער הצאן וגו' כך היו בונין החומה מסביב בזה  
אחר זה (רס"י) :

**מצודת דוד** לשער הצאן. כי שם היה התחלת הבנין כמ"ש למעלה והיו

בונים בהקף עד באו אל מקום ההתחלה : (מצודת דוד)

**רלבי"ג** החזיקו הצורפים והרוכלים. כבר זכרם בפסוק הקודם : (רלבי"ג)

**[לג]** וַיְהִי כַּאֲשֶׁר שָׁמַע סַנְבַּלֵּט כִּי אָנְחָנוּ בּוֹנִים אֶת הַחוֹמָה וַיַּחַר לוֹ וַיִּכְעַס  
הַרְבֵּה וַיִּלְעַג עַל הַיְהוּדִים :

**מצודת דוד** ויחר לו. בלב : ויכעס וגו'. הראה כעסו : (מצודת דוד)

**[לד]** וַיֹּאמֶר לִפְנֵי אֶחָיו וַחֵיל שְׁמֵרוֹן וַיֹּאמֶר מָה הַיְהוּדִים הָאֵמְלָלִים עֹשִׂים  
הַיַּעֲזְבוּ לָהֶם הַיִּזְבְּחוּ הַיִּכְלוּ בַיּוֹם הַיְחִיו אֶת הָאֲבָנִים מֵעֲרָמוֹת הָעֶפֶר וְהָמָה  
שְׂרוּפוֹת :

**רפ"י** לפני אחיו וחיל שומרון. לפני חזיריו וחיל שומרון שהיו כרי יהודה  
: מה היהודים. מדוע היהודים כך הם עושים : האמללים. ענין חלשות  
ורפיון : היעזבו להם. וכי הם סבורים אשר יעזבו ויניחו להם העובדי  
כוכבים לבנות : היזבחו. אם יזבחו להם את זבחייהם תמיד כמו שהם  
סבורים : היכלו ביום. אם יכלו וישלימו מלאכתם אשר התחילו ביום א'  
לומר שלא יניחום העובדי כוכבים לגמור את בנינם. היחיו. אם יחיו  
ויתקנו ויחזירו האבנים לקדמתן להיות קשות וחזקות מן העפר : מערמות.  
ענין חמרים ותלים : והמה שרופות. והאבנים היו שרופות ונעשית עפר  
כך היו מלעיגים ומתלוצצים על בנין החומה שהיו בונין מן האבנים שרופות  
שנפלו לארץ מן האש כאשר נשרפה ירושלים : (רפ"י)

**מצודת דוד** מה וכו'. ר"ל מה תועלת במעשיהם : היעזבו. וכי יחזקו את  
החומה לעצמם במלוי העפר כאומר וכי יש חזק מה אל החומה :  
**היזבחו**. וכי יזבחו זבחי שמחה במלאות הבנין כאומר וכי בנין חלוש כזה  
ראוי לשמוח בו : **היכלו ביום**. וכי ישלימו הבנין ביום אשר יחשבו  
להשלימו כי דבריו היה בעת החילם לבנותו וכאומר הלא בוני החומה  
מועטים המה ומתי ישלימו הבנין : **היחיו**. וכי יוכלו לחזק את האבנים  
אשר המה לקוחים מערמות העפר הנעשים מצרורות אבני החומה  
הנפולה : **והמה**. הלא האבנים האלה המה שרופות באש וחזק מה להם  
: (מצודת דוד)

**מצודת ציון** האמללים. הנכרתים וחלושים כמו כי אומלל אני (תהלים ו')  
: **היעזבו**. מלשון מעזיבה והוא מלוי העפר לחזק : **היחיו**. ענין רפואה  
כמו עד חיותם (יהושע ה') ובא בדרך השאלה וכמ"ש כי עלתה ארוכה



לחומת וכו' (לקמן ד') : מערמות. ענין גל ותל וכן ויתנו ערמות ערמות (דה"ב ל"א) : (מצודת ציון)

**רלב"ג** מה היהודים האמללים עושים וגו'. ר"ל מה היהודים החלשים עושים : היעזבו להם. ר"ל היחזקו להם העיר. היזבחו זבחים בשמחתם אחר השלימם החומה. היכלו וישלימו זה הבנין ביום שהם עסוקים בו. ואמר זה להעיר כי אם לא ישלימו ביום ההוא לא יועיל להם כי למחרת היום יבואו עליהם צריהם וישחיתו את אשר בנו. היתכן להם שיחיו את האבנים שהם בגלי העפר להשיבם בחומה והמה שרופות ונפרצות. ואמר לשון חיים באבנים לפי שהשרפה תכלה לחותם הטבעי אשר היתה בו היותם ועמידתם ולזה תדמה השרפה בהם למות כי הסירה מהם המהות אשר היו אבנים בו (רלב"ג)

**[לה]** וטוביה העמני אצלו ויאמר גם אשר הם בונים אם יעלה שועל ופרץ חומת אבניהם : (פ)

**רס"י** וטוביה העמוני אלכו. טוביה היה אלכו של סנבלט : ויאמר. וכך היה אומר ומלעג : גם אשר הם בונים. אף הבנין הזה אשר הם בונים : אם יעלה שועל. על הבנין לפרוץ חומת העיר מה יהא עליו לומר שאין לבנין תקנה וכל מי שיראה יבא ויפרוץ בו : (רס"י)

**מצודת דוד** אצלו. עמד אצלו בדברו הדברים האלה : ויאמר גם. ר"ל גם הוא אמר דברי לעג כסנבלט וכה אמר הבנין אשר הם בונים אם שועל יעלה בו יפרוץ הוא חומת אבניהם כי הוא בנין חלש מאד : (מצודת דוד)

**רלב"ג** אם יעלה שועל. אמר זה לפי שהשועל חלש ומאוחר התנועה : (רלב"ג)

**[לו]** שמע אלהינו כי היינו בונה וְהָשִׁב חֲרָפְתָּם אֶל רֵאשֵׁם וְתַנֵּם לְבָזָה בְּאֶרֶץ שְׂבִיָּה :

**רס"י** שמע אלהינו. כאשר שמעתי בלעגם עלינו התפללתי תפילה זאת : בארץ שביה. שיגלו מעל אדמתם כאשר גלינו : (רס"י)

**מצודת דוד** שמע. ואמר נחמיה שמע אלהינו כי היינו לבזיון : והשב. מה שמחרפין אותנו השב עליהם ותנם לבזיון כאשר יהיו בארץ שביה : (מצודת דוד)

**רלב"ג ותנס לבזה בארץ שביה.** ר"ל שיבזום בוזזים בארץ שינהגום שם בשבי (רלב"ג) :

**לז** ואל תכס על עונם וחסאתם מלפניך אל תמחה פי הכעיסו לנגד הבונים :

**רז"י** ואל תכס. כמו ואל תכסה דוגמת וסוד אחר אל תגל (מסלי כ"א) כמו אל תגלה : כי הכעיסו. אקר הכעיסו נגד הבונים להלעיגום : (רז"י)

**מצודת דוד** ואל תכס. ר"ל עונם יהיו מגולים ונראים להעלות חמה ולנקום נקם : כי הכעיסו. בעת לעגם הראה כעס מול בוני החומה בחושבם שעייז ירפו ידיהם מן המלאכה : (מצודת דוד)

**מצודת ציון** תכס. כמו תכסה : אל תמחה. אל תמחוק : (מצודת ציון)

**לח** ונבנה את החומה ותקשר כל החומה עד חציה ויהי לב לעם לעשות : (פ)

**רז"י** ותקשר. כאשר נתקשרה החומה ונבנית עד חציה אז היה לב העם להוט ומסוך לעשות בנין החומה : (רז"י)

**מצודת דוד** ונבנה. עם כל דברי הלעג והכעס לא הנחנו הבנין : ותקשר. כי בעוד שהיה בה פרצות לא היתה החומה דבוקה וקשורה זה בזה וכאשר סתמו הפרצות נתקשר זה בזה : עד חציה. עדיין לא סתמו הפרצות כ"א עד חצי החומה (ולמעל' אמר דרך כלל שבנו כל החומה מסביב ועתה בא לספר מה אשר נעשה במשך הבנין) : ויהי לב וגו'. בראותם כי נבנה החצי שמחו וחפצו בבנין : (מצודת דוד)

## נחמיה פרק-ד

**א** ויהי כאשר שמע סנבלט וטוביה והערבים והעמנים והאשדודים פי עלתה ארוכה לחמות ירושלם כי החלו הפרצים להסתם ויחר להם מאד :

**רפ"י** כי עלתה ארוכה. שנבנתה החומה : ארוכה. ענין חובץ ותרופה : כי החלו הפרוצים להסתם. אשך התחילו אנשי העיר שהיו פרוצים עד עתה מאין חומה היו עתה סתומים צננין החומה : (רפ"י)

**מצודת דוד** כי עלתה ארוכה. בא רפואה ר"ל נתחזק החומה כי התחילה מקומות הפרוצים להיות נסתמים : (מצודת דוד)

**מצודת ציון** ארוכה. ענין רפואה כמו ארוכת בת עמי (ירמיה ח') ור"ל נתחזק ובא בדרך השאלה : (מצודת ציון)

**רלב"ג** ארוכה. רפואה : כי החלו הפרוצים להסתם. ר"ל כי החלו המקומות הפרוצים להסתם : (רלב"ג)

**ב** ויקשרו כלם יחדו לבוא להלחם בירושלם ולעשות לו תועה :

**רפ"י** ולעשות לו תועה. לעשות לו צננין החומה קלקול והסחתה תועה כמו ולדבר אל ה' תועה (ישעיה ל"ב) : (רפ"י)

**מצודת דוד** ולעשות לו תועה. לעשות לישראל בלבול המחשבה להיות תועה בדעתו לבל ידע מה לעשות : (מצודת דוד)

**מצודת ציון** ויקשרו. ענין אגודה : תועה. המבולבל בדעתו לבלי דעת מה יעשה קרוי תועה וכן תעיתי כשה אובד (תהלים קי"ט) : (מצודת ציון)

**רלב"ג** ולעשות לו תועה. ר"ל לעשות לעם ירושלים תועה שיתעו אותם שלא ידעו שהם רוצים להלחם בהם ולא ישמרו מהם ויהרגום בזאת התחבולה כי בזולת זאת התחבולה לא יוכלו להם כי הם רבים ועמהם גם כן יד המלך : (רלב"ג)

**ג** ונתפלל אל אלהינו ונעמיד משמר עליהם יומם ולילה מפניהם :

**רפ"י** עליהם. על הבונים : מפניהם. מפני האויצים : (רפ"י)

**מצודת דוד** ונעמיד. העמדנו שומרים על הבונים מפני סנבלט וחבריו : (מצודת דוד)

**רלב"ג** ונעמיד משמר עליהם. ר"ל חיל שהיו שומרים מהם או צופים לראות אם יבואו כדי שנהיה מוכנים להלחם בהם : (רלב"ג)

**[ד]** וַיֹּאמֶר יְהוּדָה כָּשָׁל כַּח הַסָּבֵל וְהָעֶפֶר הַרְבֵּה וְאַנְחָנוּ לֹא נוֹכַל לְבָנוֹת בְּחוֹמָה :

**רפ"י** ויאמר יהודה. כך היו אומרים ומתאוננים אנשי יהודה : כשל כח הסבל. הסבלים ועומסים האצנים והעלים לצנין החומה נכסלו זכחם שאין זהם כח לבנות מפני האויצים : ועפר הרצה. עדיין יק טיט וחומר הרצה ליתן לצנין החומה לומר שעדיין המלאכה גדולה עלינו לבנות ואנחנו לא נוכל לבנות בחומה מפני פחד האויצים : (רפ"י)

**מצודת דוד** ויאמר יהודה. נחמיה מספר וקובל על הדברים אשר סבבוהו ואמר יהודה אמר הנה מרוב העבודה כבר נחלש כח אנשי הסבל והעפר המצטרך לשאת ולשפוך בחומה הלא מרובה היא : ואנחנו. אף לא נוכל לבנות בחומה מפחד האויב : (מצודת דוד)

**מצודת ציון** כשל. ענין חלשות ונפילת הכח כמו לכל כושל (דה"ב כ"ח) : הסבל. ענין טעינת משא כמו נושא סבל (מ"א ה') : (מצודת ציון)

**רלב"ג** כשל כח הסבל וגו'. ר"ל חלש כח נושא המשא על כתפיו והעפר הרבה ויקשה לבנותו : ואנחנו לא נוכל לבנות בחומה. כי אמרו צרינו לא ידעו ולא יראו עד אשר נבוא אל תוכם והרגנום ונבעל בזה האופן את המלאכה וזאת היא התועה שאמרו צריהם לעשות להם : (רלב"ג)

**[ה]** וַיֹּאמְרוּ צָרִינוּ לֹא יָדְעוּ וְלֹא יָרְאוּ עַד אֲשֶׁר נָבִיא אֶל תּוֹכֶם וְהָרְגָנוּם וְהִשְׁבַּתְנוּ אֶת

**רפ"י** ויאמרו צרינו. כך היה נחמיה מספר והולך : לא ידעו ולא יראו. כך היו אומרים צרינו עלינו לא ידעו ולא יכירו ישראל צנו עד אשר נבוא פתאום לתוכם ונהרוג אותם ונדבר זה נצבות ונדטל הצנין : (רפ"י)

**מצודת דוד** ויאמרו צרינו. ואויבינו אמרו נבוא פתאום על הבונים ולא ידעו בדבר ולא יראו אותנו עד אשר נבוא אל תוכם ממש והרגנו אותם ובזה נבטל המלאכה כי לא יבנו עוד בראותם שנפל מהם רב בעבור הבנין : (מצודת דוד)

**מצודת ציון** והשבתנו. ענין בטול ומניעה כמו שבת נוגש (ישעיה י"ד) : (מצודת ציון)

**11** וַיְהִי כַּאֲשֶׁר בָּאוּ הַיְהוּדִים הַיֹּשְׁבִים אֲצֵלָם וַיֹּאמְרוּ לָנוּ עֲשֵׂר פְּעָמִים מִכָּל הַמְּקוֹמוֹת אֲשֶׁר תָּשׁוּבוּ : עָלֵינוּ :

**רס"י** ויהי כאשר באו היהודים. ועתה נאספו הלצים אשר נתקשרו יחד לבא להלחם בנו עם היהודים אשר היו צינותם בארצותם ואותם היהודים אשר נתחזרו עמם באו לפני החיל כדרך אנשי המלחמה לדבר אלינו ובענין הזה הערימו היהודים את האויבים ויהי כאשר באו היהודים היושבים אלכלם וגו' : ויאמרו לנו עשר פעמים. התרו בנו אותם היהודים עד עשר פעמים להלחם באויבינו כי הם באים למלחמה וכך אמרו לנו מכל המקומות וגו' מכל אותן המקומות שיהיו נפולים שם בצנין החומה אנה ואנה תהיו זהירים להיות נאספים יחד עד אשר תשובו עלינו ביחד להלחם : בנו (רס"י)

**מצודת דוד** היושבים אצלם. בערי הצרים והיו הם נכנעים להם : ויאמרו לנו. היהודים הם התרו וזרזו אותנו עשר פעמים וכה אמרו התקבצו מכל המקומות שאתם מפוזרים בהם אשר כולכם תשובו עלינו למלחמה (כי גם היהודים ההם בע"כ באו עם הצרים לארוב על הבונים אבל גילו מצפון הדבר לאנשי ירושלים להיות נשמרים מהם) : (מצודת דוד)

**רלב"ג** עשר פעמים. פעמים רבות : מכל המקומות אשר תשובו עלינו. ר"ל מכל המקומות אשר תשובו עלינו להתחבא שם לקום עלינו הודיעונו אלו היהודים. והנה אמר תשובו לנקבות נסתרות כמו שאמר ותקרבו לנקבות נסתרות אמר ותקרבו עצמות (יחזקאל ל"ז ז'). ואולם אמר תשובו כי כשהיו רואים במקום אחד שלא השיגו מבוקשם היו שבים למקום אחר וכן מקום אחר מקום וכאשר ידעתי המקום אשר אמרו להתחבא שם העמדתי מהמקומות התחתים והשפלים אשר אצל המקום ההוא אנשים בצחיחי הסלעים גבוהים מאד שיודיעו לנו בבוא צרינו והעמדתי העם מוכנים להלחם עליהם למשפחות עם כלי המלחמה. והנה העמידם למשפחות כי אנשי המשפחה כשיהיו יחד יתחזקו מאד כל אחד בעד אנשי משפחתו ויעזרו זה את זה עזר נפלא : (רלב"ג)

**12** וַאֲעֲמִיד מִתְחַתִּיּוֹת לְמָקוֹם מְאַחְרֵי לַחֹמָה (בצחחיים) בְּצַחֲיָחִים וַאֲעֲמִיד אֶת הָעַם לְמִשְׁפָּחוֹת עִם חֲרַבְתֵּיהֶם רְמַחֵיהֶם וְקִשְׁתֵּיהֶם :

**רס"י** ואעמיד מתחתיות. לחומה, כאשר שמעתי דצריהם העמדתי מתחתיות לאותו מקום סביב לירושלים מאחורי לחומת העיר : בצחחיים.

למשפחות. מן העם מגזורים שבהם עם כלי זיין שבהם להלחם באויבינו  
כאשר יצאו : ואעמיד מתחתיות וגו'. ואעמיד את העם וגו' מקרא זה  
דוגמת והיו המים אשר תקח מן היאור וגו' והיו לדם ציבצת (שמות ד') כי  
הנה אויבך ה' כי הנה אויבך יאבדו (תהלים לב) עורי עורי דבורה עורי  
עורי דברי סיר (סופטים ה') לא לנו ה' לא לנו (תהלים קט"ו) : (רפ"י)

**מצודת דוד** **מתחתיות למקום**. מתחת מקום הבנין מאחורי החומה כלפי  
החוץ : **בצחחים**. בגבה הסלעים : **ואעמוד**. יפרש אמריו לומר שהעמיד  
שם את העם כל המשפחה לעצמה עם חרבותיהם וכו' למען ישמרו את  
הבונים : (מצודת דוד)

**מצודת ציון** **בצחחים**. בעליונות הסלעים מקום היושב שבו והוא מלשון  
צחה צמא (שם ה') וכן על צחח סלע (יחזקאל כ"ד) : **רמחיהם**. חניתות  
: (מצודת ציון)

**ח** וְאָרָא וְאָקוּם וְאָמַר אֶל הַחֹרִים וְאֶל הַסִּגְנִים וְאֶל יִתְרֵי הָעָם אֶל תִּירְאוּ  
מִפְּנֵיהֶם אֶת אֲדֹנָי הַגָּדוֹל וְהַנּוֹרָא זְכֹרוּ וְהִלַּחְמוּ עַל אַחֵיכֶם בְּנֵיכֶם וּבְנֵיכֶם  
נְשִׁיכֶם וּבְתִיכֶם : (פ)

**רפ"י** **וארא ואקום**. וכאשר ראיתי האויבים באים קמתי לדבר אל החורים  
והסגנים לזרזם להלחם באויבינו : **על אחיכם**. בצביל אחיכם : (רפ"י)

**מצודת דוד** **וארא**. ראיתי כי טוב לזרזם ולחזק לבבם וקמתי ואמרתי אל  
החורים וכו'. זכרו. לשאול מעמו עזרה : **על אחיכם**. בעבור אחיכם וכו'  
: (מצודת דוד)

**רלב"ג** **החורים**. השרים ומתאר אותם בלובן מצד שמחתם כמו שמתאר  
בעלי היגון בשחרות אמר למה קודר אתהלך (תהלים מ"ג ב') בל יתיצב  
לפני חשכים (משלי כ"ב כ"ט) : (רלב"ג)

**ט** וַיְהִי כַּאֲשֶׁר שָׁמְעוּ אוֹיְבֵינוּ כִּי נוֹדַע לָנוּ וַיִּפְּרֵי הָאֱלֹהִים אֶת עֲצָתָם (וּנְשׁוּב)  
וּנְשׁוּב כִּלְנוּ אֶל הַחֹמָה אִישׁ אֶל מְלֹאכְתּוֹ :

**רפ"י** **כי נודע לנו**. הדבר אשר באו להלחם בנו : **ונשב כלנו**. חזרנו כלנו  
ממקום שנאספנו יחד לקראת האויבים כל אחד ואחד במלאכתו לבנין  
החומה : (רפ"י)

**מצודת דוד** נודע לנו. אשר המה רוצים לבוא עלינו פתאום ונשמרים אנו מהם : ויפר וגו'. כי לא באו מעתה להלחם ולהשבית הבנין : ונשב. אחר אשר שמענו כי חדלו לבוא שבנו אל החומה לעשות המלאכה : (מצודת דוד)

**רלב"ג** ויפר האלהים את עצתם. ר"ל שמן אז לא חשבו להלחם בנו ולזה שבנו כלנו אל החומה אך היו נשמרים מהאויבים באופן שזכר אחר זה : (רלב"ג)

**[י]** ויהי מן היום ההוא חצי נערי עשׂים במלאכה וְחֻצִים מְחֻזְקִים וְהֶרְמַחִים הַמְּגֻנִים וְהַקְּשָׁתוֹת וְהַשְּׂרִינִים וְהַשָּׂרִים אַחֲרֵי כָּל בַּיִת יְהוּדָה :

**רפ"י** ויהי מן היום ההוא. ומאותו יום והלאה היו חלי הגבורים עושים צבנין החומה ושאר חלי הגבורים היו מזויינים ככלי זינם לשמור אחיהם העושים צמלכה : והרמחים. וי"ו יתירה כמו וי"ז של ואיה וענה (ראשית לו) : והשרים. היו מחוצרים אחרי כל שבט יהודה להיות זהירים צמלחמה : (רפ"י)

**מצודת דוד** מן היום ההוא. אשר שמענו שהיו הצרים חפצים לבוא עלינו למלחמה : מחזיקים. אוחזים בידם הרמחים וכו' : אחרי וגו'. היו הולכים תמיד אחרי העם להיות נכונים להלחם אם יבוא האויב : (מצודת דוד)

**מצודת ציון** והרמחים. הוי"ו יתירה : והשריונים. הוא כעין מלבוש עשוי מברזל ללבוש במלחמה להציל ממכת חרב וחנית : (מצודת ציון)

**רלב"ג** וחצים מחזיקים והרמחים. הוא"ו נוספת. והרצון בו וחצים מחזיקים הרמחים כמו שאמר אחר זה וחצים מחזיקים ברמחים : המגנים והקשתות והשריונים והשרים אחרי כל בית יהודה. ר"ל שכבר היו נושאים להם אחריהם המגנים והקשתות והשריונים והיו שם גם כן השרים מוכנים להלחם אם יצטרך : (רלב"ג)

**[יא]** הבונים בחומה והנשאים בסבל עמשים באחת ידו עשה במלאכה ואחת מחזקת השלח :

**רפ"י** הבונים בחומה וגו'. אותם שהיו צונין ואותן שהיו עומסים ונושאים המשאות ביד אחת היו עושים מלכתן וביד אחת היו נושאים כלי זיון : השלח. כלי קרב כמו מעבור בשלח (איוב לג) וכן חזרו מנחם : (רפ"י)

**מצודת דוד** והנושאים בסבל. הנושאים במשא ולתוספת ביאור אמר שוב עומסים : מחזקת השלח. אוחזת החרב : (מצודת דוד)

**מצודת ציון** עומשים. כמו עומסים בסמ"ך והוא ענין טעינת משא כמו ויעמוס איש על חמורו (בראשית מ"ד) : השלח. החרב כמו ויעש שלח לרוב (דה"ב ל"ב) : (מצודת ציון)

**רלבי"ג** והנושאים בסבל עומשים. ר"ל הנושאים המשאות שעומסים אותם בסבל על כתפיהם והנה הסבל הוא כמו כסת קטן ישימו עליו המשא : השלח. הוא החרב שיכו בו במלחמה אשפאד"ה בלע"ז : (רלבי"ג)

**יב** והבונים איש חרבו אסורים על מתניו ובונים והתקוע בשופר אצלי :

**רס"י** והבונים. כיכל הם בונים שהיו כולם חגורים איש חרבו על מתניו ובונים : אלכל. הוא היה תדיר אלכלי : (רס"י)

**מצודת דוד** איש. כל איש היה חרבו קשור על מתניו כשהוא בונה : והתקוע. היודע לתקוע בשופר עמד אצלי : (מצודת דוד)

**מצודת ציון** אסורים. קשורים : (מצודת ציון)

**רלבי"ג** והתקוע בשופר אצלי. לתקוע בשופר לקבץ העם אליו כשיצטרך : (רלבי"ג)

**יג** ואמר אל החרים ואל הסגנים ואל יתר העם המלאכה הרבה ורחבה ונאנחנו נפרדים על החומה ורחוקים איש מאחיו :

**רס"י** הרבה. היא גדולה : (רס"י)

**מצודת דוד** הרבה ורחבה. ר"ל במקומות מרובות : רחוקים וגו'. ואין האחד רואה את אחיו ואף קולו לא ישמע : (מצודת דוד)

**מצודת ציון** נפרדים. פזורים : (מצודת ציון)

**יד** במקום אשר תשמעו את קול השופר שמה תקבצו אלינו אלהינו ילקח לנו :



רפ"י ילחם לנו. ילחם זעדינו : (רפ"י)

מצודת דוד שמה תקבצו. ונהיה אגודה אחת להלחם מול האויב הבא : לנו. בעבורינו : (מצודת דוד)

[טו] ואנחנו עשים במלאכה וְחֻצִים מְחֻזְקִים בְּרַמְחִים מְעֵלוֹת הַשָּׁחַר עַד צֹאת הַכּוֹכָבִים :

מצודת דוד ואנחנו. חוזר לספור דבריו ואמר שלא עזבנו המלאכה : וחצים. חצי העם או חצי נערינו : מחזיקים. היו אותזים ברמחים לשמור את הבונים : (מצודת דוד)

מצודת ציון השחר. הוא האור הנוצץ בפאת המזרח טרם יגלה השמש : (מצודת ציון)

רלב"ג מעלות השחר עד צאת הכוכבים. הנה מרב שקדם על המלאכה היו עושים במלאכה מעלות השחר עד צאת הכוכבים והנה זכר אחר זה שכל זה הזמן יקרא יום אמר והיו לנו הלילה משמר והיום מלאכה. והיה זה כן כי המיוחדת שבסגולות השמש היא שהוא הכוכב אשר אורו יזהיר שאר הכוכבים ובהיות הענין כן והיה מבואר שהשמש הוא סבת היום הוא מבואר שכל מה שיחזק אורו להסתיר הכוכבים ראוי שיקרא יום ואולם בעלית השחר יקרא יום אף על פי שהכוכבים נראים לפי שהאור ההוא עם שהוא מהשמש הנה הוא הולך וחזק ועוד שהאדם נעתק אז מהחשך אל האור וימשול מפני זה לראות המוחשים יותר ממה שימשול על זה בתחלת הלילה כשיהיה עדיין קצת אור השמש בפאת מערב וזה מבואר מאד. והנה צאת הכוכבים יקרא כשיראו שלשה כוכבים כי מה שבארנו בשרשים הכוללים שהקדמנו לבאור התורה ומזה המקום למדנו שכל זה הזמן אפשר שיקרא יום אלא שהיום יאמר בעצמות וראשונה על זמן עמידת השמש על הארץ : (רלב"ג)

[טז] גם בעת ההיא אַמְרָתִי לָעַם אִישׁ וְנִעְרָו יְלִינוּ בְּתוֹךְ יְרוּשָׁלַם וְהָיוּ לָנוּ הַלְיָלָה מְשֻׁמֵר וְהָיוּ מְלָאכָה :

רפ"י איש ונערו. כל אחד ואחד מן הזונים ובחור אחד עמו : ילינו בתוך ירושלים. והלילה היה להם למשמר והיום עושים מלאכה נמלא סלח היו יקנים כלום : (רפ"י)

מצודת דוד בעת ההיא. עד לא כלו בנין החומה : לעם. המה אשר מערי יהודה : בתוך ירושלים. לשמור מן האויב כי פן יבוא : משמור. עוסקים

בשמירה : מלאכה. עוסקים במלאכה : (מצודת דוד)

**רלב"ג** והיו לנו הלילה משמר והיום מלאכה. ר"ל כי בלילה היו לנו משמר לשמר מהאויבים והיום היו עושים מלאכת החומה : (רלב"ג)

**[יז]** ואין אָנִי וְאָחִי וְיָעָרִי וְאֲנָשֵׁי הַמְּשָׁמֵר אֲשֶׁר אַחֲרַי אֵין אֲנַחְנוּ פְּשָׁטִים בְּגָדֵינוּ אִישׁ שְׁלַחוּ הַמַּיִם : (פ)

**רס"י** אין אנחנו פושטים בגדינו. תמיד היינו זריזים במסמר : איש שלחו המים. מיסב על אין שלמעלה כמו (שמואל א' ז') ילא עתק מפיכס אין איש ממנו פושט בגדיו לשכב או לרחוץ אותם במים וכפל לשון הוא על אין אנחנו פושטים : שלחו. הפשט כמו (ויקרא ו') ופשט את בגדיו דמתורגם ושלח : (רס"י)

**מצודת דוד** ואחי. חברי : אשר אחרי. הנמשכים אחרי ונשמעים אלי : פושטים בגדינו. לשכב מבלי לבוש וכ"ז מפחד האויב : איש שלחו המים. ר"ל זולתי האיש אשר המים הפשיטו כלומר הצריך לטהר עצמו בטבילה הוא לבדו פשט את בגדיו והרי הוא כאלו המים הפשיטו : (מצודת דוד)

**מצודת ציון** שלחו. ענין הפשט כי ופשט את בגדיו (ויקרא ו) ת"א ושלח : (מצודת ציון)

**רלב"ג** איש שלחו המים. ר"ל שלחו הפשט בגדיו. והרצון בזה שהפשט בגדי איש ואיש ממנו הוא אל המים אם לעבור המים או לנקות הבגדים מהזיעה. או ירצה בזה שאפילו בעברנו המים יהיה כל איש ממנו עם שלחו ר"ל עם חרבו : (רלב"ג)

## נחמיה פרק-ה

**[א]** ותהי צעקת העם ונשיהם גדולה אל אחיהם היהודים :

**רס"י** ותהי צעקת העם ונשיהם גדולה. ללת העם העניים היו לועקים מאד : אל אחיהם היהודים. כשזיל אחיהם היהודים העשירים : (רס"י)

**מצודת דוד** **צעקת העם**. מדלת העם : **אל אחיהם**. על אחיהם העשירים :  
(מצודת דוד)

**ב** וַיֵּשׁ אֲשֶׁר אָמְרִים בְּנֵינוּ וּבְנֵיתֵינוּ אֲנַחְנוּ רַבִּים וְנִקְחָה דָגוֹן וְנֹאכְלָה וְנִחְיָה :

**רפ"י** וַיֵּשׁ אֲשֶׁר אָמְרִים. נותן טעם לדבריו למה היו לוֹעֲקִים יֵשׁ מֵהֶם מדלת העם שהיו אומרים אנחנו רבים עם בנינו ובנותינו ונקחה דגן ועתה יֵשׁ לָנוּ לְמַכּוֹר בְּנֵינוּ וּבְנֹתֵינוּ לִיקַח מֵהֶם דָּגָן לְמַעַן נַחִיָּה כִּךְ הִיוּ לוֹעֲקִים עַל הַיְהוּדִים הַעֲשִׂירִים שֶׁלֹּא הִיוּ רוֹאִים לְפָרְנָסָם : (רפ"י)

**מצודת דוד** **ויש וגו'**. ויש מהם ר"ל קצתם אמרו הנה בנינו ובנותינו ואנחנו עצמינו הלא רבים המה וצרכינו א"כ מרובים : **ונקחה**. ובע"כ נקח דגן מן השוק לאכול להחיות נפשינו כי אין לנו שדה תבואה וכאומרים המה אפס כסף והעשירים קופצים יד : (מצודת דוד)

**רלב"ג** **בנינו ובנותינו אנחנו רבים**. ר"ל אנחנו מגדלים וזנים אותם. כטעם ותרבי ותגדלי (יחזקאל ט"ז ז') ולזה נצטרך לדגן יותר כדי שייספיק לנו ולהם. או יהיה הרצון בזה אנחנו רבים עם בנינו ובנותינו : (רלב"ג)

**ג** וַיֵּשׁ אֲשֶׁר אָמְרִים שְׂדֵתֵינוּ וּכְרָמֵינוּ וּבְתֵינוּ אֲנַחְנוּ עֲרָבִים וְנִקְחָה דָגוֹן בְּרָעַב :

**רפ"י** וַיֵּשׁ אֲשֶׁר אָמְרִים שְׂדֵתֵינוּ וּגו'. ויש מהם צעניים שהיו מתאוונים ואומרים שדות וכרמים וכתים נתן לאחרים צערבון ומשכון ליקח דגן למזונותינו : **ברעב**. אחרי שאין מותרים לנו העשירים מנכסיהם לפרנסתינו :

**מצודת דוד** **אנחנו עורבים**. נתונים הן במשכון בעבור הכסף שלוינו ובו נקחה דגן בעת הרעב שאין די בתבואת השדה לכלכל אותנו ברעב וכאומרים מה נעשה מעתה אם אין העשירים מעניקים לנו כלום : (מצודת דוד)

**מצודת ציון** **עורבים**. ענין משכון כמו מה הערבון (בראשית לח) : (מצודת ציון)

**רלב"ג** **עורבים**. ר"ל אנחנו מוכנים לתת לערבות. בעד פרעון הדגן שלא

נמות ברעב כל קרקעותינו : (רלבי"ג)

[ד] וַיֵּשׁ אֲשֶׁר אָמְרִים לְוִינוּ כֶּסֶף לְמַדַּת הַמֶּלֶךְ שְׂדֹתֵינוּ וּכְרָמֵינוּ :

**רפ"י** וַיֵּשׁ אֲשֶׁר אָמְרִים לְוִינוּ כֶּסֶף. וַיֵּשׁ מֵהֶם אֲשֶׁר אָמְרִים כִּזְכַּר לְוִינוּ כֶּסֶף מֵאַחֲרַיִם עַל שְׂדֹתֵינוּ וּכְרָמֵינוּ לְפָרוֹעַ מִסַּם הַמֶּלֶךְ וּמֵעַכְשָׁיו אֵין לָנוּ כְּלוֹם לְלוֹרֶךְ פֶּרְנָסָתֵנוּ : לְמַדַּת הַמֶּלֶךְ. לְמַסַּם הַמֶּלֶךְ כִּמוֹ (עֲזָרָא ד') מִנְדָּה בְּלוֹ : וְהֵלֶךְ : (רפ"י)

**מצודת דוד** **למדת.** לתת מס המלך לוינו כסף על שדותינו וכרמינו וכאומרים ומה נאכל מעתה אם אין שדה וכרם : (מצודת דוד)

**מצודת ציון** **למדת.** כמו למנדת והוא מין מס כמו מנדה בלו והלך (עזרא ד') ונפלה הנו"ן : (מצודת ציון)

**רלבי"ג** **למדת המלך.** ר"ל לפרוע מנת המלך והוא קרוי מנדא בלשון ארמית. והרצון בזה לוינו כסף מהיהודי לפרוע מנת המלך ובעבור זה גם כן משכננו שדותינו וכרמינו : (רלבי"ג)

[ה] וַעֲתָה כְּבֶשֶׂר אַחֲיָנוּ בְּשָׂרְנוּ כְּבָנֵיהֶם בְּנֵינוּ וְהִנֵּה אֲנַחְנוּ כְּבָשִׂים אֶת בְּנֵינוּ וְאֶת בָּנֵתֵינוּ לְעֶבְדִּים וַיֵּשׁ מִבְּנֵיתֵינוּ נִכְבָּשׁוֹת וְאֵין לָאֵל יָדְנוּ וּשְׂדֹתֵינוּ וּכְרָמֵינוּ לְאַחֲרַיִם :

**רפ"י** ועתה כבשר אחינו בשרנו כבניהם בנינו והנה אנחנו כבשים את בנינו עשירים : כבניהם בנינו. כבניהם שהם חסודים ומיוחסים כמו כן מיוחסים בנינו : והנה אנחנו כובשים. ועתה יש לנו להיות כובשים ונותנים בנינו וזנותינו לאחרים על עסק מזונותינו : ויש מזנותינו נכבשות. וכבר יש קלת מזנותינו שהן נכבשות לאחרים לעבדות : ואין לאל ידינו. ואין כח בידינו לפדותם : ושדותינו וכרמינו לאחרים. אף שדות וכרמים מסרנו ביד אחרים לפרנסתנו ומה נאכל מעתה כי אין לנו צמה להתפרנס : (רפ"י)

**מצודת דוד** **כבשר אחינו וכו'.** ר"ל הלא אנחנו טובים ומיוחסים כמו העשירים : והנה אנחנו כובשים. ובע"כ נקח בנינו בחזקה למכרם לעבדים בעבור חסרון הלחם : נכבשות. כבר הנה נכבשות ביד המלואים בעבור חוב ממון ואין בנו כח להוציאן מידם והתרעמו לומר הלא טובים אנחנו כמו העשירים ומדוע נעבוד אותם הלא מהראוי שיכלכלו אותנו

בצדקה : **לאחרים**. כבר המה נתונים לאחרים בעבור חוב ממון : (מצודת דוד)

**מצודת ציון** **כובשים**. ענין התפישה בחזקה כמו וכבשום לעבדים (ירמיה לד) : **לאל**. ענין כח ואומץ כמו יש לאל ידי (בראשית ל"א) : (מצודת ציון)

**רלב"ג** **והנה אנחנו כובשים את בנינו וגו'**. ר"ל שאנחנו מוכרחים לכבש בנינו ובנותינו לעבדים למכרם בעבור פרעון המלוה : (רלב"ג)

**[ו]** ויחר לי מאד כַּאֲשֶׁר שָׁמַעְתִּי אֶת זַעֲקָתְךָ וְאֵת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה :  
**[ז]** וימלך לבי עלי ואריבה את החורים ואת הסגנים ואמרה להם משא איש באחיו אתם נשאים ואתן עליהם קהלה גדולה :

**רס"י** **וימלך**. ויועץ לבי בעלמי : **ואריבה**. נתוכחתי עם החורים והסגנים שהם העקירים : **משא איש באחיו אתם**. נוקים. מדוע אתם כך עושים היה לכם לפרנס העניים הללו ואתם מלויים להם ממון לכבוש צניהם וצנותיהם וקדוטיהם וכרמיהם וצתיים : **ואתן עליהם קהלה גדולה**. הקהלתי ואספתי עליהם קהלה גדולה לכעוק עליהם כדי לזייקם : (רס"י)

**מצודת דוד** **וימלך**. לבי יעץ אותי להתחזק בדבר ועשיתי מריבה עם השרים : **משא וגו'**. ר"ל וכי מהראוי לתת לאחיו העני בהלואה הלא בצדקה ראוי להנתן : **ואתן**. ר"ל נתתי עליהם קול גדול בעבור יהיה אסיפה גדולה מאשר יבואו לקול הצעקה למען יבושו מרבית העם : (מצודת דוד)

**מצודת ציון** **וימלך**. ענין עצה כמו מלכי ישפר עליך (דניאל ד) : **משא**. חוב והלואה כמו משאת מאומה (דברים כ"ד) : **קהלה**. אסיפה והקהל : (מצודת ציון)

**רלב"ג** **משא איש באחיו אתם נושים וגו'**. ר"ל האם אתם מלויים איש באחיו שימכר לו לעבד בעבור המלוה : **ואתן עליהם קהלה גדולה**. ר"ל קבצתי עליהם קהל גדול ישמעו הדברים כדי לביישם : (רלב"ג)

**[ח]** ואמרה להם אנחנו קנינו את אחינו היהודים הנמכרים לגוים כדי בנו וגם אתם תמכרו את אחיכם ונמכרו לנו ויחרישו ולא מצאו דבר : (ס)

**רס"י** **ואמרה להם**. וכן אמרתי להם אנחנו קנינו כבר את אחינו היהודים אשר בצביה מיד העכו"ם שהיו נמכרים להם : **כדי בנו**. באותו די ממון

סְזִידֵינוּ : וְגַם אַתֶּם. וְאִף אַתֶּם תִּמְכְּרוּ לְעִבְוֹתֵי אֵת אַחֵיכֶם הַנִּכְזָקִים תַּחַת  
יְדֵיכֶם לְעִבְדִים : וְנִמְכְּרוּ לָנוּ. וְהִמְעָשָׂה יֵצֵא לְיָדֵי כָךְ שִׁיְהִיוּ מְכֹרִים לָנוּ  
מִיַּד הָעִבְוֹתֵי (אִם כֵּן לָמָּה תִּמְכְּרוּ אוֹתָם כִּיֹּן שְׂמוֹכְרֵיהֶם אֲנַחְנוּ לְפָדוֹתָם  
כֵּן הוּא בְּסִ"א) : וַיַּחְרִישׁוּ. שְׁתַּקּוּ וְנִתְצַיְשׁוּ וְלֹא יָדְעוּ מַה לְהַשִּׁיב : (רַס"י)

**מצודת דוד** אֲנַחְנוּ קִנִּינוּ. הֲלֹא מֵאִז קִנִּינוּ מִיַּד הָעוֹבְדֵי כּוֹכְבִים אֵת הַיְהוּדִים  
הַנִּמְכָּרִים לָהֶם מִן הַשָּׁבִי : כִּדֵי בְנוֹ. כֹּל אֶחָד קָנָה כְּפִי דֵי אֲשֶׁר מִצָּאָה יָדוֹ  
לְפִי הָעוֹשֶׁר : וְגַם אַתֶּם. אִמְרָה לָהֶם בְּלַעַג לְעַצְבוֹן רוּחַ גַּם אַתֶּם עָשׂוּ כֹזָאֵת  
וּמְכָרוּ אוֹתָם לְעוֹבְדֵי כּוֹכְבִים כְּמוֹ הַשְּׁבָאִים. וְנִמְכְּרוּ. וּמִן הָעוֹבְדֵי כּוֹכְבִים  
יְהִיוּ נִמְכָּרִים לָנוּ כִּי נִפְדָּה אוֹתָם מִיָּדָם כְּאֲשֶׁר עָשִׂינוּ מֵאִז אֲבָל אֵין מְקוֹם  
לְפָדוֹת מִיַּד אִישׁ אַחֵיו : וְלֹא מִצָּאוּ דְבַר. לֹא מִצָּאוּ מַה לְהַשִּׁיב : (מִצְוֹת דָּוִד)

**מצודת ציון** כִּדֵי. מִלְשׁוֹן דֵי הַפְּסוּק : וַיַּחְרִישׁוּ. וְשִׁתְּקוּ : (מִצְוֹת צִיּוֹן)

**רלב"ג** וְאִמְרָה לָהֶם אֲנַחְנוּ קִנִּינוּ וְגו'. ר"ל אֲנַחְנוּ קִנִּינוּ אַחֵינוּ הַנִּמְכָּרִים  
לְגוֹיִם בְּכָל כַּחַנוּ כְּאֲשֶׁר הִשִּׁיגָה יְדֵינוּ לְהוֹצִיאֵם מִהָעִבְדוּתוֹ גַּם אַתֶּם תּוֹסִיפוּ  
לְמַכְרֵם לְגוֹיִם כִּדֵי שֶׁנִּצְטָרֵךְ לָשׁוּב לְקִנּוּתָם. הֲאִם זֶה דְבַר רְאוּי הֲלֹא עַל  
הָרֵאשׁוֹנִים נִצְטָעֵרְנוּ וְאַתֶּם בָּאִים לְהוֹסִיף עֲלֵיהֶם וְשִׁתְּקוּ וְלֹא מִצָּאוּ דְבַר  
שִׁיִּכְלוּ לְעַנּוֹת אוֹתוֹ עַל זֶה : (רַלְב"ג)

**ט** (וַיֹּאמֶר) וְאֹמֵר לֹא טוֹב הַדָּבָר אֲשֶׁר אַתֶּם עֹשִׂים הֲלֹא בִּירְאֵת אֱלֹהֵינוּ  
תִּלְכּוּ מִחֲרַפְתָּ הַגּוֹיִם אוֹיְבֵינוּ :

**רס"י** לֹא טוֹב הַדְּבַר. רַע הַדְּבַר צְפִנֵי הַקְּצ"ה : מִחֲרַפְתָּ. מִפְּנֵי חֲרַפּוֹת  
הָעִבְוֹתֵי שֶׁהֵם אֲוִיבֵינוּ : (רַס"י)

**מצודת דוד** בִּירְאֵת אֱלֹהֵינוּ. אִם תַּחֲזִקוּ בִּירְאֵת אֱלֹהֵינוּ תִּלְכּוּ לְהִלֵּךְ מִחֲרַפְתָּ  
הָעוֹבְדֵי כּוֹכְבִים כִּי לֹא תִשְׁמְעוּ עוֹד מֵהֶם חֲרַפָּה אוֹ שֶׁאִמְרָה לָהֶם בְּדֶרֶךְ  
מְלִיצָה לָכּוּ בִּירְאֵת ה' מִחֲמַת חֲרַפְתָּ הָעוֹבְדֵי כּוֹכְבִים שֶׁלֹּא יַחְרְפוּ אֶתְכֶם  
בְּזֶה וְכֹאדָם הַמוֹכִיחַ וְאֹמֵר אִם לֹא תַעֲשֶׂה לְשִׁמָּה עֲשֵׂה לְפָנֵי הַבְּרִיּוֹת :  
(מִצְוֹת דָּוִד)

**רלב"ג** וַיֹּאמֶד לָהֶם נַחְמִיָּה לֹא טוֹב הַדְּבַר אֲשֶׁר אַתֶּם עוֹשִׂים הֲלֹא בִּירְאֵת  
אֱלֹהֵינוּ אִם תִּהְיֶה עַל פְּנִיכֶם תִּלְנוּ וְתִסּוּרוּ מִחֲרַפְתָּ הַגּוֹיִם אוֹיְבֵינוּ שֶׁהֵם  
מוֹשְׁלִים בְּנוֹ. וְהָרְצוֹן בְּזֶה אִם תִּשְׁלַחוּ אֵלָיו הָעֹבְדִים וְתִקְרְאוּ לָהֶם דְּרוֹר וְגַם  
ה' יִתְּבַרֵךְ יִקְרָא לָכֶם דְּרוֹר מִעֲבַדוֹת הַגּוֹיִם וְחֲרַפּוֹתֵיהֶם כְּמוֹ שֶׁאִמְרָה יִרְמִיָּה  
(ל"ד) :

**יז** וְגַם אֲנִי אַחִי וְנַעֲרֵי נָשִׁים בָּהֶם כָּסֶף וְדָגָן נַעֲזָבָה נָא אֶת הַמַּשָּׂא הַזֶּה :

**רפ"י** וְגַם אֲנִי אַחִי וְנַעֲרֵי. אֲף אֲנִי וְחַבְרֵי נֹשִׂים צֹהַר מִמּוֹן וְאֶנְחֵנוּ נַעֲזוּב וְנִמְחָוּ לָהֶם כָּל הַהֲלוֹאוֹת הַלְלוּ : נֹשִׂים. כִּמוֹ (מַלְכִים צ' ד') וְהַנּוֹסָה צֹהַר לַקַּחַת : (רפ"י)

**מצודת דוד** נֹשִׂים בָּהֶם. מַלּוּים בָּהֶם : נַעֲזָבָה נָא. כִּמוֹנִי כִּמוֹכֶם נַעֲזוּב עֵתָה אֶת הַהֲלוֹאָה הַזֶּה וְנִמְחָל לָהֶם : (מצודת דוד)

**יא** הַשִּׁיבוּ נָא לָהֶם כְּהַיּוֹם שִׁדְתֵיהֶם כְּרַמֵיהֶם זֵיתֵיהֶם וּבְתֵיהֶם וּמֵאֵת הַכָּסֶף וְהַדָּגָן הַתִּירוֹשׁ וְהַיֶּצֶקֶר אֲשֶׁר אֲתֶם נָשִׁים בָּהֶם :

**רפ"י** הַשִּׁיבוּ נָא. וְאֲף אֲתֶם תַּעֲשׂוּ כִּמוֹנִי לִמְחֹוּ לָהֶם כָּל חֻצוֹתֵיהֶם : וּמֵאֵת הַכָּסֶף. וְרוֹב הַכָּסֶף שֶׁהֵם חַיִּיבִים לָכֵם עִם הַדָּגָן וְתִירוֹשׁ וְגו' : (רפ"י)

**מצודת דוד** כְּהַיּוֹם. כַּעַת הַזֹּאת הַשִּׁיבוּ לָהֶם הַשְּׂדוֹת וְכו' : וּמֵאֵת הַכָּסֶף. אַחַז מִנִּין מְרוּבָה לֹמֵר אֲף אִם הַחֹב הוּא מֵאֵת כָּסֶף וְהוּא מִקְרָא קֶצֶר וְכֵאלוֹ אָמַר עֲזוּבוּ וּמְחָלוּ מֵאֵת הַכָּסֶף וְכו' : (מצודת דוד)

**מצודת ציון** וּמֵאֵת הַכָּסֶף. שְׁקִלֵי הַכָּסֶף : הַתִּירוֹשׁ. יֵין : הַיֶּצֶקֶר. שֶׁמֶן : (מצודת ציון)

**רלב"ג** וּמֵאֵת הַכָּסֶף. יִדְמָה שֶׁלֹּא אָמַר וּמֵאֵת הַכָּסֶף כִּי אִם עַל צַד הַמַּשֵּׁל כִּי כִזָּה יִרְצָה שִׁיעֲזוּבוּ הַמַּשָּׂא אִם הִיָּה יוֹתֵר מִמֵּאֵה כָּסֶף אוֹ פָחוֹת : (רלב"ג)

**יב** וַיֹּאמְרוּ נָשִׁיב וּמֵהֶם לֹא נִבְקַשׁ כִּן נַעֲשֶׂה כַּאֲשֶׁר אֲתָה אוֹמֵר וְאֶקְרָא אֶת הַכְּהָנִים וְאֲשַׁבְּיעֶם לַעֲשׂוֹת כְּדָבָר הַזֶּה :

**רפ"י** וַיֹּאמְרוּ נָשִׁיב. וְהֵם אָמְרוּ לְהַשִּׁיב וְלִמְחֹוּ הַכָּל : לַעֲשׂוֹת כְּדָבָר הַזֶּה. שִׁיבוּ מוֹחֲלִים גַּם הֵם : (רפ"י)

**מצודת דוד** נָשִׁיב. אֶת הַשְּׂדוֹת וְגו' : וּמֵהֶם לֹא נִבְקַשׁ. שִׁישַׁלְמוּ אֶת הַחֹב : כִּן נַעֲשֶׂה וְכו'. הוּא כַּפֵּל עֵינִין וְלַחֲזֹק : וְאֲשַׁבְּיעֶם. עֵינֵי הַכְּהָנִים : (מצודת דוד)

**יג** גַּם חֲצֹנֵי נַעֲרֹתַי וְאִמְרָה כְּכָה יִנְעֵר הָאֱלֹהִים אֶת כָּל הָאִישׁ אֲשֶׁר לֹא יָקִים אֶת הַדָּבָר הַזֶּה מִבֵּיתוֹ וּמִיָּגִיעוֹ וְכִכָּה יִהְיֶה נַעוֹר וְרַק וַיֹּאמְרוּ כָּל

הִקְהֵל אָמֵן וַיְהַלְלוּ אֶת יְהוָה וַיַּעַשׂ הָעָם כַּדָּבָר הַזֶּה:

**רפ"י** גם חלני נערת. אחי חני בגדי נערת חלני כמו (ישעיה מ"ט) והביאו בניך בחולן : נערת. אישקוליי"ר זלע"ז כמו התנערי מעפר (שם) : ככה ינער. ככה ינער הקב"ה מן העולם ומנכסיהם כל אותם שלא יהיו מוחלני חובותיהם : נעור ורק. זלח נכסים : (רפ"י)

**מצודת דוד** גם חצני נערת. מנער הייתי כנף בגדי ואמרת אז כמו שנערת כנף בגדי והרי הוא נעור וריק מן האבק שהיה בו כמו כן ינער וכו' : מביתו. מאנשי ביתו. ומיגיעו. העושר הבא ע"י יגיעה : וככה יהיה. ר"ל כן ישאר עד עולם מנוער ומתרוקן : ויהללו וגו'. על שנתן בלבם לעשות כזאת : כדבר הזה. החזירו השדות וכו' ועזבו את החובות : (מצודת דוד)

**מצודת ציון** חצני. כן יקרא כנף הבגד וכן והביאו בניך בחוצן (ישעיה מ"ט) : נערת. עניינו תנועת דבר מה בחזקה להפיל ממנו מה שעליו כמו התנערי מעפר (שם נ"ב) : (מצודת ציון)

**רלב"ג** גם חצני נערת. ר"ל בגדי חצני והם הבגדים שעל הזרוע נערת להוריד מהם האבק והעפר שבהם ולא ישאר מהם בהם דבר : ככה ינער האלהים וגו'. זאת הקללה היא על צד המשל שלא ישאר לאיש ההוא דבר מבני ביתו ומעמלו וקניניו וככה יהיה משולל וריק מהם : (רלב"ג)

**[יד]** גם מיום אשר צנה אתי להיות פחם בארץ יהודה משנת עשרים ועד שנת שלשים ושתים לארתחשסתא המלך שנים שנים עשרה אני ואחי לחם הפחה לא אכלתי :

**רפ"י** אשר כה אותי. המלך : פחם. כמו פחה שלטון דוגמת רוקם שהוא כמו רקה : משנת עשרים. למלך דריוש כי אז עלה מצבל שנאמר (לעיל ב) ויהי צחדק ניסן שנת עשרים וגו' : שנים שנים עשרה. שהם שנים עשרה שנה : אני ואחי. אני וחברי אשר זאו עמי : לחם הפחה לא אכלתי. לחם שהוא ראוי למאכל הפחה שהעם נותנין אותו אל הפחה מן המס : (רפ"י)

**מצודת דוד** גם מיום. ר"ל גם הטובה הזאת עשיתי עם ישראל כי מעת אשר צוה המלך אותי להיות מושל להם בארץ יהודה והיא משנת וכו' כל אותן השנים אני וחברי הנשמעים לי לא אכלנו מאכל המוטל להאכיל את הפחה מדמי העם : (מצודת דוד)



מצודת ציון פחם. פחה שלהם : (מצודת ציון)

**רלב"ג** פחם. הוא כמו פחה : לחם הפחה לא אכלתי. ר"ל שלא לקחתי מהעם הלחם שהיה ראוי לפחה לקחת מהם : (רלב"ג)

**[טו]** והפחות הראשנים אשר לפני הכבידו על העם ויקחו מהם בלחם ויין אחר כסף שקלים ארבעים גם נעריהם שלטו על העם ואני לא עשיתי כן מפני **יראת** אלהים :

**רס"י** הכבידו על העם. הכבידו מס על העם : ויקחו. והיו לוקחים מהם כשזיל המס ויין אחר נתינת ארבעים שקלים של כסף וכך היו רגילים בכל שנה : גם נעריהם. של פחות : (רס"י)

**מצודת דוד** והפחות. אבל הפחות הראשונים וכו' הם הכבידו עול על העם : ויקחו מהם. לקחו מהם כסף בעבור צורך לחם ויין די ספוקם מלבד ארבעים שקלי כסף בכל שנה. נעריהם. של הפחות הראשונים : (מצודת דוד)

**מצודת ציון** אחר. הוא כענין מלבד ר"ל לבד לקיחת מ' שקלים לקחו עוד בלחם ויין : שלטו. משלו : (מצודת ציון)

**רלב"ג** ויקחו מהם בלחם ויין אחר כסף וגו'. ר"ל אחר שלקחו מהם כסף שקלים ארבעים לשנה או לחדש או לשבוע והוא היותר נראה היו לוקחים עוד בעבור לחם ויין שיספיק להוצאתם. גם נעריהם של פחות הראשונים שלטו על העם להכביד עוד עולם : (רלב"ג)

**[טז]** וגם במלאכת החומה הזאת החזקתי ושרדה לא קנינו וכל נערי קבוצים **שם** על **המלאכה** :

**רס"י** החומה. חומת העיר : החזקתי. התעסקתי לעסוק בה תדיר : ושרדה לא קנינו. ובקדות של היהודים שהיו בונים החומה לא קנינו אני ובני סייעתי על עסק דוחקם שהיו עוסקין בבנין החומה אבל הייתי נתון להם ממון כדי לבנות הבנין : על המלאכה. לבנות תדיר : (רס"י)

**מצודת דוד** וגם. אף הטובה הזאת עשיתי כי אחזתי במלאכת החומה ר"ל מזרז הייתי את הבונים לבל ירפו ידיהם מן המלאכה : ושדי וגו'. ר"ל ועם כי בעבור התמדת המלאכה לא עסקו במלאכתן להמציא לעצמם די ספוקם עכ"ז לא קנינו מהם שדה לכלכלם בדמי מחיר השדה כ"א בנדבת

הלב הייתי מפרנסם : על המלאכה. לעשות במלאכה גם המה : (מצודת דוד)

**רלב"ג** וגם במלאכת החומה הזאת החזקתי. לתשלימה בכל עז והתעסקתי בענינה : ושדה לא קנינו. יצא ממנו לחם חקי כדי שלא נצטרך לטרור בעבודת השדה : וכל נערי קבוצים שם על המלאכה. להחזיק בה :

**[יז]** והיהודים והסגנים מאה וחמשים איש והבאים אלינו מן הגוים אשר סביבתינו על שְׁלַחְנִי :

**רפ"י** מאה וחמשים איש. היו אוכלים על שולחני לצד הגרים הבאים אלינו מן העכו"ם שאף הם היו אוכלים על שולחני : (רפ"י)

**מצודת דוד** והיהודים. ר"ל מיתר העם שהיו המה עם הסגנים במספר ק"ן איש : והבאים וגו'. הם הגרים אשר באו להתגיר כל אלה היו אוכלים על שולחני :

**רלב"ג** והיהודים והסגנים וגו'. ר"ל כי על שולחני היו אוכלים תמיד מאה וחמשים איש מהיהודים הסגנים והשרים ועוד היו על שולחני כל הבאים אלינו מן הגוים אשר סביבותינו. והנה ההוצאה שהייתי עושה בזה היא גדולה כי בכל יום היה מתקן למאכלנו שור אחד ושש צאן ברורות ונבחרות ועופות נתקנו לי : ובין עשרת ימים. היה מתמלא אוצר היין לשים בכל כליו יין לרבוי שתיית היין. ועם כל זה לא רציתי לקחת מהעם הלחם הראוי לתת לפחה :

**[יח]** ואשר היה נעשה ליום אחד שור אחד צאן שש ברורות וצפרים נעשו לי ובין עשרת ימים בכל יין להרבה ועם זה לחם הפחה לא בקשתי פי כבדה העבדה על הפחה :

**רפ"י** ואשר היה נעשה. ובכל יום ויום היו אוכלים על שולחני שור אחד וקס לאן וצפרים הרבה : ברורות. פתרונו לפי עניינו קס לאן עשויות כענין שנאמר חמש לאן עשויות (שמואל א' כ"ה) : נעשו לי. לשון תקון כמו וכן הבקר אשר עשה (בראשית יח) : ובין עשרת ימים. ובכל יום ויום היו שותים יין הרבה כדי שיעור ספוק של עשרת ימים : ועם זה. ובצביל כל מעשה זה שהייתי מוליח הולאות כל כך : לחם. של מס הראוי לפחה לא בקשתי ולא שאלתי מן העם שהרי כבדה וחזקה עבודת בני החומה עליהם

(כ"ז)

:

**מצודת דוד** ליום אחד. למאכל יום אחד : ברורות. נבחרות וטובות :  
וצפרים. מיני עופות : ובין עשרת ימים. ר"ל יום אחד מבין כל עשרת  
ימים הייתי משקה אותם בכל מיני יין להרבה מאד : ועם זה. אף שהיה  
צרכי מרובה עם כל זה לא בקשתי מן העם לחם הפחה : כי כבדה. עבודת  
מס המלך ובנין החומה היתה כבדה עליהם ולא יכלו לעסוק במלאכתם  
ולהשתכר די ספוקם ועוד לתת לי לחם הפחה : (מצודת דוד)

**מצודת ציון** נעשה. ענין תקון כמו וימהר לעשות אותו (בראשית י"ח) :  
ברורות. מלי ברירה ובחירה : (מצודת ציון)

**[יט]** זָכְרָה לִי אֱלֹהֵי לְטוֹבָה כָּל אֲשֶׁר עָשִׂיתִי עַל הָעַם הַזֶּה : (פ)

**מצודת דוד** לטובה. לחשוב לי לטובה ולזכות : על העם הזה. בעבור טובת  
העם הזה : (מצודת דוד)

## נחמיה פרק-ו

**[א]** וַיְהִי כִּאֲשֶׁר נִשְׁמַע לְסַנְבַּלֵּט וְטוֹבִיָּה וְלִגְשָׁם הָעַרְבִי וְלִיְתָר אִיִּבְיָנוּ כִּי  
בְּנִיתִי אֶת הַחוֹמָה וְלֹא נֹתֵר בָּהּ פֶּרֶץ גַּם עַד הָעֵת הַהִיא דְּלָתוֹת לֹא הָעִמְדֹתִי  
בְּשַׁעְרִים :

**כ"ח** ולא נותר בה. בחומת העיר : דלתות לא העמדתי. שלא נעשו  
לדלתות בשערי העיר : (כ"ח)

**מצודת דוד** גם עד העת היא. ר"ל גם נשמע להם אשר עד העת היא  
עדיין לא העמדתי דלתות בשערים ואמר זה להסביר מה שנאמר למטה  
שאמר אליו שמעיה להסתיר עצמו בהיכל כי הצרים יבואו עליו לכן אמר  
כי שמעו שלא העמדתי הדלתות ויכולים המה לבוא בעיר : (מצודת דוד)

**מצודת ציון** פרץ. שבירה : (מצודת ציון)

**[ב]** וַיִּשְׁלַח סַנְבַּלֵּט וְגִשְׁם אֵלַי לֵאמֹר לָכֵה וְנִנְעָדָה יַחְדָּו בְּכַפְּיָרִים בְּבִקְעַת

אוֹנוּ וְהִמָּה חֹשְׁבִים לַעֲשׂוֹת לִי רָעָה :

**רס"י** ככפירים. קס מקום הוא : צנקעת אונו. כך קס הצקעה : והמה חושבים. הצנתי מהם קהיו חושבים עלי להרגני קס : (רס"י)

**מצודת דוד** ונועדה יחדו. נעשה ועד וקבוץ בכפירים והוא שם מקום העומדת בבקעת אונו. והמה חושבים. זהו מדברי נחמיה שאמר הנה השכלתי לדעת שהמה חושבים להרגני שמה : (מצודת דוד)

**מצודת ציון** ונועדה. מל' וועד ואסיפה כמו ויועדו כל המלכים (יהושע י"א) : (מצודת ציון)

**רלב"ג** ונועדה יחדו בכפרים בבקעת אונו. ר"ל באחד מהכפרים אשר בבקעת אונו וכן ויקבר בערי גלעד (שופטים י"ב ז') ר"ל באחת מערי גלעד : (רלב"ג)

**ג** וְאֶשְׁלַחָה עֲלֵיהֶם מְלָאכִים לְאמֹר מְלָאכָה גְדוֹלָה אֲנִי עֹשֶׂה וְלֹא אוֹכַל לָרֶדֶת לָמָּה תִשָּׁבֵת הַמְּלָאכָה כַּאֲשֶׁר אֶרְפָּה וְיִרְדְּתִי אֲלֵיכֶם :

**רס"י** מלאכה גדולה אני עושה. מזנייני (העיר ס"א) העפר : למה תשבת. למה תהיה המלאכה בטלה : כאשר ארפה. ידי מן הזניין : וירדתי אליכם. לדבר ולהועד אליכם : (רס"י)

**מצודת דוד** מלאכה גדולה. עסק גדול ודבר הכרחי : למה תשבת. למה אעשה כזאת שיתבטל המלאכה כאשר ארפה ידי ממנה וארד אליכם כי כאשר ארפה ידי ממנה תבוטל המלאכה מכל וכל : (מצודת דוד)

**מצודת ציון** תשבת. מלשון השבתה ובטול : ארפה. מלשון רפיון : (מצודת ציון)

**ד** וַיִּשְׁלַחוּ אֵלַי כְּדָבָר הַזֶּה אַרְבַּע פְּעָמִים וְאָשִׁיב אוֹתָם כְּדָבָר הַזֶּה : (ס)

**מצודת דוד** כדבר הזה. בלשון האמור למעלה לכה ונועדה וכו' : ואשיב אותם כדבר הזה. מלאכה גדולה וכו' : (מצודת דוד)

**ה** וַיִּשְׁלַח אֵלַי סַנְבַלֵּט כְּדָבָר הַזֶּה פַּעַם חֲמִישִׁית אֶת נַעֲרוֹ וְאֶגְרַת פְּתוּחָה בְּיָדוֹ :

**רפ"י** את נערו. ע"י נערו : ואגרת פתוחה בידו. כתב אגרת שלח לי על  
י70 :

**מצודת דוד** את נערו. עם נערו : ואגרת. ומלבד הדבר הזה שלח עוד בידו  
אגרת פתוחה מבלי חותם וכאומר לא בסתר דברתי וכל הרוצה לקרות  
יבוא ויקרא : (מצודת דוד)

**11** כתוב בה בגוים נשמע וגשמו אמר אפה והיהודים חשבים למרוד על  
פן אפה בונה החומה ואפה הנה להם למלך פדברים האלה :

**רפ"י** כתוב זה. באותה אגרת : בגוים נשמע. שנודע לכל העכו"ם שאתה  
וכל היהודים חושבים למרוד : וגשמו אומר. גשמו הוא גשם הערבי  
ופתרונו כאלם שאומר לחזירו כך הוא הדבר ופלוני אומר : כדברים האלה.  
מוסב על כתוב זה ומקרא מסורס הוא והרי הוא כאילו נאמר כתוב זה  
כדברים האלה בגוים נשמע וגו' :

**מצודת דוד** כתוב זה. ודבר זה כתוב בה : בגוים נשמע. בין העובדי כוכבים  
נשמע וגם גשמו אומר כזאת אשר אתם רוצים למרוד במלך וע"כ תבצר  
החומה להתחזק במבצר העיר ואתה להם למלך : כדברים האלה. ר"ל  
כדברים האלה נשמע בעובדי כוכבים וגם זה מדברי האגרת : (מצודת דוד)

**מצודת ציון** וגשמו. הוא גשם הערבי וכן יתר יתרו : הוה. הוא מלשון הויה  
: (מצודת ציון)

**רלב"ג** בגוים נשמע וגשמו אומר. ר"ל בגוים נשמע זה הענין וגשם  
המערבי מספר שכן הוא שבגוים נשמע זה הקול : (רלב"ג)

**12** וגם נביאים העמדת לקרא עליך בירושלם לאמר מלך ביהודה ועתה  
ישמע למלך פדברים האלה ועתה לכה וננעצה יחדו : (ס)

**רפ"י** וגם נביאים וגו'. עד ונועלה יחדיו היה כתוב באגרת : נביאים.  
בעלי לשון כמו זורא ניב שפתים (ישעיה ט') : לאמר. שאומרים יש מלך  
ביהודה : ועתה ישמע למלך. אחרי שנקראת מלך ישמע למלך כדברים  
האלה :

**מצודת דוד וגם נביאים.** ר"ל ועוד הוספת לפרסם הדבר כי העמדת בעלי לשון היודעים לסדר אמרים במיטב הדבור ושהם יקראו עליך בירושלים בפרסום רב לאמר אתה מלך ביהודה. ועתה ישמע למלך. ר"ל פן יהיה הדבר נשמע למלך ומרה תהיה באחרונה לזה לכה עתה ונועצה יחדיו מה לעשות איך להעלים הדבר : (מצודת דוד)

**מצודת ציון נביאים.** ענינו בעלי הדבור כמו ניב שפתים (ישעיה נ"ז) : (מצודת ציון)

**רלבי"ג ועתה לכה ונועצה יחדיו.** היה מראה לו שהוא אוהבו ולזה שלח לו שיקחו עצה בזה יחדו קודם שישמע למלך כדברים האלה ויעשה לו רעה : (רלבי"ג)

**[ח] וְאֶשְׁלַח אֵלָיו לְאמֹר לֹא נִהְיָה בְּדַבְרִים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר אָתָּה אוֹמֵר כִּי מֶלֶךְ אָתָּה :**

**רס"י כי מלכך. הרי כי במקום חלל : בודם.** קונטרבנטאל"ס בלע"ז כמו חקר בדה מלכזו : (רס"י)

**מצודת דוד לא נהיה.** אין דבר זה נשמע בעובדי כוכבים רק אתה בעצמך ממציא הכזב הזה מלבך : (מצודת דוד)

**מצודת ציון בודם.** ענין המצאת הכזב וכן בדיך מתים יחרישו (איוב י"א) : (מצודת ציון)

**רלבי"ג כי מלכך אתה בודאם.** ר"ל אתה מוציאם מלבך ומחדשם כי לא נשמע זה בגוים : (רלבי"ג)

**[ט] כִּי כָלָם מִיִּרְאִים אוֹתָנוּ לְאמֹר יִרְפוּ יְדֵיהֶם מִן הַמְּלָאכָה וְלֹא תַעֲשֶׂה וְעַתָּה חֲזִק אֶת יְדֵי :**

**רס"י כי כולם. כי כל העכו"ם : מיראים אותנו.** מתיראים ממנו וכך הם אומרים ירפו ידיהם וגו' : ועתה חזק את ידי. לסייעני צננין החומה : (רס"י)

**מצודת דוד כי כולם.** שהרי לשעבר אתם כולכם הייתם מפחידים אותנו כי תאמרו בעבור הפחד ירפו ידיהם ממלאכת בנין החומה ולא תעשה עוד וא"כ לאויבים תחשבו ואיך א"כ תאמר עתה לחזק את ידי בעצה נכונה ואויב נהפך לאוהב אין זאת, או כאומר הנה העבר אין ועתה אשאל חזק

את ידי בדברי נחומים ואל תוסיף להפחיד עוד : (מצודת דוד)

**מצודת ציון כולם.** ענינו כמו כולכם ודוגמתו ואולם כולם תשובו (שם י"ז)  
(מצודת ציון) :

**רלב"ג ועתה חזק את ידי.** אין אמרו חזק צווי אלא הוא מקור והרצון בו שהם מכונים להרפות ידינו מן המלאכה ועתה תתחזק ידי במה שדמו להרפותה באלו הכזבים : (רלב"ג)

**[י]** וְאֲנִי בְּאֵתִי בֵּית שְׁמֵעִיָּה בֶן דָּלְיָה בֶן מְהִיטְבָּאֵל וְהוּא עָצוּר וַיֹּאמֶר נִוְעַד אֶל בֵּית הָאֱלֹהִים אֶל תּוֹךְ הַהִיכָל וְנִסְגְּרָה דְלַתוֹת הַהִיכָל פִּי בְּאִים לְהַרְגֹּךָ וְלִלְיָה בְּאִים לְהַרְגֹּךָ :

**רש"י והוא ערוך.** שמתלכו בציתו : ויאמר נועד. אותו שמעיה היה נביא שקר וקבל שוחד מן סנבלט וחזיריו להפחיד את נחמיה כדי לזטל את המלכה : כי באים להרגך. שהרי יצאו להרגך סנבלט וחזיריו : ולילה באים. וע"כ הזהירו ליכנס בהיכל ולסגור הדלתות עליו שעדיין לא נעשו דלתות שערי העיר כמה שנאמר בתחילת הפרשה גם עד העת ההיא דלתות לא העמדתי בַּשְׁעֵרִים : (רש"י)

**מצודת דוד והוא עצור.** היה מעוכב לשבת בבית : נועד. נעשה ועד להאסף אל בית אלהים : ונסגרה דלתות ההיכל. להתחזק בה מפני סנבלט ואנשיו כי עדיין לא העמידו הדלתות בשערי העיר כמ"ש למעלה ויוכל לבוא בה כל הרוצה : ולילה באים. לא תדע להיות נשמר מהם באישון לילה (מצודת דוד) :

**מצודת ציון עצור.** מעוכב וכן נעצרה נא אותך (שופטים י"ג) : (מצודת ציון)

**רלב"ג והוא עצור.** ידמה שהיה נסגר בחדרו ונמנע מלצאת חוץ כמנהג המתבודד להגיע אליו הנבואה : ויאמר נועד אל בית האלהים וגו'. הנה נתן לו זאת העצה על פי הנבואה לפי מה שאמר לו כדי שיאמין לדבריו להועד אל תוך ההיכל כדי שלא יהרגוהו בלילה ההוא : (רלב"ג)

**[יא]** וְאֲמַרְהָ הָאִישׁ כְּמוֹנִי יְבָרַח וּמִי כְּמוֹנִי אֲשֶׁר יָבּוּא אֶל הַהִיכָל וְחָי לֹא אָבוּא :

**רש"י האיש כמוני יצרח.** בתמיהה אם איש כמוני יצרח ליכנס בהיכל : לא

אָבּוּא. לֹא אֲכַנֵּס קָם מִפְּנֵי פֶחַד הַמִּיתָה וְלֹא אֲעַבֹּר עַל הַמְּאֹרֶה שֶׁל הַקִּבְיָה  
שָׁלֹא יִבּוּא וַיִּכְנֵס זֶר זֶה יִכְלֹל : (רָפ"י)

**מצודת דוד** **האיש כמוני יברח.** וכי איש כמוני יברח מן האויב הלא  
לכלימה תחשב וכאומר הנה גם זרועי משלה לי להלחם עמו : **ומי כמוני.**  
ועוד מי הוא הזר כמוני אשר יבוא אל ההיכל וישאר חי כי הלא מות יומת  
וכמ"ש והזר הקרב יומת (במדבר ג) : **לא אבוא.** לכן לא אבוא אל ההיכל  
(מצודת דוד) :

**רלב"ג** **ומי כמוני אשר יבא אל ההיכל וחי.** אמנם אמר זה לפי שיש שם  
עונש מיתה למי שיכנס שם שלא לצורך עבודה באמרו (יקרא ט"ז ב') **ואל**  
**יבא בכל עת אל הקדש וגו' :** (רלב"ג)

**[יב]** **וְאֶפְיָרָה וְהִנֵּה לֹא אֱלֹהִים שְׁלָחוּ כִּי הִנְבוּאָה דִּבֶּר עָלַי וְטוֹבִיָּה וְסִנְבֶּלֶט**  
**שָׁכְרוּ :**

**רָפ"י** **ואכירה.** הכרתי בדבריו שלא שלחו הקב"ה בדבר זה שאעבור  
עבירה מפני פחד המיתה : **כי הנבואה דבר עלי.** שהרי הוא דבר הדברים  
הללו עלי בצם נבואה : **שכרו.** כל א' וא' מהם שכרו ונתנו לו שכר  
להפחידני ולצטל צנני החומה : (רָפ"י)

**מצודת דוד** **ואכירה.** הכרתי בו שלא שלחו ה' ר"ל אין עצתו באמונה  
כמצות ה' אבל הכוונה להכשילני בעבירה : **כי הנבואה.** כי אמר אשר  
הנבואה דבר עלי ללכת אל ההיכל והנה הרבה ריוח והצלה לפניו ומדוע  
א"כ יצוה לעבור מצותו כי אם אמרו מדעתו היה מקום לומר מפני פיקוח  
נפש הותר הדבר אבל ה' לא יצוה כזאת ובזה הכרתי שאין עצתו אמונה  
רק טוביה או סנבלט שכרו להכשיל אותי בעצתו : (מצודת דוד)

**מצודת ציון** **וסנבלט.** הוי"ו היא במקום או כמו ומקלל אביו ואמו (שמות  
כ"א) : (מצודת ציון)

**רלב"ג** **ואכירה והנה לא אלהים שלחו וגו'.** כבר הכרתי אז שלא שלחו לי  
אלהים כאשר דבר עלי דבר הנבואה הזאת כי נבואת שקר היתה וטוביה  
וסנבלט שכר אותו כל אחד מהם שיאמר לי זאת הנבואה של שקר והוא  
אמר אותה בעבור שהוא שכור בעבור שאירא מדברי זאת הנבואה ואעשה  
כדבריו להכנס תוך ההיכל ולסגור דלתות ההיכל וחטאתי לה' והיה  
לטוביה ולסנבלט זה הענין להמציא עלי שם רע למען יוכלו לחרפני על  
עברי דברי התורה : (רלב"ג)



**[יג]** לְמַעַן שָׁכֹר הוּא לְמַעַן אִירָא וְאָעֶשֶׂה בְּן וְחִטָּאתִי וְהָיָה לָהֶם לְשֵׁם רָע לְמַעַן (פ)  
יְחַרְפוּנִי :

**רפ"י** לְמַעַן שָׁכֹר הוּא. אָמַר לִי הַדְּבָרִים הַלְלוּ : לְמַעַן אִירָא. כְּדִי שְׂאֲתִירָא מֵהֶם לִהְיוֹת עוֹשֶׂה כֵּן לִיכְנֹס בְּהִיכַל וּלְהִיֹּת חוֹטֵא : וְהָיָה לָהֶם לְשֵׁם רָע. לְמַעַן שִׁיחִיָּה לָהֶם לְשֵׁם רָע לְחַרְפוּנִי בְּעִבְרָה זֹ : (רפ"י)

**מצודת דוד** לְמַעַן שָׁכֹר הוּא. בַּעֲבוּר שֶׁהוּא שָׁכֹר אָמַר כֵּן : לְמַעַן אִירָא. מִסְנַבְלֵט וְאֶעֱשֶׂה כֵּן כְּדַבְּרֵי לְבוֹא אֶל הַהִיכָל וְאֲחַטָּא בְּזֵה : וְהָיָה לָהֶם. וְיִהְיֶה לְסְנַבְלֵט וְאֲנִשְׂיֹ עָלַי דְּבַר שֵׁם רָע שֶׁאֲנִי זֶר וּבֹאֲתִי אֶל הַהִיכָל לְמַעַן יַחַרְפוּנִי בְּזֵה הַשֵּׁם הַרָע זֶהוּ עֵצֶם כּוֹוֹנֵת הַעֲצָה הַיְעוּצָה : (מצודת דוד)

**[יד]** זָכְרָה אֱלֹהֵי לְטוֹבָיָה וּלְסְנַבְלֵט כְּמַעֲשֵׂיו אֱלֹה וְגַם לְנוֹעֲדִיָּה הַנְּבִיאָה וּלְיִתְרַר הַנְּבִיאִים אֲשֶׁר הָיוּ מְיָרְאִים אוֹתִי :

**רפ"י** וְגַם לְנוֹעֲדִיָּה הַנְּבִיאָה. הֵיא וְשָׂאֵר נְבִיאֵי הַשֶּׁקֶר קִבְּלוּ שָׂכַר מִסְנַבְלֵט וְחִזְרִיו כְּדִי לְהַפְחִידֵנִי בְּנִצּוֹת שְׂקָרִיהֶם : (רפ"י)

**מצודת דוד** זָכְרָה וְגו'. לְגַמּוֹל לְכִיָּא כְּמַעֲשֵׂיו אֱלֹה : וְגַם לְנוֹעֲדִיָּה. וְגַם זָכֹר לְשֵׁם גַּמּוֹל לְנוֹעֲדִיָּה נְבוּאָה שְׂקָרִית וּלְשָׂאֵר נְבִיאֵי הַשֶּׁקֶר אֲשֶׁר הָיוּ מִפְחִידִים אוֹתִי בְּשְׂקָרִיהֶם בַּעֲבוּר כִּי קִבְּלוּ שָׂכַר מִטוֹבִיָּה וְסְנַבְלֵט : (מצודת דוד)

**[טו]** וַתִּשְׁלַם הַחוּמָה בְּעֶשְׂרִים וַחֲמִשָּׁה לְאֶלּוּל לְחַמְשֵׁים וּשְׁנַיִם יוֹם : (פ)

**רפ"י** בְּעֶשְׂרִים וַחֲמִשָּׁה. יָמִים לְחַדֵּשׁ אֶלּוּל בְּשַׁנַּת כ' לְדַרְיוֹשׁ הַמֶּלֶךְ שְׂבַשַׁנַּת עֶשְׂרִים לְדַרְיוֹשׁ עָלָה נַחְמִיָּה מִבְּבֶל וּבִאֲוֹתָהּ שָׁנָה בָּנָה חֲרֻבּוֹת יְרוּשָׁלַיִם : לְחַמְשֵׁים וּשְׁנַיִם יוֹם. סוּף נ"ב יוֹם מִיּוֹם שֶׁהִתְחִילוּ לְבַנּוֹתוֹ נִגְמַר בְּנִין הַחוּמָה : (רפ"י)

**מצודת דוד** לְחַמְשֵׁים וּשְׁנַיִם יוֹם. לְסוּף נ"ב יוֹם מֵעַת שֶׁהִתְחִילוּ : (מצודת דוד)

**רלב"ג** לְחַמְשֵׁים וּשְׁנַיִם יוֹם. ר"ל שְׁמַעַת הִתְחִילוּ בְּבִנּוֹן הַחוּמָה עַד שֶׁנִּשְׁלְמָה לֹא הָיוּ כִּי אִם חֲמִשִּׁים וּשְׁנַיִם יָמִים : (רלב"ג)

**[טז]** וַיְהִי כַּאֲשֶׁר שָׁמְעוּ כָּל אוֹיְבֵינוּ וַיִּרְאוּ כָּל הַגּוֹיִם אֲשֶׁר סָבִיבֵתֵינוּ וַיִּפְּלוּ מֵאֵד בְּעֵינֵיהֶם וַיִּדְּעוּ כִּי מֵאֵת אֱלֹהֵינוּ נַעֲשֶׂתָה הַמְּלָאכָה הַזֹּאת:

**רס"י** ויהי כאשר שמעו כל אויבינו. דבר זה שנשלים בנין החומה : ויראו כל הגוים. וכאשר ראו כל העכו"ם שנגמר בנין חומת העיר : ויפלו מאד בעיניהם. נפלו הם עלמם בעיניהם שהיו מואסים בעלמם כי נפל פחד היהודים עליהם : (רס"י)

**מצודת דוד** כאשר שמעו. שנשלם בנין החומה בזמן קצר כזה : ויראו. העובדי כוכבים אשר מסביב ראו בעיניהם מהירת הבנין : ויפלו. היו פחותים ומושפלים בעיני עצמם למול ישראל : כי מאת אלהינו וגו'. לפי המהירות הרב הזה : (מצודת דוד)

**מצודת ציון** ויפלו. ענינו שפלות וגרעון כמו נופלים מערלים (יחזקאל ל"ב) : (מצודת ציון)

**רלב"ג** ויפלו מאד בעיניהם. הוא כמו ויפלאו. כי זה הענין היה להם פלא עצום איך נשלמה מלאכה גדולה כזאת במעט זמן : (רלב"ג)

**[יז]** גַּם בַּיָּמִים הָהֵם מְרַבִּים חֲרֵי יְהוּדָה אֲגָרְתֵיהֶם הוֹלְכוֹת עַל טוֹבָה וְאֲשֶׁר לְטוֹבָה בָּאוֹת אֵלֵיהֶם :

**רס"י** חורי יהודה. שרי יהודה : על טוביה. אל טוביה ישראל רצע היה, (עיין צמס' קדושין ע, שמזואר שם שהיה עכו"ם ול"ע מיוס"ה) : ואשר לטוביה. ואגרת אשר לטוביה : (רס"י)

**מצודת דוד** גם בימים ההם. אף אחר תשלום הבנין אם כי ראו אשר נעשתה מאת האלהים עכ"ז רבים משרי יהודה היו שולחים אגדות אל טוביה והאגרות אשר לטוביה היו באות אליהם דרך אהבה וחיבה : (מצודת דוד)

**רלב"ג** גם בימים ההם מרבים חורי יהודה וגו'. ר"ל שכבר היה לנחמיה עוד מהמונעים בבניתו החומה כי בימים ההם שהיתה נבנית היו חורי יהודה מרבים לשלוח תמיד אגרותיהם לטוביה שהיה מתנגד בבנית החומה ואגרות טוביה היו באות להם תמיד : (רלב"ג)

**[יח]** כִּי רַבִּים בִּיהוּדָה בְּעֲלֵי שְׁבוּעָה לוֹ כִּי חֲתָן הוּא לְשִׁכְנִיָּה בֶן אֶרְחַ וַיְהוֹחֲתֶנּוּ

בְּנוֹ לָקַח אֶת בֵּית מִשְׁלָם בֶּן בְּרַכְיָה :

**רפ"י** כי רבים ציהודה. שהיו שרים רבים ציהודה אשר היו לו לטוביה בעלי ברית וקצועה : כי חתן הוא. אותו טוביה לשכניה : ויהונן בנו. של טוביה : בת משולם. אותו משולם שר וגדול היה : (רפ"י)

**מצודת דוד** בעלי שבועה לו. היה להם כריתות ברית עמו : כי חתן. טוביה היה חתן שכניה שהיה שר וגדול בישראל : ויהונן בנו. של טוביה : (מצודת דוד)

**רלב"ג** כי רבים ביהודה וגו'. כי הוא היה חתן לשר גדול מיהודה ובנו גם כן היה חתן לשר אחר ואף על פי שהיה טוביה מהשמרונים לא טהר זה החתון שהיה להם עמו כי בנות היהודים היו בביתו ומה שטהר עזרא הוא הנשים הנכריות שלקחו היהודים : (רלב"ג)

**יט** גם טובתיו היו אמרים לפני ודברי היו מוציאים לו אגרות שלח טוביה : לראני :

**רפ"י** גם טובותיו. של טוביה היו מספרים לפני אותו בעלי קצועתו וקרוביו : טובותיו. שפרואול"ש זלע"ז : היו מוציאים לו. להגיד לו לטוביה : אגרת שלח טוביה. אגרות היה קולח תדיר להפחידני שלח לזנות בנין החומ' : (רפ"י)

**מצודת דוד** גם טובותיו. דברים טובים הנמצא בטוביה היו אומרים לפני למען יקניטו אותי : ודברי. מה שדברתי עליו מדברי בוז היו מגלין לו ולכן התמיד לשלוח אגרות להפחיד אותי : (מצודת דוד)

**רלב"ג** גם טובותיו היו אומרים לפני. ר"ל גם הצלחותיו היו אומרים לפני לראני ודברי שהייתי מדבר כנגדו היו מוציאים לו. ר"ל שהיו מודיעים אותם לו וכבר שלח טוביה אגרות לראני כדי שאמנע מבנין החומה ועם כל זה היה מאת ה' שנשלם ענינה במעט זמן. הנה זה הוא שראינו לבארו בזאת הפרשה שהגבלנו פירושה פה. ואולם התועלו' המגיעים ממנה הם אלו. התועלת הראשון הוא במדות. והוא שראוי לכל אדם לחקור לפי מה שאפשר מהמקרים אשר לאוהביו כי מזה יתישר לנתינת העצה להם על הרע שלא יגיע ועל הטוב שיגיע ביותר שלם שאפשר. הלא תראה כי מפני שחקר נחמיה מהיהודים איך הם ומירושלים נתישר הדבר שעלתה ארוכה לחומת ירושלים ושנתישר מאד ענין ישראל אל הטוב. התועלת השני הוא להודיע שהוא ראוי לבכות ולהתאבל לצום ולהתפלל ולהתודות לה' יתברך להעביר הרע כמו שמצאנו שעשה נחמיה בזה

המקום להשיג מזה ביום ההוא בנינו וכבר קדם זכרון התועלת הזה במקומות רבים. התועלת השלישי הוא להודיע שכאשר השיג דבר מה מהשליט אין ראוי לו שיקצר מלשאול ממנו הדברים ההכרחיים להגעת התכלית ההיא. ולזה תמצא כשהשיג נחמיה מהמלך לבנות העיר קברות אבותיו שהיא חרבה ולהקים שעריה אשר אכלו באש לא בוש מהמלך מלשאול ממנו הדברים ההכרחיים לו להשיג בהם זה התכלית והם. שיתנו לו אגרות לפחות עבר הנהר שיעבירוהו עד בואו אל ארץ יהודה. ואגרת אל אסף שומר הפרדס אשר למלך לתת לו עצים לקרות שערי הבירה אשר לבית ולחומת העיר ולבית אשר יבא אליו וידמה גם כן שהמלך שלח עמו חיל ופרשים לבקשתו כדי שיהיה יותר נשמר מכל אויב ואורב. התועלת הרביעי הוא להודיע שמי שיש לו לעשות מלאכה מה ראוי שיתבונן תחלה במלאכה מה היא כדי שיוכל להתישר בקלות איך יתכן יותר שישלם העשותה. ולזה תמצא שספר שקודם שהשתדל נחמיה בבנין החומה רצה לראות המלאכה הצריכה בבניתה מה היא ולזה הלך סביב העיר כלה לראות פרצות החומה עמה הם. התועלת החמישי הוא להודיע שמי שיש לו לעשות מלאכה ויירא ממתנגדים לו בה ראוי לו שישתדל על ענינה בהסתר רב בדרך שלא יודע למתנגדים לו עת תשלם כלה או קצתה. ולזה תמצא שספר כי נחמיה היה בירושלים ימים שלשה ולא הסתכל עדיין בדבר החומה כדי שלא ירגישו צרי יהודה ובנימין כי על זה בא וישתדלו עם המלך להיות לו לשטן ובלילה הלך עם מעט אנשים לעיין החומה ופרצותיה ולא היתה עמו בהמה כי אם הבהמה אשר הוא רוכב עליה כדי שלא ירגישו בזה ויודיעו זה קצת היהודים שהיה להם חתון עם צרי יהודה ובנימין לצריהם. ולזאת הסבה תמצא שכאשר משך נחמיה לב השרים והסגנים אליו בזה הבנין שם בכל חלקיה פועלים רבים בדרך שתשלם במעט זמן לא יתכן בו שיוכלו צרי יהודה ובנימין להגיע אל המלך להשתדל עמו לכתוב שטנה על דבר בנין החומה. ולזה תמצא כי צרי יהודה ובנימין היו משתדלים להשבית המלאכה בדרך שיוכלו להגיע הדבר אל המלך ולהביא שטנה ממנו בבנינו קודם שתשלם ולא שמע אליהם נחמיה להשבית המלאכה כי ידע התכלית אשר אליו היו פונים עד שעם פחדם מהמלחמה לא שבתה המלאכה כי היו כלי מלחמתם אצלם בעודם מחזיקים במלאכה וגם לא היו נחמיה ורעיו פושטים בגדיהם. והנה הורה על רוב זריזותם בזאת המלאכה שכבר השלימוה בחמשים ושנים יום. התועלת הששי הוא לבאר אופן השגחת ה' יתברך בעבדיו כי כשעלה על לב צרי יהודה ובנימין לעלות למלחמה עם עושי המלאכה במרמה ובתחבולה שלא ירגישו בהם עד שיהיו עליהם סבב ה' יתברך שנודע זה להם כפעם בפעם ונשמרו מהם לא אחת ולא שתים אך פעמים רבות עד שיהיה זה סבה שלא פנו אל זה עוד צרי יהודה ובנימין בראותם כי האלהים עם עושי המלאכה. התועלת השביעי הוא להודיע כי כבר יקרא יום באופן מעלות השחר עד צאת הכוכבים ואם היה שיאמר באמתות ובקדימה על זמן היות השמש על הארץ ולזה נלמד מזה המקום כי הדברים שיחויב עשותם ביום לפי משפטי התורה אם נעשו אחר עלות השחר יצאו העושים אותם ידי חובתם כי זמן עשית המלאכות יכלול בצד

מה מעלות השחר עד צאת הכוכבים כמו שנתבאר בזה המקום שאמר שהם עושים במלאכה מעלות השחר עד צאת הכוכבים ואמר אחר זה והיו לנו הלילה משמר והיום מלאכה. התועלת השמיני הוא להודיע שמי שיצטרך לחסד מה מה' יתברך שינהג הוא בתבונה דומה למה שמבקש מה' יתברך כי הוא משלם מדה כנגד מדה על כל מעשי האדם וישיב לו גמולו במה שידמה לתבונה הטובה ההיא שהתנהג בה ולזה תמצא כי מפני שהיו צריכים יהודה ובנימין לחסד רב מה' יתברך והוא שיוציאם מהעבדות אשר הם בו ושישיב להם ארץ נחלתם ושלא יפרע מהם מה שנתחייבו לו מהעונש בעונותיהם ובעונות אבותם הסכים נחמיה שיעזבו לאחיהם המשא אשר הם נושים בהם ושדותם וכרמיהם ובתיהם ושישלחו עבדיהם חפשים. ר"ל שלא יכבשו בניהם ובנותיהם בחובם לעבדים. ולזה אמר להם נחמיה הלא ביראת ה' תלכו מחרפת הגוים אויבינו כמו שבארנו ומפני זה נתרצו כלם בזה הענין. התועלת התשיעי הוא להודיע שכאשר השיג האדם מה דבר טוב תקשה ההסכמה עליו אך בשכלו הניע הלבבות ומשך אותם אל ההסכמה בו הנה ראוי לו אז שהוא עת רצון שיקשרם באופן שלא יוכלו להשיב אחור זה הדבר כאשר תשיגם החרטה בו. ולזה תמצא כי אחר שהעיר נחמיה לב העם לעזוב המשא אשר הם נושים באחיהם בדרך שלא היה יכול לחשדו אחד מהם כי גם הוא ואשר עמו עזבו גם עם המשא אשר הם נושים בהם וראה שכבר הסכימו כלם על זה הנה מהר בעת רצון להשביעם לעשות כבר הזה גם קבלו עליהם אז קללה קשה אם לא יקימו את הדבר הזה. התועלת העשירי הוא להודיע טוב נפש נחמיה אשר בעבורו הצליח ה' יתברך מעשיו כי הוא לא רצה לקחת לחם הפחה ולא לקח מהעם מאומה עם רוב הוצאתו שהיה מוציא ומבזבז ומאכיל רבים מהיהודים על שלחנו. ולא נהג שררה בעצמו בענין בנין החומה כי גם הוא היה טורח שם תמיד עד שלא היה פושט בגדיו. התועלת האחד עשר הוא להודיע שהמנהיג הטוב שירצה למשול בלב העם להניע אותם אל הטוב ראוי שימשך לבבם בהטבתו להם כי אז יכנעו כלם למצותו. ולזה תמצא כי נחמיה מפני שרצה להניע ישראל אל הטוב כדי שתדבק בהם השגחת ה' יתברך היה מאכיל על שולחנו הסגנים ויהודים רבים הם ראשי עם כדי שיהיו יותר מוכנים להכנע למצותיו לטוב להם ולזה גם כן היה מטיב לעם ועזב המשא אשר היה נושה בהם מצורף לזה מה שנמשך מזה מהטוב שעשו גם כן שאר היהודים שהיו נושים באחיהם. התועלת השנים עשר הוא להודיע שאין ראוי לאדם שיאמין בקלות הדברים המסופרים לו באופן שיניעהו זה לעשות מה שאפשר שיהיה בו לו נזק מה גופי או נפשי ואף על פי שיאמר המספר שהוא מגיד אותם לו על פי הנבואה כשהיה אפשר שיעידו לו הדברים בעצמם שאינם כן. ולזה תמצא שספר שלא האמין נחמיה לאגרות ששלח לו סנבלט להועץ יחד על מה ששלח לו מדבר הקול אשר נשמע בגוים כי הוא חושב למרוד הוא והיהודים אשר עמו ולא הסכים מפני זה ללכת להועץ עמו יחד בעבור ששער כי על צד התחבולה שלח לו זה סנבלט למען יאמין לו ללכת להועץ עמו ויהרגנו שם. ואע"פ שכבר הפחידהו שמעיה על פי הנבואה ואמר לו שאם לא ימלט אל ההיכל

הנה הלילה באים צרי יהודה ובנימין להרגו לא האמין לדבריו לחטא לה' כי שיער שאין זו נבואה אמיתית מפני מה שאמר שיועדו יחד אל תוך ההיכל כי אם נודה שיהיה מותר זה לנחמיה מפני הסכנה למה יותר זה לשמעיה. ועוד כי אין לה' יתברך מעצור להושיע עבדיו בזולת החטא הנפלא הזה. ולזה שיער נחמיה כי זאת הנבואה היתה נבואת שקר ושכבר שכרו סנבלט וטוביה לומר כן כדי שיהיה זה לשם רע לנחמיה. גם לא האמין לדברי נועדים ויתר הנביאים אשר היו מיראים אותו. אבל כל מה שמיראים אותו היתה ידו מתחזקת והיה זה סבה לשלמות החומה במעט זמן (רלב"ג)

## נחמיה פרק-ז

**[א]** ויהי כאשר נבנתה החומה ואעמיד הדלתות ויפקדו השוערים והמשחרים והלויים :

**רס"י** ויפקדו. עתה נעשו הלויים פקודים על פקידותן להיותן שוערים ומשוררים מן הלויים צב"ה : (רס"י)

**מצודת דוד** ויפקדו. היו ממנים את השוערים והמשוררים איש איש על עבודתו : והלויים. הם הממונים על אוצרות בית ה' וכדומה : (מצודת דוד)

**מצודת ציון** ויפקדו. מלשון פקידות וגזברות : (מצודת ציון)

**רלב"ג** ויהי כאשר נבנתה החומה עד סוף הספר. ויפקדו השוערים וגו'. ר"ל ששם הלויים על פקודותם קצתם שוערים וקצתם משוררים : (רלב"ג)

**[ב]** ואצוה את חנני אחי ואת חנניה שר הבירה על ירושלים כי הוא כאיש אמת וירא את האלהים מרבים :

**רס"י** על ירושלים. לשמור שערי ירושלים : מרבים. מימים רבים : (רס"י)

**מצודת דוד** ואצוה וגו'. על ירושלים. ר"ל להיות ממונים על שמירת העיר : כי הוא. כי חנניה היה נראה כאיש אמת וירא את ה' מימים רבים : (מצודת דוד)

**רלב"ג** ואצוה אל חנני אחי וגו'. שיהיו הם השוערים לפתוח ולסגור כי זה חנניה הוא איש אמת והוא ירא אלהים יותר מרבים מן האנשים. ולזה בטחתי בו להפקיד בידו זאת המלאכה עם אחי : (רלב"ג)

**ג** (ויאמר) ואמר להם לא יפתחו שערי ירושלים עד חם השמש ועד הם עמדים יגיפו הדלתות ואחזו והעמיד משמרות ישבי ירושלים איש במשמרו ואיש נגד ביתו :

**רס"י** עד חום השמש. עד חלי היום שהיה היום גדול : ועד הם עומדים. ובעוד שהשערים פתוחים יהיו עומדים שלא יזוזו עד יגיפו ויסגרו הדלתות והרובה ללאת ילא מן העיר והרובה ליכנס ילא ויכנס כל כך היו עושים מפני האויבים : ואחזו. יאחזו הדלתות לסוגרם : משמרות יושבי ירושלים. מיושבי ירושלים העמידו משמרות גיט"ש בלע"ז : (רס"י)

**מצודת דוד** עד חום השמש. עד יתחמם השמש בתכלית החמימות והוא בחצי היום : ועד הם עומדים. ובעוד שהממונים עומדים יסגרו את הדלתות ואח"כ ילכו הממונים לביתם. ואחזו. החזיקו בדבר המנוי הזאת והיו זהירים בה : והעמיד. העמידו שומרים מיושבי ירושלים : איש במשמרו. כל איש ישמור בשערי העיר בעת בוא זמן משמרו הקבוע לו ומלבד זאת ישמור כל אחד נגד ביתו : (מצודת דוד)

**מצודת ציון** יגיפו. יסגירו כי וסגרת הדלת (מ"ב ד') ת"י ותגיפון : (מצודת ציון)

**רלב"ג** ואומר להם לא יפתחו. שערי ירושלים (בבקר) עד חום השמש. מפני יראת האויבים ובעוד שהאנשים עומדים טרם ישכבו יסגרו הדלתות ויאחזו אותם עם הבריחים. ובלילה יעמודו אלו השנים משמרות יושבי ירושלים : איש במשמרו. כאלו תאמר שאנשים כך וכך ישמרו הלילה אלו המבואות אשר הם נגד ביתם וכן בכל העיר : (רלב"ג)

**ד** והעיר רחבת ידים וגדולה והעם מעט פתוּכה ואין פתים בנוים :

**רס"י** רחבת ידים. רחבת מקום וגדולה : (רס"י)

**מצודת דוד** והעיר. ר"ל וזהו לפי שהעיר רחבת מקום ולתוספת ביאור אמר וגדולה ועי"ז רחוקים אנשים זה מזה כי המה מתי מספר : ואין בתים בנוים. ר"ל אינם בנוים בחוזק רב להסתר בהן מפני האויב ובעבור כל זה צריך שמירה מעולה : (מצודת דוד)

**רלב"ג** והנה היתה העיר רחבת ידיים וגדולה והעם מעט בתוכה ואין שם בתים בנויים יוכלו להביא שם אנשים רבים. והנה התעורר נחמיה לסבב שישבו שם רבים ויבנו בתים בתוכה. ולזה השתדל לדעת מי הם העולים כדי שיקח מהם חלק מה ישבו בירושלים באופן שלא תהיה העיר בעם מעט. והנה זכר פה ספר היחס העולים מבבל אשר נזכרו במה שקדם. והנה מספר הכתוב פה איננו מסכים למספר הפרטים שנזכר במה שקדם ואחשב כי העולים כאשר היו בעת עלותם נכתבו במה שקדם אך אחר זה עלו מקצתם יותר ומקצתם שבו לבבל בדרך שמקצתם היו יותר ממה שנכתב ממספרם וקצתם פחות. והנה הנדבות שנזכרות פה אינן מסכימות גם כן לנדבות הנזכרות שם כי בכאן זכר מכתנות הכהנים יותר ממה שזכר שם ומשאר הדברים פחות וידמה כי בכאן זכר קצת הפרטים והשמיט קצתם. ואחשוב כי עד אמרו ויאספו כל העם כאיש אחד אל הרחוב אשר לפני שער המים מצא כתוב שם אך מזה המקום והלאה הוא ספור מה שאירע עתה : (רלב"ג)

**יב** ויתן אלהי אל לבי ואקבצה את החרים ואת הסגנים ואת העם להתיחש ואמצא ספר היחש העולים בראשונה ואמצא כתוב בו : (פ)

**רס"י** להתיחש. לחקור יחוסן : העולים בראשונה. מאותן היהודים העולים עם עזרא בראשונה : ואמלא כתוב בו. כל אלה הדברים היו כתובים באתה אגרת : (רס"י)

**מצודת דוד** אל לבי. העיר את לבי אל הדבר : להתיחש. לחקור יחוסן : העולים בראשונה. של העולים בראשונה עם זרובבל : ואמצא כתוב בו. תוכן הדברים האמורים למטה בענין : (מצודת דוד)

**מצודת ציון** להתיחש. ענין יחוס הוא הודעת ספר הדורות מן המשפחות ומי אביהם : (מצודת ציון)

**יג** אלה בני המדינה העלים משבי הגולה אשר הגלה נבוכדנצר מלך בבל וישבו לירושלם וליהודה איש לעירו :

**רס"י** אלה בני המדינה וגו'. עד והגורלות הפלנו על קרבן העמים (לקמן י" ל"ה) : וליהודה. למדינת יהודה : איש לעירו. כל א' לעירו : (רס"י)

**מצודת דוד** אלה וגו'. וזהו תוכן הכתוב בה אלה בני המדינה וכו' ר"ל אלה בני מדינת א"י העולים עתה ממה שהיו בשבי הגולה וכו' : וישבו. עתה



שבו כ"א לעירו אשר הגלה ממנה : (מצודת דוד)

**[ז]** הבאים עם זרובבל ישוע נחמיה עזריה רעמיה נחמני מרדכי בלשן מספרת בגוי נחום בענה מספר אנשי עם ישראל: (ס)

**רס"י** הזאים עם זרובבל. אשר באו מסבי הגולה עם זרובבל: ישוע. הוא יהושע בן יהולדק הכהן הגדול חסדנות הללו פעמים הם מכוונים עם חסדנות של מעלה פעמים יש שאינם מכוונים זה כנגד זה ולא דקדק המקרא בחסדנות כל כך אצל הכלל שזה (עיין בעזרא סי' ז' פ"ב ול"ע יוש"ה) לכאן ולכאן שנאמר כל הקהל כאחד וגו' ועל זה הכלל סמך כותב הספר ולא דקדק בחסדנות הפרטיות כל כך והכל מפורק למעלה: (רס"י)

**מצודת דוד** **הבאים**. אשר באו עתה למקומם עם זרובבל וכו': **ישוע**. הוא יהושע כ"ג: **מספר אנשי**. זהו המספר של החשובים וכן כל איש ואנשי שבמקרי: (מצודת דוד)

**[ח]** בני פרעש אלפים מאה ושבעים ושנים:

**מצודת דוד** **בני פרעוש**. יש מהם מזכיר ע"ש אב המשפח' ויש מהם מזכיר ע"ש עירי: (מצודת דוד)

**[ט]** בני שפטיה שלש מאות שבעים ושנים: **[י]** בני ארח שש מאות חמשים ושנים: (ס) **[יא]** בני פחת מואב לבני ישוע ויואב אלפים ושמונה מאות שמונה עשר: (ס)

**מצודת דוד** **פחת מואב**. המושל במואב: **לבני ישוע ויואב**. ר"ל מן בני ישוע ומן בני יואב שהיו מבני פחת מואב מספרם היו אלפים וכו': (מצודת דוד)

**[יב]** בני עילם אלף מאתים חמשים וארבעה: (ס) **[יג]** בני זתוא שמונה מאות ארבעים וחמשה: (ס) **[יד]** בני זפי שבע מאות וששים: (ס) **[טו]** בני בנוי שש מאות ארבעים ושמונה: (ס) **[טז]** בני בבי שש מאות עשרים ושמונה: (ס) **[יז]** בני עזגד אלפים שלש מאות עשרים ושנים: (ס) **[יח]** בני אדניקם שש מאות ששים ושבעה: (ס) **[יט]** בני בגוי אלפים ששים ושבעה: (ס) **[כ]** בני עדיו שש מאות חמשים וחמשה: (ס) **[כא]** בני אטר לחזקיה תשעים ושמונה: (ס)

**מצודת דוד** בני אטר לחזקיה. נתן סימן על אטר לומר שהיה מזרע יחזקיה או ר"ל עם הבנים של יחזקיה : (מצודת דוד)

**[כב]** בני חשם שלש מאות עשרים ושמנה: **(ס) [כג]** בני בצוי שלש מאות עשרים וארבעה: **(ס) [כד]** בני חריף מאה שנים עשר: **(ס) [כה]** בני גבעון תשעים וחמשה: **(ס) [כו]** אנשי בית לחם ונטפה מאה שמונים ושמנה: **(ס) [כז]** אנשי ענתות מאה עשרים ושמנה: **(ס) [כח]** אנשי בית עזמות ארבעים ושנים: **(ס) [כט]** אנשי קרית יערים כפירה ובארות שבע מאות ארבעים ושלשה: **(ס) [ל]** אנשי הרמה וגבע שש מאות עשרים ואחד: **(ס) [לא]** אנשי מכמס מאה ועשרים ושנים: **(ס) [לב]** אנשי בית אל וקעי מאה עשרים ושלשה: **(ס) [לג]** אנשי נבו אחר חמשים ושנים: **(ס)**

**מצודת דוד** נבו אחר. כן שם העיר ובעזרא נאמר רק נבו וכמו שיש חלוק גם בשאר השמות על כי היו נקראות בזה ובוה : (מצודת דוד)

**[לד]** בני עילם אחר אסף מאתים חמשים וארבעה: **(ס)**

**מצודת דוד** עילם אחר. לפי שחשב למעלה בני עילם והיו כחשבון הזה לזה אמר שזהו עילם אחר והיו שוות במספר אנשיהן : (מצודת דוד)

**[לה]** בני חרם שלש מאות ועשרים: **(ס) [לו]** בני ירחו שלש מאות ארבעים וחמשה: **(ס) [לז]** בני לד חדיד ואונו שבע מאות ועשרים ואחד: **(ס) [לח]** בני סנאה שלשת אלפים תשע מאות ושלשים: **(פ) [לט]** הכהנים בני ידעיה לבית ישוע תשע מאות שבעים ושלשה: **(ס)**

**מצודת דוד** הכהנים. ר"ל וזהו מספר הכהנים : בני ידעיה לבית ישוע. נתן סימן על ידעיה לומר שהיה מיוחס לבית ישוע ומזרעו היה : (מצודת דוד)

**[מ]** בני אמר אסף חמשים ושנים: **(ס) [מא]** בני פשחור אסף מאתים ארבעים ושבعة: **(ס) [מב]** בני חרם אסף שבעה עשר: **(פ)**

**מצודת דוד** בני חרם. לא זהו הנזכר למעלה או יתכן אשר למעלה חשב הישראלים מחרם וכאן חשב הכהנים מחרם : (מצודת דוד)

**[מג]** הלויים בני ישוע לקדמיאל לבני להודנה שבעים וארבעה: **(ס)**

**מצודת דוד** בני ישוע לקדמיאל. ר"ל בני ישוע עם בני קדמיאל כי הלמ"ד

הוא במקום את ואת הוא כמו עם : לבני להודוה. נתן סימן על ישוע  
וקדמיאל לומר שהיו מבני להודוה : (מצודת דוד)

**[מד]** המשחרים בני אסף מאה ארבעים ושמנה: **(ס)** **[מה]** השערים בני  
שלוש בני אטר בני טלמן בני עקוב בני חטיטא בני שבי מאה שלשים  
ושמנה: **(ס)**

**מצודת דוד** השוערים. שהיו שומרים שערי המקדש עד לא גלו והם היו בני  
שלום **וכו'** : (מצודת דוד)

**[מו]** הנתנינים בני צחא בני חשפא בני טבעות:

**מצודת דוד** הנתנינים. הם הגבעונים ונקראו נתנינים ע"ש שנאמר בס ויתנם  
יהושע חוטבי עצים וכו' (יהושע ט) : (מצודת דוד)

**[מז]** בני קירס בני סיעא בני פדון: **[מח]** בני לבנה בני חגבה בני שלמי:  
**[מט]** בני חנו בני גדל בני גחר: **[נ]** בני ראיה בני רצין בני נקודא: **[נא]** בני  
גזם בני עזא בני פסח: **[נב]** בני בסי בני מעונים בני (נפושסים) נפישסים:  
**[נג]** בני בקבוק בני חקופא בני חרחור: **(ס)** **[נד]** בני בצלית בני מחידא  
בני חרשא: **[נה]** בני ברקוס **(ס)** בני סיסרא **(ס)** בני תמח: **(ס)** **[נו]** בני  
נצח **(ס)** בני חטיפא: **(ס)** **[נז]** בני עבדי שלמה **(ס)** בני סוטי **(ס)** בני  
סופרת **(ס)** בני פרידא: **(ס)**

**מצודת דוד** בני עבדי שלמה. והם היו בני סוטי וכו' : (מצודת דוד)

**[נח]** בני יעלא **(ס)** בני דרקון **(ס)** בני גדל: **(ס)** **[נט]** בני שפטיה **(ס)** בני  
חטיל **(ס)** בני פכרת הצבאים **(ס)** בני אמון: **(ס)** **[ס]** כל הנתנינים ובני עבדי  
שלמה שלש מאות תשעים ושנים: **(פ)** **[סא]** ואלה העולים מתל מלח תל  
חרשא פרוב אדון ואמר ולא יכלו להגיד בית אבותם וזרעם אם מישראל  
הם:

**מצודת דוד** ואלה. הנזכרים למטה בני דליה וכו' הם היו העולים מתל מלח  
וכו' ושמות מקומות הן בבבל : ולא יכלו להגיד. כי לא ידעו מבני מי הם  
: בית אבותם וזרעם. היא היא כי זרעם ר"ל מזרע מי יצאו והוא כפל ענין  
בשמות נרדפים וכן אדמת עפר (דניאל יב) : (מצודת דוד)

**[סב]** בני דליה בני טוביה בני נקודא שש מאות וארבעים ושנים: **(ס)**

**[סג]** ומן הכהנים בני חבֵיה בני הקוֹץ בני ברזלי אֲשֶׁר לָקַח מִבְּנוֹת בְּרָזָלִי  
הַגִּלְעָדִי אִשָּׁה וַיִּקְרָא עַל שְׁמֵם :

**מצודת דוד** ומן הכהנים. הם בני חביה וכו' : אשר לקח. הוא חוזר על בני ברזלי לומר שאביהם לקח אחת מבנות ברזלי לאשה ולזה היה נקרא עליהם שם ברזלי לומר עליהם בני ברזלי : (מצודת דוד)

**[סד]** אֵלֶּה בְּקִשׁוֹ כְּתָבָם הַמְתִּיחִשִׁים וְלֹא נִמְצָא וַיִּגְאָלוּ מִן הַכְּהֻנָּה :

**מצודת דוד** אלה. הכהנים האלה : כתבם. דבר כתוב מהם : המתיחשים. אשר יסופר בו סדר הדורות : ולא נמצא. בספר היחוס לא נמצאו אלה כתובים וזכורים : ויגאלו. ולכן נמאסו מן הכהונה : (מצודת דוד)

**מצודת ציון** ויגאלו. ענין טנוף ומאוס וכן לחם מגואל (מלאכי א') : (מצודת ציון)

**[סה]** וַיֹּאמֶר הַתְּרַשְׁתָּא לָהֶם אֲשֶׁר לֹא יֵאָכְלוּ מִקֹּדֶשׁ הַקֹּדְשִׁים עַד עַמּוּד  
הַכְּהֵן לְאוּרִים :

**מצודת דוד** התרשתא. הוא נחמיה בן חכליה וכן נאמר ויאמר נחמיה הוא התרשתא (לקמן ח) וארז"ל לפי שהיה משקה למלך והתירו לו חכמים לשתות יין נסך לכן נקרא התרשתא והיא מלה מורכבת התר שתא : אשר לא יאכלו. ר"ל משפטם היא אשר לא יאכלו מקדש הקדשים וארז"ל זו היא תרומה וקדשי המזבח : לאורים ותומים. לשאול בהם אם הם כהנים כשרים וכאומר עד שיבוא המשיח ושאלו אז באורים ותומים כי בבית השני לא היו האורים ותומים לשאול בהם : (מצודת דוד)

**[סו]** כָּל הַקֹּהֵל כְּאֶחָד אַרְבַּע רְבּוּא אֲלָפִים שְׁלֹשׁ מֵאוֹת וְשָׁשִׁים :

**מצודת דוד** כל הקהל כאחד. כולם יחד הישראלים והכהנים והלויים והנתינים ובני עבדי שלמה : ארבע רבוא וכו'. ובפרטן לא יעלו להחשבון הזה אבל לא חשב בפרטן כ"א הישראלים מבני יהודה ובנימין ועם מה שעלו מיתר השבטים היו כחשבון הזה וכן מפורש בס"ע, (והנה פרטי החשבון לא ישוו לפרטי החשבון הנזכר בספר עזרא פעם להוסיף פעם לגרוע והכלל החשבון הנספרים בפרטיות יוסיפו על מה שמוזכר בספר עזרא ויש משפחות שחשבם עזרא ולא הוזכרו פה וכן בהיפוך ובמספר ראשי העולים הוסיף פה לחשוב עוד את נחמני מה שלא זכרו עזרא כי עזריה רעמיה מספרת הנזכרים פה הלא המה שריה רעליה מספר רחום הנזכרים בעזרא כי קרובים הם בלשון ובשתי השמות נקראו וכמוהו רבים וגם פה נמצאו רבים זולתם בחלוף השמות משל עזרא אבל נחמני

מהנראה כי הוא הוא הנתוסף בחשבון מספר ראשי העולים ויתכן כי נחמיה לא העתיק כל דברי עזרא כהויתן מבלי שנוי אבל העתיק תוכן הדברים והנה העליה הראשונה שעלו עם זרובבל היתה בשנת שנים לכורש הפרסי ואחר שנים רבות בשנת עשרים לדריוש בן אחשורוש אז עלה נחמיה ואז מצא ספר היחס ולכן נאמר כי נחמני הזה עם שעלה בראשונה עם זרובבל והיה אז רך בשנים ולא היה אז נחשב לראש והיה נכלל ביתר העולים אולם בימי נחמיה נתגדל בשנים ובמעלה לזה ראה נחמיה להוסיפו על הראשנים ולזכרו עמהם ובדבר הוספות המספר וגרעונו נאמר הלא רבים מהם כבר מתו בימי נחמיה וכן רבים בנים יולדו להם ונעשו גדולים ולזה בבוא נחמיה להזכיר במספרו את המשפחה הנוספה או הנגרעה כתב המספר כפי מה שמצאה עתה אם להוסיף אם לגרוע משל עזרא ומ"ש בראשית אמריו העולים משבי הגולה על הרוב יאמר לא על המעט הנולדים בא"י שלא היו מן העולים ויש מן המשפחות העולים בראשונה אשר ספו תמו בימי נחמיה והפליטה הנשארת נספחו להתחבר אל המשפחות הקרובות אליהן ועמהן נחשבו ויש מן המשפחות אשר היו אז אנשי מתי מספר ונספחו אז להתחבר אל המשפחות הקרובות להחשב עמהן ועתה בימי נחמיה פרו ורבו וחשבם משפחה לעצמה ובסוף אמריו כאשר כללם יחד ועם העולים מיתר השבטים עם שרחוק הדבר שלא יפחתו ולא יתוספו בימי נחמיה על המספר שהיה מאז הלא בחשבון מספר הפרטים נתוסף ובודאי כן נתוסף ביתר השבטים הנה מ"מ ראה נחמיה לכתוב כלל המספר מה שהיה מאז ולא כפי מה שהמה עתה וזה הוא לפי שהעולים משבי הגולה לא היו רק בחשבון הזה) : (מצודת דוד)

**מצודת ציון רבוא.** הוא עשרת אלפים : (מצודת ציון)

**[זט]** מְלֶבֶד עֲבָדֵיהֶם וְאִמְהָתֵיהֶם אֵלֶּה שִׁבְעַת אֲלָפִים שְׁלֹשׁ מֵאוֹת שְׁלֹשִׁים וְשִׁבְעָה וְלָהֶם מְשָׁרְרִים וּמְשָׁרְרוֹת מְאֹתִים וְאַרְבָּעִים וְחֲמִשָּׁה: (ס)

**מצודת דוד מלבד.** החשבון הזה הוא מלבד עבדיהם ואמהותיהם של אלה הנזכרים והיו שבעת אלפים וכו': **משוררים ומשוררות.** זכרים ונקבות לשורר בדרך כי עלו בשמחה ובטיול: **מאתים וארבעים וחמשה.** ובעזרא נאמר רק מאתים כי אותן המ"ה היו אז קטנים והיו נטפלים אל הגדולים ובימי נחמיה נתגדלו וחשב גם אותם: (מצודת דוד)

**[חט]** סוּסֵיהֶם שִׁבְעַת מֵאוֹת שְׁלֹשִׁים וְשִׁשָּׁה פְּרָדֵיהֶם מְאֹתִים אַרְבָּעִים וְחֲמִשָּׁה:

**מצודת ציון פרדיהם.** הם הבאים מן הסוס והחמור: (מצודת ציון)

**[סט]** גְּמֵלִים אַרְבַּע מֵאוֹת שְׁלֹשִׁים וְחֲמִשָּׁה (ס) חֲמֵרִים שְׁשֶׁת אֲלָפִים שְׁבַע מֵאוֹת וְעֶשְׂרִים : **[ע]** וּמִקְצַת רֵאשִׁי הָאָבוֹת נָתַנוּ לְמִלְאכָה הַתְּרֻשָׁתָא נָתַן לְאוֹצַר זָהָב דְּרַכְּמָנִים אֶלְף מִזְרְקוֹת חֲמִשִּׁים כְּתָנוֹת כְּהֻנִים שְׁלֹשִׁים וְחֲמִשׁ מֵאוֹת :

**מצודת דוד** **נתנו למלאכה.** אז כאשר עלו עם זרובבל נתנו נדבה למלאכת בית ה' ובעזרא הוזכר חשבון הזהב והכסף וכתנות הכהנים : **התרשתא.** הוא נחמיה : **נתן לאוצר.** נתן עתה לאוצר של בית ה' : **כתנות כהנים.** שילבשו אותם הכהנים בשעת העבודה : (מצודת דוד)

**מצודת ציון** **דרכמונים.** שם מטבע ידוע אצלם : (מצודת ציון)

**[עא]** וּמִרְאשֵׁי הָאָבוֹת נָתַנוּ לְאוֹצַר הַמִּלְאכָה זָהָב דְּרַכְּמוֹנִים שְׁתֵּי רְבוֹת וְכֶסֶף מְנִים אֲלָפִים וּמֵאוֹתָיִם :

**מצודת דוד** **ומראשי.** מקצת מראשי האבות נתנו עתה בימי נחמיה נתנו לאוצר המלאכה ר"ל אל המקום שאצרו שם הזהב והכסף לצורך מלאכת בדק הבית או להוסיף בבנין כי עיקר המקדש כבר נבנה : (מצודת דוד)

**מצודת ציון** **מנים.** שם משקל ליטרא : (מצודת ציון)

**[עב]** וְאֲשֶׁר נָתַנוּ שְׁאָרֵית הָעָם זָהָב דְּרַכְּמוֹנִים שְׁתֵּי רְבוֹא וְכֶסֶף מְנִים אֲלָפִים וְכֶתְנֹת כְּהֻנִים שְׁשִׁים וְשִׁבְעָה : **(פ)**

**מצודת דוד** **ומן העם.** מבני יהודה ובנימין : **וכל ישראל.** הם מיתר השבטים : **בעריהם.** אשר היו ערי נחלתם עד שלא גלו : **ובני ישראל בעריהם.** ואז היו בני ישראל בערי נחלתם : (מצודת דוד)

**מצודת ציון** **ויגע.** כמו והגיע : (מצודת ציון)

**[עג]** וַיָּשְׁבוּ הַכְּהֻנִים וְהַלְוִיִּם וְהַשּׁוֹעֲרִים וְהַמְּשֻׁרְרִים וּמִן הָעָם וְהַנְּתִינִים וְכָל יִשְׂרָאֵל בְּעָרֵיהֶם וַיִּגַע הַחֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל בְּעָרֵיהֶם :

## נחמיה פרק-ח

**[א]** וַיֵּאָסְפוּ כָּל הָעָם כְּאִישׁ אֶחָד אֶל הָרְחוֹב אֲשֶׁר לְפָנַי שֶׁעַר הַמַּיִם וַיֹּאמְרוּ לְעִזְרָא הַסֵּפֶר לְהֵבִיא אֶת סֵפֶר תּוֹרַת מֹשֶׁה אֲשֶׁר צִוָּה יְהוָה אֶת יִשְׂרָאֵל :

**מצודת דוד** **כאיש אחד.** ר"ל חיש מהר כביאת איש אחד : (מצודת דוד)

**מצודת ציון** **הסופר.** החכם ובדח"ל סופר מברך ובור יוצא (חולין קי"ח) :  
(מצודת ציון)

**[ב]** וַיָּבִיֵא עֲזָרָא הַכֹּהֵן אֶת הַתּוֹרָה לְפָנָי הַקֹּהֵל מֵאִישׁ וְעַד אִשָּׁה וְכָל מִבֵּין לְשִׁמְעֹ בְּיוֹם אֶחָד לַחֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי :

**רס"י** **ציוס אחד לחדש השביעי.** הוא יוס של ראש השנה : (רס"י)

**מצודת דוד** **מאיש וגו'.** ר"ל הביא לפני כולם כי כולם נאספו שם : **מבין לשמוע.** בעל בינה להבין דברי הספר : **ביום אחד וגו'.** הוא ר"ה : (מצודת דוד)

**רלב"ג** **וכל מבין לשמוע.** אחשוב כי רמז בכל מבין לשמוע אל הטף כמו שאמרה התורה בפרשת הקה למען ישמעו ולמען ילמדו ובאר בזה כי לא יבואו שם מהטף רק המבינים לשמוע : (רלב"ג)

**[ג]** וַיִּקְרָא בּוֹ לְפָנָי הַרְחוֹב אֲשֶׁר לְפָנָי שַׁעַר הַמַּיִם מִן הָאֹרֶךְ עַד מַחְצִית הַיּוֹם נֶגֶד הָאֲנָשִׁים וְהַנְּשִׁים וְהַמְּבִינִים וְאֲזַנֵּי כָּל הָעָם אֶל סֵפֶר הַתּוֹרָה :

**רס"י** **מן האור.** של תחלת היום : **אל ספר התורה.** היו כל העם מטים אזניהם : (רס"י)

**מצודת דוד** **ויקרא בו.** עזרא קרא בו : **מן האור.** מן אור הבוקר : **והמבינים.** בעלי בינה : **ואזני וגו'.** היו נוטים אזניהם לשמוע אל דברי תורה : (מצודת דוד)

**רלב"ג** **ואזני כל העם אל ספר התורה.** כלם היו מטים אזניהם לשמוע הדברים ולהבינם ולזה הוא מבואר שלא היו מדברים בדברים אחרים : (רלב"ג)

**[ד]** וַיַּעֲמֵד עֲזָרָא הַסֹּפֵר עַל מַגְדָּל עֵץ אֲשֶׁר עָשׂוּ לְדָבָר וַיַּעֲמֵד אֶצְלוֹ מִתְתִּיָּה וְשִׁמְעֹ וְעֵנְיָה וְאוּרִיָּה וְחִלְקִיָּה וּמַעֲשִׂיָּה עַל יְמִינוֹ וּמְשֻׁמְאֵלוֹ פְּדִיָּה וּמִישָׁאֵל וּמִלְכִּיָּה וְחַשְׁבַּדְנָה וְחַשְׁמֵשׁ וְחַשְׁבַּדְנָה זְכַרְיָה מְשֻׁלָּם : (פ)

**רס"י** **אשר עשו לדבר.** אותו מגדל עץ עשו לשם כך לקרות שם עליו ספר התורה : (רס"י)

**מצודת דוד** אשר עשו לדבר. הנעשה מתחלה בעבור זה : (מצודת דוד)

**רלב"ג** ויעמוד עזרא הסופר על מגדל עץ אשר עשו לדבר וגו'. הנה עשו זה כדי שיהיה גבוה על העם וישמעו כלם דבריו ולפי שהמגדל ההוא היה גבוה עשרה טפחים או יותר והיה חולק רשות לפני עצמו היו שם עמו מימינו ומשמאלו קצת אנשים כדי שלא יאמר דבר שבקדושה בפחות מעשרה : (רלב"ג)

**ה** ויפתח עזרא הספר לעיני כל העם כי מעל כל העם היה וכפתחו עמדו כל : העם :

**רס"י** כי מעל כל העם היה. ועל כן לאוהו כולם : וכפתחו עמדו כל העם. וכאשר פתחו לקרות שתקו כל העם : עמדו. לשון שתיקה (שתקו) כמו עמדו ולא ענו עוד (איוב לב) : (רס"י)

**מצודת דוד** לעיני כל העם. כולם ראו בפתחו את הספר כי עמד על המגדל ממעל לכל העם ולזה ראו הכל : וכפתחו. כאשר פתח הספר או כאשר פתח פיו לדבר שתקו כל העם : (מצודת דוד)

**מצודת ציון** עמדו. ענין שתיקה כמו עמדו ולא ענו (איוב ל"ב) : (מצודת ציון)

**רלב"ג** וכפתחו עמדו כל העם. ר"ל שתכף שפתח ספר תורה עמדו כל העם על עמדם לא התנועעו איש ממקומו כדי שיוכלו להבין את דברי התורה : (רלב"ג)

**נ** ויברך עזרא את יהוה האלהים הגדול ויענו כל העם אמן אמן במעל ידיהם ויקדו וישתחו ליהוה אפים ארצה :

**רס"י** במועל ידיהם. בנשיאות ידיהם שנקאו כפיהם למעלה להודות להקב"ה כענין שנאמר ויפרוש כפיו השמים (מלכים א' ח) : (רס"י)

**מצודת דוד** אמן אמן. הכפל לחזק : במועל ידיהם. ברוממות ידיהם למעלה : אפים. כ"א על פניו ארצה : (מצודת דוד)

**מצודת ציון** במועל. מלשון העלאה והרמה : ויקדו. כפפו הקדקוד : (מצודת ציון)



**רלב"ג** ויברך עזרא את ה' האלהים וגו'. זו ברכת התורה וידמה מזה שכבר ברך קודם קריאתו התורה : **במועל ידיהם**. ר"ל שנשאו ידיהם למעלה לה' יתברך בענותם אמן : (רלב"ג)

**[ז]** וישוע וּבְנֵי וְשִׁרְבָּתָהּ יָמִין עֲקֹב שִׁבְתִּי הוֹדִיָּה מְעֵשִׂיָּה קְלִיטָא עֲזָרָה יוֹזְבֵד חֲנָן פְּלִאָה וְהַלּוּיִם מְבִינִים אֶת הָעַם לְתוֹרָה וְהָעַם עַל עֲמֻדָּם :

**רפ"י** מבינים את העם. שהיו מתרגמין לעם דברי תורה : על עמדם. שהיו עומדים על רגליהם : (רפ"י)

**מצודת דוד** מבינים. הם היו מבינים ומודיעים להעם את דברי התורה שקרא עזרא : על עמדם. על מקום מעמדם ולא זזו ממקומם : (מצודת דוד)

**רלב"ג** מבינים את העם לתורה. ר"ל שהם מבארים להם התורה : (רלב"ג)

**[ח]** ויקראו בספר בתורת האלהים מפּרֵשׁ וְשׁוּם שְׁכָל וַיְבִינּוּ בַמִּקְרָא : (ס)

**רפ"י** ושום שכל. ושימת חכמה ושום לשון פעול : (רפ"י)

**מצודת דוד** ויקראו. ר"ל שמעו קול הקריאה כי עזרא לבד היה הקורא : מפורש. קריאה מפורשת לדעת ולהבין מה שנאמר בה : ושום שכל וכו'. שמו שכלם ר"ל נתנו לבם להשכיל אמיתת הענין והשכילו להבין במקרא : (מצודת דוד)

**מצודת ציון ושום**. מלשון שימה : (מצודת ציון)

**רלב"ג** ויקראו בספר בתורת האלהים וגו'. ר"ל שהלויים קראו בספר בתורת האלהים דבר מפורש כי תרגמוהו להם ולא די להם שתרגמוהו להם בלשון מובן אצלם אבל השתדלו בשימת שכל וחכמה בענין הדבר המתורגם וזה היה כשבארו להם הכונה אשר בעבורה אמרה התורה זה ויבינו אותם בצורת הקריאה בתורה שתסכים אל המכוון בה וזה היה כשינוחו בקריאתם במקומות שהוא סוף באופן מה ולא ינוחו במה שהוא אמצע : (רלב"ג)

**[ט]** ויאמר נחמיה הוא התרשטא ועזרא הכהן הספר והלויים המבינים את העם לכל העם היום קדש הוא ליהוה אלהיכם אל תתאבלו ואל תבכו כי בוכים כל העם כשמעם את דברי התורה :

**רפ"י** היום קדוש. כי יום ר"ה הוא : כי זוכים כל העם. מפני שלל קיימו  
התורה כראוי :

**מצודת דוד** המבינים. אשר היו מבינים את העם את דברי התורה : לכל  
העם. הם אמרו לכל העם הלא היום קדוש הוא לה' כי ר"ה הוא ואין  
מהראוי להתאבל ולבכות בו : כשמעם וגו'. כי ראו שלא קיימו את  
התורה כראוי : (מצודת דוד)

**רלב"ג** היום קדוש הוא לה' אלהיכם. זה מבואר כי הוא היה יום זכרון  
תרועה והוא אשר נקראהו ראש השנה : כי בוכים כל העם וגו'. ידמה  
שקראו להם במקום הקללות למען ייראו את ה' : (רלב"ג)

**[י]** ויאמר להם לכו אכלו משמנים ושיתו ממתקים ושלחו מנות לאין נכון  
לו כי קדוש היום לאדנינו ואל תעצבו כי חדות יהוה היא מעזכם :

**רפ"י** לאין נכון לו. לעני שאין מזומן לו מאכלו : (רפ"י)

**מצודת דוד** משמנים. מאכלי שמן : ממתקים. משקים מתוקים : לאין  
נכון לו. למי שאין המזון נכון ומזומן לו ר"ל לדלת העם : כי חדות ה'  
ר"ל שמחת י"ט שהיא שמחה של מצוה היא תתן לכם עוז ותעצמות :  
(מצודת דוד)

**מצודת ציון** מנות. ענין חלק ומתן כמו והיה לך למנה (שמות כ"ט) : (מצודת  
ציון)

**רלב"ג** לכו אכלו משמנים וגו'. אמר זה בעבור עונג יום טוב. ובעבור  
שהתורה צותה לנו בכל שמחותינו בחגיגנו לשמח האביונים בכל הטוב  
אשר נתן ה' לנו צוה אותם שישלחו מנות לאשר אין נכון ומזומן והם  
העניים ולפי שעד חצי היום קראו בתורה למדנו מזה שהמועדים נתנו  
לשמח בקצתם הנפש והוא העסק בתורה ולשמח בקצתם הגוף והוא  
ההתענג במזונות ובמשקים הערבים : כי חדות ה' היא מעזכם. ר"ל  
המבצר והחוזק שתתחזקו בו הוא שתשמחו במה שרצה ה' יתברך  
שתשמחו בו והם המועדים כי בהם הישרה נפלאה להשיג ה' יתברך כמו  
שבארנו בפירוש התורה ועם השמחה והרחבת נפש יתכן שיושג זה יותר.  
ואפשר שנאמר שהרצון בו שהוא ראוי שתשמחו במה ששמעתם מהתורה  
כדי שתתישרו לשמרה והוא המעוז והחוזק שתקחו מזה כי שמחתכ' בו  
תורה שרצונכם לנהג לפי התורה וזה הוא מה שאמר אחר זה וילכו כל  
העם לאכול ולשתות ולשלוח מנות וגו' : (רלב"ג)

**[יא]** וְהָלוּיִם מִחֹשִׁים לְכָל הָעַם לֵאמֹר הִסּוּ כִּי הַיּוֹם קָדֵשׁ וְאֵל תִּעְצְבוּ:

**רס"י** מחשים. היו מזהירין לכל העם לחקות שלא יזכו עוד: **הסו**. ל' שתיקה כמו ויהם כלב (מדבר י"ג) : (רס"י)

**מצודת דוד** מחשים. היו משתקים את כל העם ואמרו להם שתקו מן הבכי : (מצודת דוד)

**מצודת ציון** מחשים. משתיקים כמו עת לחשות (קהלת ג') : **הסו**. שתקו כמו ויהם כלב (במדבר י"ג) : (מצודת ציון)

**רלב"ג** והלויים מחשים וגו'. ר"ל שהם היו משתקים העם מהבכי והתאבל : **הסו**. שתקו : (רלב"ג)

**[יב]** וַיֵּלְכוּ כָּל הָעָם לֶאֱכֹל וְלִשְׁתּוֹת וְלִשְׁלַח מְנוֹת וְלַעֲשׂוֹת שְׂמֵחָה גְדוֹלָה כִּי הִבִּינוּ בְּדַבְרֵי אֲשֶׁר הוֹדִיעוּ לָהֶם : (ס)

**מצודת דוד** ולשלח מנות. לאין נכון לו : **כי הבינו**. השכילו וידעו בדברי התורה אשר הודיעו להם ושמחו בזה : (מצודת דוד)

**[יג]** וּבַיּוֹם הַשְּׁנִי נֶאֱסָפוּ רְאֵשֵׁי הָאֲבוֹת לְכָל הָעָם הַכֹּהֲנִים וְהָלוּיִם אֶל עֶזְרָא הַסֹּפֵר וְלִהְשָׁכִיל אֶל דְּבָרֵי הַתּוֹרָה :

**רס"י** וציום השני. של ראש השנה : (רס"י)

**מצודת דוד** וציום השני. של ר"ה כי בימי עזרא עברוהו לאלול ועשו שני ימים טובים של ר"ה כן ארז"ל : **לכל העם**. של כל העם : **ולהשכיל**. לקרות בה בכוונת הלב לדעת מצות ה' אשר תעשינה : (מצודת דוד)

**[יד]** וַיִּמְצְאוּ כְּתוּב בַּתּוֹרָה אֲשֶׁר צִוָּה יְהוָה בְּיַד מֹשֶׁה אֲשֶׁר יֵשְׁבוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּסֻכּוֹת בְּחָג בְּחֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי : **[טו]** וְאֲשֶׁר יִשְׁמִיעוּ וַיַּעֲבִירוּ קוֹל בְּכָל עָרֵיהֶם וּבִירוּשָׁלַם לֵאמֹר צְאוּ הָהָר וְהִבִּיאוּ עָלַי זֵית וְעָלַי עֵץ שָׁמֶן וְעָלַי הַדָּס וְעָלַי תְּמָרִים וְעָלַי עֵץ עֵבֶת לַעֲשׂוֹת סֻכּוֹת כַּכְּתוּב : (פ)

**רס"י** ואשר ישמיעו. וכו' אשר ישמיעו קול לחוג את חג הסוכות וכן נוהג המקרא לדבר כענין הזה כמו אמור לנער ויעצור לפנינו (שמואל א' ט') :

ועלי הדם. מפורק במסכת סוכה זה הדם שחינו ראוי ללולב כי אם לעשות סוכה : ועלי תמרים. ללולב : ועלי עץ עבות. זה הדם הראוי ללולב כמפורק במסכת סוכה : (רס"י)

**מצודת דוד** ואשר ישמיעו. הוא מקרא קצר וכאלו נאמר וצו אשר ישמיעו וכו' : עלי זית. ענפים כשהם עם העלים : עץ שמן. הוא מין אילן סרק : ועלי הדס. ארז"ל שהוא הדס שוטה שאין כשר ללולב וצו להביאו לסכך בהם את הסוכה עם עלי זית ועלי עץ שמן. ועלי תמרים. זה לולב : עץ עבות. זה ההדס אשר עליו קלועים זה בזה הכשר ללולב וה"ה שצו להביא האתרוג וערבי נחל ולא זכרם לקצר בדבר המובן : לעשות סוכות. לסכך בהם את הסוכות ומוסב על עלי זית ועלי עץ שמן ועלי הדס : (מצודת דוד)

**מצודת ציון** ויעבירו קול. הוא ענין הכרזה כמו ויעבירו קול במחנה (שמות ל"ו) : עבות. מלשון עב ור"ל מרובה בעלים וקלועים זע"ז וכן שתי עבותות הזהב (שם כ"ח) : (מצודת ציון)

**רלב"ג** צאו ההר והביאו עלי זית וגו'. ר"ל עצים עם עלים לעשות סוכה : ועלי הדס. לפי שזכר אחר זה ועלי עץ עבות למדנו שההדס שזכר תחלה אינו עץ עבות וידמה שבחרו אלו קצתם ליופי וקצתם לריח טוב : (רלב"ג)

**[טז]** ויצאו העם ויביאו ויעשו להם ספות איש על גגו ובחצרותיהם ובחצרות בית האלהים וברחוב שער המים וברחוב שער אפרים : **[יז]** ויעשו כל הקהל השבים מן השבי ספות וישבו בספות כי לא עשו מימי ישוע בן נון בן בני ישראל עד היום ההוא ותהי שמחה גדולה מאד :

**מצודת דוד** וישבו בסוכות. ר"ל ישבו בהם בקביעות רב כמו שראוי להיות : כי לא עשו. ר"ל עשו המצוה מן המובחר אשר לא עשו כן מימי ישוע בן נון והוא הפוך כמו כי לא עשו בני ישראל כן מימי וכו' עד היום ההוא : ותהי שמחה. על אשר קיימו המצוה בתקון רב : (מצודת דוד)

**רלב"ג** כי לא עשו מימי ישוע בן נון כן בני ישראל. ר"ל להיות לב כל הבאים שם טוב עם ה' ולקרוא יום ביום בספר תורת האלהים וידמה שכן עשו בימי יהושע בן נון לקרוא גם כן בספר תורת האלהים. או יהיה שב אמרו כי לא עשו כן לעשות הסוכות ולב כלם לה' : (רלב"ג)

**[יח]** ויקרא בספר תורת האלהים יום ביום מן היום הראשון עד היום האחרון ויעשו חג שבועת ימים וביום השמיני עפרת כמנפט : (פ)

רפ"י יום **זיוס**. בכל יום ויום : (רפ"י)

**מצודת דוד** ויקרא. עזרא קרא לפני העם בכל יום מן יום הראשון מימי החג עד וכו'. ויעשו חג. הקריבו קרבנות החג : **עצרת**. עשו עצרת והקריבו בו הקרבנות הראוים כמשפט התורה : (מצודת דוד)

## נחמיה פרק-ט

**א** וביום עשרים וארבעה לחדש הזה נאספו בני ישראל בצום ובשקים ואדמה :

רפ"י ואלמה עליהם. העלו עפר על ראשם : (רפ"י)

**מצודת דוד** נאספו. לירושלים לשוב לה' על מעלם : **ובשקים**. ובלבישת שקים והוא מענין תשובה והכנעה : **ואדמה**. ועפר על ראשם וגם זה מענין תשובה : (מצודת דוד)

**רלב"ג** נאספו בני ישראל בצום ובשקים ואדמה עליהם. ידמה שעל דבר מה שהתחתנו עם גויי הארץ עשו זה שתהיה להם כפרה מה' יתברך ואף על פי שכבר טהרם עזרא מזה כמו שקדם ידמה שבאו אחר זה שם אנשים מהשבי אשר התגעלו בזה החטא ולזה הוצרכו אז להבדל מכל בני נכר : (רלב"ג)

**ב** ויבדלו זרע ישראל מכל בני נכר ויעמדו ויתודו על חטאתיהם ועונות אבותיהם :

רפ"י מכל בני נכר. ומנשיהם של העכו"ם כמו שנאמר למעלה : (רפ"י)

**מצודת דוד** מכל בני נכר. מנשים של העובדי כוכבים ובניהן וכמ"ש בעזרא : (מצודת דוד)

**ג** ויקומו על עמדם ויקראו בספר תורת יהוה אלהיהם רבעית היום ורבעית מתודים ומשתחוים ליהוה אלהיהם : (פ)

**מצודת דוד** על עמדם. על מעמדם ולא זזו ממקומם : (מצודת דוד)

**רלב"ג** ויקראו בספר תורת ה' אלהיהם רביעית היום. למדנו מזה שביום צום ראוי לקרא בספר התורה ברביעית היום הראשון וברביעית היום האחרון יתודו וישתחוו לה' יתברך ויתפללו לפניו לכפר עונותיהם כי אז הם בלב נשבר ונדכא מצער התענית והחצי מהיום אשר בין שתי הרביעיות האלו ראוי שיפשפשו במעשיהם ויתקנו המעוות כי אז יתכן שתהיה תפלתם נשמעת כמו שמצאנו במשה שלא התפלל על חטא העגל כי אם אחר שטהר ישראל ממנו לפי מה שאפשר : (רלב"ג)

**[ד]** ויקם על מעלה הלוים ישוע ויבני קדמיאל שבניה בני שרביה בני כנני ויזעקו בקול גדול אל יהוה אלהיהם :

**רפ"י** על מעלה הלוים. מעלות היו פס סהלוים עומדים פס עליהם צערה שחמרו פירה : (רפ"י)

**מצודת דוד** ויקם. על ישוע לבד חוזר וכאומר ויקם וכו' ישוע וכן בני וכו' : על מעלה הלוים. על המעלה שהיו הלוים עומדים עליה לדבר בשיר : בקול גדול. לעורר את הכוונה : (מצודת דוד)

**רלב"ג** ויקם על מעלה הלוים. ר"ל על המקום העליון אשר עומדים שם הלוים באמרם השיר : (רלב"ג)

**[ה]** ויאמרו הלוים ישוע וקדמיאל בני חשבניה שרביה הודיה שבניה פתחיה קומו ברכו את יהוה אלהיכם מן העולם עד העולם ויברכו שם כבודך ומרומם על כל ברכה ונתהלה :

**רפ"י** מן העולם ועד העולם. מתחלת העולם ועד תכליתו יהי צרוך : ויברכו פס כבודך. עכשיו דברו הלוים כלפי פניהם בתפלה ויברכו פס כבודך כי הוא גדול ומרומם על כל ברכה ותהלה כי כל הזכרות ותהלות פלו הם ד"א ומרומם על כל ברכה ותהלה שאין בריה יכולה לזכרו ולהללו כפי גדלו ורוממותו שהוא מרומם ונשא יותר מה שאין הפה יכולה לדבר : (רפ"י)

**מצודת דוד** ויאמרו. אל העם אמרו קומו בזריזות וברכו וכו' : מן העולם וכו'. ר"ל המושל מקצות העולם עד קצתו : ויברכו. חזרו פניהם כלפי

המקום ב"ה ואמרו הן בני ישראל יברכו שם כבודך אבל אתה מרומם על כל ברכה ותהלה כי אין לספר כל תהלתך : (מצודת דוד)

**רלב"ג** קומו ברכו את ה' אלהיכם וגו'. הם היו אומרים אל העם שיברכו את ה' שהוא אלהיהם מן היות העולם וכל עוד שיהיה העולם נמצא כי ה' יתברך הוא תמיד נמצא לא סר ולא יסור ואחר זה השלימו זאת הברכה כאלו הם מדברים עם ה' יתברך ואמרו ויברכו ישראל שם כבודך שהוא מרומם על כל ברכה ותהלה ר"ל שלא נוכל לברכו ולהללו בשום פנים שלא יהיה ה' יתברך מרומם על כל הברכות ותהלות ההם ואפילו מלאכי השרת כשיברכוהו ויהללוהו הנה הוא מרומם לאין שעור על כל ברכותיהם ותהלותיהם כמו שבארנו בראשון ובחמישי מספר מלחמות ה'. והנה למדנו מזה שישראל היו עונין על הברכות במקדש ברוך ה' אלהינו מן העולם ועד העולם וברוך שם כבודו ומרומם על כל ברכה ותהלה. ואחר זה אמרו הלויים כל אלו הדברים הנפלאים והשלמים הנזכרים אחר זה וראינו לבארם באור שלם לבאר מה שבאלו הדברים מהשלמות (רלב"ג) :

**11** אַתָּה הוּא יְהוָה לְבָדָךְ (את) אַתָּה עֲשִׂיתָ אֶת הַשָּׁמַיִם שְׁמֵי הַשָּׁמַיִם וְכָל צְבָאֵם הָאָרֶץ וְכָל אֲשֶׁר עָלֶיהָ הַיָּמִים וְכָל אֲשֶׁר בָּהֶם וְאַתָּה מְחִיָּה אֶת כָּל־וּצְבָא הַשָּׁמַיִם לְךָ מִשְׁתַּחֲוִיִּים :

**מצודת דוד** שמי השמים. הם השמים העליונים אשר המה ממעל השמים הנראים : וכל צבאם. הם הכוכבים ומזלות : ואתה מחיה. אתה נותן חיות ומזון לכולם : (מצודת דוד)

**רלב"ג** אתה הוא ה' לבדך. כי לא ישתתף עמך בזה השם אחד מהנמצאות כי ההיות הוא לך מעצמך וכל היות אשר לזולתך הוא עלול מן ההיות אשר לך ולזה יאמר שם ההיות באמתות ובקדימה על ה' יתברך. ועל זולתו יאמר בשתוף ובאיחור : אתה עשית את השמים. והם הגלגלים השמונה. ושמי השמים הם הגלגלים העובדים כל גלגל וגלגל בתנועותיהם : וכל צבאם. הם הכוכבים אשר בעבורם היה רבוי הגלגלים ועשית הארץ. וכל אשר עליה מהצמחים והבעלי חיים : הימים וכל אשר בהם. מהדגים והצמחים כמו האלמוגים שיתהוו בהם וקצת עשבים שגדלים במים : ואתה מחיה את כלם. ומעמיד אותם ר"ל שאין מעשיך אלו כדרך מעשי האדם שאחר שנעשו לא יתלה קיומם בקיום העושה אותם אבל מעשי ה' יתברך קיומם במה שישפע עליהם תמיד מה' יתברך ולזה הוא מחיה את כלם : וצבא השמים לך משתחווים. ר"ל שהם כלם נכנעים לו יתברך ובשליחותו הם מתנועעים כמו שבארנו בחמישי מספר מלחמות ה' :

**11** אֵתָהּ הוּא יְהוָה הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר בְּחַרְתָּ בְּאַבְרָם וְהוֹצֵאתוֹ מֵאוּר כַּשְׂדִּים וְשָׁמַתְּ שְׁמוֹ : אַבְרָהָם :

**כ"י** וְשָׁמַתְּ. טַעְמוֹ לְמַעַלְהָ כַּשְׂיִן לְפִי שְׁמַמְעוֹתוֹ בְּלֶשֶׁן עֵבֶר : (כ"י)

**מצודת דוד** **מאור כשדים.** ארז"ל כי נמרוד השליכו לכבשן אש בארץ כשדים וה' הצילו : **אברהם.** המורה על רוב הגדולה שיהיה לאב המון גוים כמ"ש בתורה : (מצודת דוד)

**רלב"ג** **אתה הוא ה' האלהים אשר בחרת באברם.** ולזה הוצאתו מאור כשדים כדי שילך לארץ הנבחרת למען יהיה זרעו נבחר כמו שבארנו בבאורנו לדברי התורה : **ושמת שמו אברהם.** כשרצית שיהיה לו בן משרה אשר היה ממנו הזרע הנבחר אשר בעבורו היה אב ואדון להמון גוים כי ממנו היה הזרע שזכה לרשת ארץ שבעה עממין. והנה (ח) מצאת לבב אברהם נאמן לפניך ולזה כרת עמו הברית בין הבתרים לתת את ארץ הכנעני החתי האמורי והפרזי והיבוסי והגרגשי באופן שתנתן לזרעו. והנה לא זכר שאר האומות שאמר לו ה' יתברך שיתן לזרעו לפי שהוא אמר אחר זה ותקם את דבריך ולא נתקיים עדיין ענין נתינת שאר האומות והכל יהיה נשלם בעת ביאת הגואל כמו שבארנו בבאורנו לדברי תורה. והנה בסוף הענין הקמת את דבריך כי צדיק וישר אתה ולא תמנע מבעל חק חקו שאמרת לתת לו מהטוב ולזה רצית להגיע לזרע אברהם זה הטוב כאשר יהיו ראויים לו גם המצאת להם מה שקנו בו מהשלמות באופן שיהיו ראויים לזאת הטובה. והנה מהשגחתך על האבות (ט) ראית את עני אבותינו במצרים וירדה השגחתך להצילם ושמעת גם כן זעקתם על ים סוף כשרדף פרעה אחריהם ואבד מהם מנוס כי הים היה להם מצד אחד וחיל פרעה מצד אחר אז מהרת להצילם. ולא די שהצלת אותם אבל השתדלת לעשות מה שתעשה לך שם בו. והם (י) האותות והמופתים שנתת בפרעה ובכל עבדיו ובכל עם ארצו כי זה היה סבה לעשות לה' יתברך שם וזה שנספר תמיד באזני בנינו ובני בנינו אלו האותות וידעו כלם כי הוא ה'. והנה במה שהשפעת מהטוב הנפשי לישראל באלו המכות אשר הכית פרעה ועבדיו ועמו בכל מכה לא היה מהעול כלל כי ידעת כי כלם הרשיעו על ישראל לענותם בענוים נפלאים ודמו לכלותם בגזרותיהם במה שגזרו שכל הבן הילוד ישליכו היאורה. ובזה הוסר הספק איך היה נענש פרעה וה' יתברך הקשה את לבו וזה כי הוא לא היה נענש על מה שהקשה ה' יתברך בו את לבו אבל היה ראוי לעונש מצד מה שהרשיע כנגד ישראל ורצה ה' יתברך בהטילו העונש עליו שיגיע מזה תועלת לישראל שידעו כי הוא ה' ולזה הבטיח ה' יתברך אברהם שיחדש אלו המופתים בצאתם ממצרים באמרו וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי ובזה נתבאר לאברהם קיום היעוד שיעדו ה' יתברך מענין ירושת הארץ אשר בעבורו שאל אות ואמר במה אדע כי אירשנה כי בסבת אלו האותות קנה זרעו מהשלמות מה שהיה ראוי בו לירשת הארץ כמו שבארנו בבאורנו לדברי התורה. וזולת האותות והמופתים שהרבית לעשות



במצרים עשית עוד מהמופת כדי ידעו כלם כי אתה ה'. והוא (יא) שכבר בקעת הים לפני ישראל כשרדף פרעה אחריהם ויעברו בני ישראל בתוך הים ביבשה ואת רודפיהם השלכת בכח במצולות הים וצללו בהם במהירות כמו שתצלול האבן במים עזים. ועשית עוד מהמופתים לישראל למען ידעוך שכבר (יב) הנחיתם בעמוד ענן יומם ועמוד האש לילה להאיר להם את הדרך אשר ילכו וגם בחנותם לא המיש עמוד הענן יומם ועמוד האש לילה לפני העם. והפלגת עוד לחדש להם מהמופת יקנו בו השלמות האמתית. והוא שכבר (יג) ירדה שכינתך על הר סיני ועיניהם רואות ודברת עמהם משמים על דרך פלא באותם הקולות הנפלאים שהיו העם רואים שומעים ונתת להם בזה האופן עשרת הדברים שכללו משפטים ישרים והם לא תחמוד ולא תענה ולא תנאף ולא תגנוב ולא תרצח וכבד. ותורות אמת הם אנכי ולא יהיה לך. והחקים והמצות הטובים הם לא תשא וזכור. שעם היותם חקים הם מבוארי התועלת כמו שבארנו כל זה בפרשת וישמע יתרו :

**[ח]** וּמָצֵאתָ אֶת לְבָבוֹ נֶאֱמָן לְפָנֶיךָ וְכָרוֹת עֲמֹו הַבְּרִית לָתֵת אֶת אֶרֶץ הַכְּנַעֲנִי הַחֹתֵי הָאֱמֹרִי וְהַפְּרָזִי וְהַיְבוּסִי וְהַגְּרָגְשִׁי לָתֵת לְזָרְעוֹ וְתִקַּם אֶת דְּבָרֶיךָ כִּי צָדִיק

רס"י וכרות עמו. לשון פעול : (רס"י)

**מצודת דוד** לתת לזרעו. מפני אריכת הדברים חזר לומר שוב מלת לתת וכן דרך המקרא. ותקם. וקיימת : (מצודת דוד)

**[ט]** וַתֵּרָא אֶת עֲנִי אֲבֹתֵינוּ בְּמִצְרָיִם וְאֵת זַעֲקָתָם שְׁמַעְתָּ עַל יַם סוּף :

**מצודת דוד** ותרא. נתת לב לראות בעניים ולגאלם : (מצודת דוד)

**מצודת ציון עני.** מלשון עינוי : (מצודת ציון)

**[י]** וַתִּתֵּן אֹתָת וּמִפְתֵּימָם בְּפָרְעָה וּבְכָל עַבְדָּיו וּבְכָל עַם אֲרָצוֹ כִּי יִדְעָתָּ כִּי הַזִּידוֹ עֲלִיהֶם וַתַּעַשׂ לָךְ שֵׁם כְּהַיּוֹם הַזֶּה :

**רס"י** כי הזידו. כי הרשיעו עליהם כמו כי בדבר אשר זדו עליהם (שמות יח) : פס. לזון בלע"ז : (רס"י)

**מצודת דוד** הזידו עליהם. הרשיעו על ישראל להעבידם בקושי ובפרך : כהיום הזה. אשר נתפרסם שמך עד מאד : (מצודת דוד)

**[יא]** וְהִים בְּקֶעֱתָ לְפָנֵיהֶם וַיַּעֲבְרוּ בְּתוֹךְ הַיָּם בַּיַּבְשָׁה וְאֵת רֹדְפֵיהֶם הִשְׁלַכְתָּ  
בְּמַצּוֹלַת כָּמוֹ אַבְן בְּמַיִם עֲזִים :

**מצודת דוד** **במצולות.** השלכתם למטה בעומק הים כמו אבן הנופל  
לקרקעות המים אף אם הם חזקים ורדופים מאד : (מצודת דוד)

**מצודת ציון** **בקעת.** חלקת לשנים : **במצולות.** עומק המים כמו ותשלך  
במצולות ים (מיכה ז') : **עזים.** מל' עוז וחזק : (מצודת ציון)

**[יב]** וּבַעֲמוֹד עָנָן הִנְחִיתֶם יוֹמָם וּבַעֲמוֹד אֵשׁ לַיְלָה לְהָאִיר לָהֶם אֶת הַדֶּרֶךְ  
אֲשֶׁר יֵלְכוּ בָּהּ :

**רס"י** **יומם.** ככל יום ויום : (רס"י)

**מצודת דוד** **ובעמוד ענן.** על ידי עמוד הענן הנהגתם ביום להורות להם  
הדרך אשר ילכו בה : (מצודת דוד)

**מצודת ציון** **הנחיתם.** הנהגתם כמו ולא נחם (שמות י"ג) : (מצודת ציון)

**[יג]** וְעַל הַר סִינַי יִרְדֹּתָ וְדַבַּר עֲמָהֶם מִשְׁמַיִם וְתַתִּין לָהֶם מִשְׁפָּטִים יְשָׁרִים  
וְתוֹרוֹת אֲמַת חֻקִּים וּמִצְוֹת טוֹבִים :

**רס"י** **ודבר.** כמו ולדבר כמו שנאמר מן השמים השמיעך את קולו ליסרך  
(לזכרים 'ד) : (רס"י)

**מצודת דוד** **ודבר עמהם.** דברת עמהם : **משמים.** כי הרכין את השמים  
על ההר : (מצודת דוד)

**[יד]** וְאֵת שַׁבַּת קִדְשְׁךָ הוֹדַעְתָּ לָהֶם וּמִצְוֹת וְחֻקִּים וְתוֹרָה צְוִיתָ לָהֶם בְּיַד  
מֹשֶׁה עַבְדְּךָ :

**רלב"ג** **ואת שבת קדשך הודעת להם קודם זה בדבר המן שנתבאר בו לכל**  
ישראל איזה יום הוא שבת כי ביום הששי מצאו במה שלקטו משנה על  
אשר ילקטו יום יום כדי שיספיק להם לשבת ובשבת לא ירד ובזה הודיע  
להם ה' ענין השבת שהוא קדוש בזה האופן שנפלא. ואחר ששמעו ישראל  
עשרת הדברים ויראו פן ימותו אם ישמעו עוד דברי ה' יתברך בזה האופן

אמרו למשה דבר אתה עמנו ואל ידבר עמנו אלהים פן נמות ואז צוה ה' יתברך לישראל מצות וחקים ותורה ביד משה עבדו. והנה הרבית להם עוד מופתיד למשכם לעבודתיד : (רלבי"ג)

**[טו]** וְלָחֶם מִשָּׁמַיִם נִתְּנָה לָהֶם לְרַעֲבָם וּמַיִם מִסְּלַע הוֹצֵאתָ לָהֶם לְצִמְאָם וּתְאֹמַר לָהֶם לָבוֹא לְרִשְׁתָּ אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁאַתָּ אֶת יְדֶךָ לְתֵת לָהֶם :

**רפ"י** לרעבם. מן רעב יאמר לרעבם כמו מן כמא ללמאס : אקר נשאת את ידיך. כצועה כמו אקר נשאתי את ידי לתת אותה (שמות ו') : (רפ"י)

**מצודת דוד** ולחם. הוא המן : לרעבם. להשביעם מן הרעבון : לצמאם. לרות צמאונם : ותאמר להם. הבטחת להם : נשאת את ידיך. ענין שבועה היא בהרמת ידו אל עצמו וכמ"ש אשר נשאתי את ידי וכי (שמות ו) : (מצודת דוד)

**רלבי"ג** נתת להם במדבר לרעבם לחם מן השמים והוא המן והצאת להם מים מסלע לצמאם וזה קרה להם פעמים בהיותם במדבר ותאמר להם אחר זה לבוא שם מרגלים כדי שיתישרו לרשת את הארץ אשר נשבעת לאבותיהם לתת להם : (רלבי"ג)

**[טז]** וְהֵם וְאַבְתֵּינֵנוּ הִזְיָדוּ וַיִּקְשׂוּ אֶת עֲרָפִם וְלֹא שָׁמְעוּ אֶל מְצֻוֹתַיִךְ :

**מצודת דוד** והם ואבותינו. כפל הדבר לתוספת ביאור : ויקשו. הוא ענין מליצה כאלו נתקשה העורף לבל יוכלו להפך הפנים מול ה' : (מצודת דוד)

**מצודת ציון** ערפם. הוא מול הפנים : (מצודת ציון)

**רלבי"ג** והנה המרגלים ואבותינו עמהם הרשיעו ויקשו את ערפם לבלתי שמוע אל דברי ה' יתברך : (רלבי"ג)

**[יז]** וַיִּמְאַנוּ לְשָׁמַעַ וְלֹא זָכְרוּ נִפְלְאוֹתַיִךְ אֲשֶׁר עָשִׂיתָ עִמָּהֶם וַיִּקְשׂוּ אֶת עֲרָפִם וַיִּתְּנוּ רֹאשׁ לְשׁוֹב לְעַבְדֶּתָם בְּמִרְיָם וְאַתָּה אֱלֹהֵי סְלִיחוֹת חַנוּן וְרַחוּם אָרְךָ אַפִּים וְרַב (וּחֹסֵד) חֶסֶד וְלֹא עֲזַבְתָּם :

**רפ"י** במרים. כצנל מרי שלהם : (רפ"י)

**מצודת דוד** ויתנו ראש. אמרו לעשות לעצמם ראש לשוב למצרים לעבדם כמאז : במרים. בעבור רוב המרי והמרד שהיה בהם רצו לעשות כזאת :

**ואתה וגו'.** אבל אתה אלוה סליחות וכו' והעברת פשעם ולא עזבתם :  
(מצודת דוד)

**מצודת ציון וימאנו.** מלשון מיאון וסירוב : (מצודת ציון)

**רלב"ג** לעלות שם לרשת את הארץ כאמרם אנה אנחנו עולים אחינו המסו את לבבנו וימאנו לשמוע כשאמר להם יהושע וכלב שיעלו כי הארץ טובה מאד וה' יתברך הוא בעזר ישראל ולזה אין לירא מעוצם האומות ההם ולא זכרו הנפלאות העצומות אשר עשית עמהם קודם זה אשר בעבורם היה ראוי שיבטחו בה' יתברך שהוא יכניע אויביהם לפנייהם כי כל אשר יחפוץ יוכל ויקשו ערפם לבלתי בטוח בה' יתברך ואמרו מרב מרים נתנה ראש ונשובה מצרימה ועם כל זה שעשו כנגדך אתה אלוה הסליחות חנון ורחום ארך אפים ומרבה להטיב ולזה לא עזבתם כי הארכת אפך ורחמת עליהם ולא רצית להפרע מהם תכף אבל הארכת חנותם במדבר עד שלמות ארבעים שנה כדי שלא ימותו בלא עתם ובאותם הארבעים שנה קרבת אותם מאד לעבודתך כמו שזכר אחר זה וכל זה מרוב השגחתו על ישראל בעבור בריתו עם האבות. וגם כי הרשיעו מאד (יח) לעשות להם עגל מסכה ויאמרו זה אלהיך ישראל אשר העלה אותך מארץ מצרים ועשו בזה הכעסות גדולות כנגד ה' ית' : (רלב"ג)

**[יח]** אף כי עשו להם עגל מסכה ויאמרו זה אלהיך אשר העלה ממצרים ויעשו נאצות גדלות :

**מצודת ציון מסכה.** מדבר הניצק וניתך : **נאצות.** ענין כעס ובזיון : (מצודת ציון)

**[יט]** ואתה ברחמיך הרבים לא עזבתם במדבר את עמוד הענן לא סר מעליהם ביוםם להנחותם בהדרך ואת עמוד האש בלילה להאיר להם ואת הדרך אשר ילכו בה :

**רס"י כהדרך.** כמו בדרך : (רס"י)

**מצודת דוד ואתה ברחמיך וכו'.** ר"ל אף שהיו ראויים לעזבם בעבור מעשיהם אבל אתה ברחמיך הרבים לא עזבתם : **ואת הדרך.** ולהנחותם את הדרך : (מצודת דוד)

**רלב"ג ואתה מפני רב רחמיך עם כל לא הסירות השגחתך מהם במדבר לא סר מעליהם עמוד הענן ועמוד האש שהיה בו תועלת להישירם לאמונת ה' יתברך והיה בזה עוד מהתועלת לנחותם הדרך ולהאיר להם בלילה :** (רלב"ג)

**[כ]** וְרוּחַד הַטּוֹבָה נְתַתָּ לְהַשְׁפִּילָם וּמִנְדָּ לֹא מְנַעַתָּ מִפִּיהֶם וּמִים נְתַתָּה לָהֶם לְצַמָּם :

**מצודת דוד** ורוחך הטובה. השפעת עליהם רוח חכמה ובינה להשכיל דברי תורתך : (מצודת דוד)

**מצודת ציון** ומנד. מלשון מן : מנעת. חדלת : (מצודת ציון)

**רלב"ג** ורוחך הטובה נתת על שבעים איש מזקני ישראל להשכיל ישראל ולהחכימם ולא מנעת מנד מפיהם כל אותם הארבעים שנה ומים נתת להם לצמאם כמו שנתבאר בספורי התורה : (רלב"ג)

**[כא]** וְאַרְבָּעִים שָׁנָה כָּלְכַלְתֶּם בְּמִדְבָּר לֹא חָסְרוּ שְׁלֹמֹתֵיהֶם לֹא בָלוּ וְרָגְלֵיהֶם לֹא

**מצודת דוד** לא חסרו. מכל דבר המצטרך : לא בצקו. לא נפחו להיות כבצק הזה כאשר יתחמץ ועולה למעלה וכדרך שאר הולכי רגל : (מצודת דוד)

**מצודת ציון** כלכלתם. ענין ספוק הצורך כמו ויכלכל יוסף (בראשית מ"ז) : בלו. מלשון בליה ורקבון : בצקו. ענין עיסה המחומץ : (מצודת ציון)

**רלב"ג** והנה כלכלת אותם ארבעים שנה במדבר לא חסרו דבר שלמותיהם לא בלו מעליהם וגם נעלי רגליהם לא בלו בכל זה הזמן הארוך ועשה זה ה' להישיר אותם לעבודתו בתכלית מה שאפשר : (רלב"ג)

**[כב]** וַתִּתֵּן לָהֶם מִמַּלְכוֹת וְעַמֻּמִּים וַתַּחֲלֶקֶם לַפָּאָה וַיִּירְשׁוּ אֶת אֶרֶץ סִיחּוֹן וְאֶת אֶרֶץ מִלְכָּד חֶשְׁבּוֹן וְאֶת אֶרֶץ עוֹג מִלְכָּד הַבָּשָׁן :

**רס"י** לפאה. כמו להיות ללד זוית אחת מוחלקים צלי להתערב עם גויי הארלות : (רס"י)

**מצודת דוד** ותחלקם לפאה. גרשת העובדי כוכבים וחלקתם להיות נפוצים בקצות הארץ : ארץ סיחון וכו'. כפל הדבר לתוספת ביאור : (מצודת דוד)

**מצודת ציון** לפאה. לקצה כמו פאת שדך (ויקרא י"ט) : (מצודת ציון)

**רלב"ג** ואחר זה נתן להם ממלכות ועממים בימי משה כאשר מתו דוד

המדבר וחלקת אותם לפאה שהיא הקצה וההתחלה. והעיר בזה כי הממלכות האלו נתנו לבכורות מהשבטים שהם ראובן גד ומנשה שהיה בכור יוסף ויוסף היה בכור לרחל. ואפשר עוד שקראם פאה להיותם פחותים מאחיהם וזה מבואר בראובן ומנשה ואולם בגד יתבאר ממה שאמר לו יעקב ומשה בברכותיו ולאשר אחיו. ואלו שהיו פאה ירשו את ארץ סיחון ואת ארץ מלך חשבון שלקחה סיחון מיד מלך מואב הראשון ולקח את כל ארצו מידו וכל זה לקחו ישראל בהכותם את סיחון ואת ארץ עוג מלך הבשן וזה חלק משה לראובני ולגדי ולחצי שבט המנשה : (רלב"ג)

**[כג]** וּבְנֵיהֶם הִרְבִּיתָ כְּכֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם וַתְּבִיאֵם אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אָמַרְתָּ לְאַבְתְּיָהֶם לָבוֹא לְרִשְׁתָּ :  
לְרִשְׁתָּ : לָבוֹא

**מצודת דוד** **לבוא לרשת.** מוסב על ותביאם וכו' לבוא לרשת : (מצודת דוד)

**רלב"ג** והנה הרבית בני הדור ההוא שגזרת שימותו במדבר ותביאם אל הארץ אשר אמרת לאבותיהם לתת להם הנגבלת בתורה מעבר לירדן מזרחה וכאשר (כה) אכלו ושבעו ושמנו בעטו בדך והיה זה סבה אל שבסוף הענין (כו) מרדו בדך והשליכו תורתך אחרי גוס והלכו אחרי אלהי העמים והנביאים אשר שלחת להם להעיד בהם הרע שיקרה להם אם לא ישיבו אליך הרגו אותם כמו שעשתה זה איזבל ויהואש ומנשה. והנה בעת התחלתם למרוד בדך (כז) וזה היה בימי השופטים נתת אותם ביד צריהם והצרו להם ובעת צרתם היו צועקים עליך ומרוב רחמיך פנית אליהם לתת להם מושיעים ויושיעום מיד צריהם. ולא נמנעת מזה מפני מה שמרו ועצבו את רוח קדשך : (רלב"ג)

**[כד]** וַיָּבֹאוּ הַבְּנִים וַיִּירְשׁוּ אֶת הָאָרֶץ וַתִּכְנַע לִפְנֵיהֶם אֶת יִשְׁבִּי הָאָרֶץ הַכְּנַעֲנִים וַתִּתְּנֵם בְּיָדָם וְאֶת מַלְכֵיהֶם וְאֶת עַמְּמֵי הָאָרֶץ לַעֲשׂוֹת בָּהֶם כְּרָצוֹנָם :

**רס"י ותכנע.** והכנעת : (רס"י)

**מצודת ציון ותכנע.** מלשון הכנעה : (מצודת ציון)

**[כה]** וַיִּלְכְּדוּ עָרִים בְּצָרוֹת וְאֶדְמָה שְׂמֹנָה וַיִּירְשׁוּ בְּתֵימֵי מְלָאִים כָּל טוֹב בָּרוֹת חֲצוּבִים כְּרָמִים וְזִיתִים וְעֵץ מֵאֵל לָרֵב וַיֹּאכְלוּ וַיִּשְׂבְּעוּ וַיִּשְׁמִינּוּ וַיִּתְעַדְּנוּ :  
בְּטוֹבָךְ הַגָּדוֹל :

**מצודת דוד** **חצובים.** חפירת הבור במקום סלעים קרוי חציבה : **וישמינו.**

נעשו שמנים ובעלי בשר : **ויתעדנו**. היו מעדנין עצמם ברוב גודל הטוב  
שהשפעת להם : (מצודת דוד)

**מצודת ציון** בצורות. מלשון מבצר : שמנה. מלשון שמן : **ויתעדנו**. ענין  
עונג ותפנוק כמו מעדני מלך (בראשית מ"ט) : (מצודת ציון)

**[כז]** וימרו וימרדו בך וישלכו את תורתך אחרי גנם ואת נביאיך הרגו אשר  
העידו בם להשיבם אליך ויעשו נאצות גדולות :

**מצודת דוד** וימרו וימרדו. הוא כפל ענין במיש ויורה על גודל המרידה :  
**העידו בם**. התרו בם כי רוב המתרים מתרים בעדים למען לא יכחש :  
(מצודת דוד)

**מצודת ציון** גום. גופם כמו גוית שאול (שמואל א' ל"א) : (מצודת ציון)

**[כח]** ותתנם ביד צריהם ויצרו להם ובעת צרתם יצעקו אליך ואתה  
משמים תשמע וכרחמיך הרבים תתן להם מושיעים וישועים מיד  
צריהם :

**כ"י** ואתה משמים תשמע. היית שומע : (כ"י)

**מצודת ציון** ויצרו. מלשון צרה : (מצודת ציון)

**[כט]** וכנוח להם ושובו לעשות רע לפניך ותעזבם ביד איביהם וירדו בהם  
וישובו ויצעקו ואתה משמים תשמע ותצילם כרחמיך רבות עתים :

**מצודת דוד** וכנוח להם. וכאשר היה להם מנוחה מן העובדי כוכבים :  
**ויצעקו**. זעקו אליך : **רבות עתים**. ר"ל לא פעם ולא שתים כ"א בעתים  
מרובות : (מצודת דוד)

**מצודת ציון** וירדו. ומשלו כמו רדה בקרב אויביך (תהלים ק"י) : (מצודת  
ציון)

**רלב"ג** וכנוח להם ושובו לחטוא וכאשר ירדו בהם אויביהם ושובו ויצעקו  
אליך ושמעת צעקתם להצילם והיה זה פעמים רבות כמו שנזכר בספר  
שופטים : (רלב"ג)

**[כט]** ותעד בהם להשיבם אל תורתך והמה הזידו ולא שמעו למצותיך

וּבְמִשְׁפָּטֶיךָ חָטְאוּ בָּם אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה אָדָם וְחָיָה בָּהֶם וַיִּתְּנוּ כְּתָף סוּרָרָת  
וְעָרְפָם הַקָּשׁוּ וְלֹא שָׁמְעוּ:

**מצודת דוד ותעד בהם.** היית מתרה בהם ע"י הנביאים : **ובמשפטיך וגו'.**  
ר"ל אף בעשיית משפטיך לא עשו לקיים מצות ה' כ"א עשו שלא לשמה  
ואף בדרך חטא כענין הריגת החוטאי' בכדי להתנקם נקמתו וכדומה :  
**אשר יעשה וגו'.** ר"ל המשפטים אשר אם יעשה אותם האדם ישיג החיים  
בעבורם הנה המה חטאו במ : **כתף סוררת.** כאדם המסיר כתפו ופונה  
ללכת מחברו : (מצודת דוד)

**מצודת ציון ותעד.** ענין התראה : (מצודת ציון)

**רלב"ג** ואחר זה בימי המלכים לישראל ויהודה כאשר מרדו בך העידות  
בהם על יד עבדיך הנביאים מה שיקרה להם מהרע אם לא יסודו מרוע  
מעלליהם. והנה עשית זה להשיבם אל תורתך והם הרשיעו ולא שמעו  
למצותיך ומשפטיך חטאו במ עם היותם בתכלית השלמות והערבות ואין  
בהם דבר מהקושי כמו הענין בתורות שאר האומות אשר ישרפו באש  
לאלהיהם בניהם ובנותיהם כי אלו המצות והמשפטים הם באופן שכלם  
מתישרים אל מה שהוא בריאות הגוף והנפש וחייהם והם נתנו כתפם  
סוררת ונוטה מדרכיך אשר צויתם והקשו ערפם מהפוך אליך פניהם אבל  
פנו אליך עורף ולא פנים : (רלב"ג)

**[ל]** ותמשך עליהם שנים רבות ותעד בם ברוחך ביד נביאיך ולא האזינו  
ותתנם ביד עמי

**רס"י** ותמשוך עליהם. משכת עליהם רחמים שלא להשחיתם : (רס"י)

**מצודת דוד ותמשוך.** ר"ל משכת עליהם חסד : **ברוחך.** ברוח נבואה הבאה  
מעמך : **ולא האזינו.** לא הטו אוזן לשמוע : (מצודת דוד)

**רלב"ג** והנה הארכת העונש מרוב רחמין ומשכת עליהם שנים רבות  
והעידות במ ברוחך שהיתה על נביאיך ובידם שלחת להם הדברים  
להוכיחם ולא שמעו אל דבריך לקחת מוסר והיה זה סבה שנתת אותם  
ביד עמי הארצות. והם מלך אשור ומלך בבל והם הרגו בהם הרג רב :  
(רלב"ג)

**[לא]** וברחמיך הרבים לא עשיתם פלה ולא עזבתם פי אל חנון ורחום  
אתה :

**רלב"ג** והנה ברחמין הרבים לא עשית אותם כלה ואף על פי שהיו ראויים



לזה מצד עוצם חטאתיהם גם לא הסיירות מהם השגחתך לעזוב אותם  
בארץ שבים כי שם היו עיניך בהם להשגיח בם כי אל חנון ורחום אתה :  
(רלב"ג)

**[לב]** ועתה אלהינו האל הגדול הגבור והנורא שומר הברית והחסד אל  
ימעט לפניך את כל התלצה אשר מצאתנו למלכינו לשרינו ולכהנינו  
ולנביאנו ולאבתינו ולכל עמך מימי מלכי אשור עד היום הזה :

**מצודת דוד** הברית. הגמול שהבטחת בברית : אל ימעט. ר"ל יחשב לפניך  
למרובים וימרקו כל פשעי עמך : אשר מצאתנו. אשר מצא אותנו וחוזר  
ומפרש למלכינו וכו' : מימי מלכי אשור. שהיו הראשונים אשר הרעו  
לישראל : (מצודת דוד)

**מצודת ציון** התלצה. ענין יגיעה וטורח כמו את כל התלצה (שמות י"ח) :  
(מצודת ציון)

**רלב"ג** ועתה אלהינו שומר הברית והחסד שהיה לך עם האבות און  
התלצה אשר מצאתנו מימי מלכי אשור עד היום מעט ומשם בא הרע  
לישראל ועד עתה כי הוא הגלה עשרת השבטים והשחית רבים ביהודה  
ולכד את כל ערי יהודה הבצורות ואחריו בא מלך בבל להשחית את  
השארית הנשארה : (רלב"ג)

**[לג]** ואתה צדיק על כל הבא עלינו פי אמת עשית ואנחנו הרשענו :

**רס"י** על כל הבא. על כל מעסה יסוריך הרעים אשר באו עלינו : (רס"י)

**מצודת דוד** ואתה צדיק. הדין עמך על כל התלצה הבאה עלינו : כי אמת  
עשית. כי אתה היית מאמת ומקיים כל מה שהבטחתנו : ואנחנו  
הרשענו. ולא עשינו כגמול הראוי : (מצודת דוד)

**רלב"ג** והנה אתה אלהינו צדיק על כל הבא עלינו מן הרע כי באמת  
וביושר ובחמלה שפטת אותנו אך אנחנו הרשענו : (רלב"ג)

**[לד]** ואת מלכינו שרינו כהנינו ואבתינו לא עשו תורתך ולא הקשיבו אל  
מצותיך ולעדותיך אשר העידת בקהם :

**מצודת דוד** ואת מלכינו. ר"ל ועם מלכינו וכו' הרשענו כי גם המה לא עשו  
תורתך וכו' אשר הייתי מתרה בהם לעשותם : (מצודת דוד)

**רלב"ג** ולעדוּתִיךָ אֲשֶׁר הֵעִידוֹת בֵּהֶם. רִ"ל הֵעִידוֹת שֶׁהֵעִידוֹת בֵּהֶם בַּתּוֹרָה מִן הָרַע שִׁיקְרָה לָהֶם אִם יִסּוּרוּ מֵאַחֲרֶיךָ וְהֵעִידוֹת בֵּהֶם עוֹד עַל יַדֵי נְבִיאֶיךָ. וְהִנֵּה הֵם עִם רַב הַצִּלְחוֹתֵיהֶם שֶׁהִיתָה לָהֶם מַלּוּכָה וְהָיוּ נוֹחֲלִים טוֹבָךְ הָרַב בְּאַרְץ הַטּוֹבָה אֲשֶׁר נָתַתְּ לָהֶם לֹא רָצוּ לַעֲבֹדְךָ וְלֹא שָׁבוּ מִמַּעַלְלֵיהֶם אַרְבַּעִים וְאַנְחֵנוּ בַּהַפֵּךְ זֶה :

**{לה}** וְהֵם בְּמַלְכוּתָם וּבְטוֹבְךָ הָרַב אֲשֶׁר נָתַתְּ לָהֶם וּבְאַרְץ הָרְחֹבָה וְהַשְּׂמֹנָה אֲשֶׁר נָתַתְּ לַפְּנִיָּהֶם לֹא עָבְדוּךָ וְלֹא שָׁבוּ מִמַּעַלְלֵיהֶם הָרַעִים :

**מצודת דוד** **במלכותם.** עם שהיה בהם המלוכה ורוב טובה עכ"ז לא עבדוך ולא שבו מדרכיהם הרעים :

**מצודת ציון** **ממעלליהם.** ממעשיהם כמו עולל לי (איכה א') :

**{לו}** הִנֵּה אֲנַחְנוּ הַיּוֹם עֹבְדִים וְהָאָרֶץ אֲשֶׁר נָתַתָּה לְאַבְתִּינּוּ לֶאֱכֹל אֶת פְּרִיָּהּ וְאַתָּה טוֹבָה הִנֵּה אֲנַחְנוּ עֹבְדִים עָלֶיהָ :

**רס"י** הִנֵּה אֲנַחְנוּ עֹבְדִים עֲלֶיהָ. שְׁאֲנַחְנוּ מֵעַלְמֵי מָס לְכָל הָעֹכוֹ"ם : (רס"י)

**מצודת דוד** **הנה וגו'.** ר"ל אבל עתה הנה אנחנו עבדים למלכי פרס : (מצודת דוד)

**רלב"ג** כִּי אֲנַחְנוּ עֹבְדִים וּמַלְכֵי הַגּוֹיִם מוֹשְׁלִים עַל אֲדַמְתָּנוּ וּבַהֲמַתָּנוּ וְעַל גּוֹפְנוּ וּבַצָּרָה גְדוֹלָה אֲנַחְנוּ :

**{לז}** וְתַבּוּאָתָהּ מִרְבָּה לְמַלְכִים אֲשֶׁר נָתַתָּה עָלֵינוּ בְּחַטֹּאתֵינוּ וְעַל גּוֹיֹתֵינוּ מוֹשְׁלִים וּבְבִהְמִתָּנוּ כְּרָצוֹנָם וּבְצָרָה גְדוֹלָה אֲנַחְנוּ : (פ)

**רס"י** וְתַבּוּאָתָהּ. שֶׁל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל : מֵרַבָּה. מֵעַדְנֵי מַאֲכָלִים לְמַלְכֵי הָעֹכוֹ"ם : אֲשֶׁר נָתַתָּה עֲלֵינוּ. שֶׁהֵם מוֹשְׁלִים בָּנוּ : (רס"י)

**מצודת דוד** **מרבה וכו'.** כי מלכי פרס לוקחים מהם המס וכל דבר היפה אף נעים : **כרצונם.** עושים כרצונם :

**מצודת ציון** **גויותינו.** ענין גוף :

**[א]** ובכל זאת אנחנו פרתים אמה וכתבים ועל החתום שרינו לוינו כהנינו :

**רפ"י** ובכל זאת. וככל הרעה הזאת הבאה עלינו אנחנו כורתים אמנה להקב"ה להאמין ולבטוח בו : וכותבים. ואנחנו כותבים בספר לקבל מלכותו עלינו למען תהיה לנו לעדות : ועל החתום. שרוב גדולים וחשובים שזנו חתומים על ספר קבלת המלכות להיות לנו לעדות : (רפ"י)

**מצודת דוד** ובכל זאת. מוסב למעלה שאמר הנה אבותינו היו במלכות ובטובה ועכ"ז לא עבדוך ואנחנו הלא עבדים ובצרה גדולה ובכל זאת אנחנו כורתים ברית אמנה ומקוימת לעובדיך וכותבים אותנו בספר למען יהיה לזכרון : ועל החתום. על גמר דברי הספר יחתמו שרינו וכו' בחתימות ידם לאות ולראיה שקבלו על עצמן כל הכתוב בספר : (מצודת דוד)

**מצודת ציון** אמנה. ענין קיום כמו יאמן נא דברך (מ"א ה') : החתום. ענינו גמר וסוף ובדרז"ל כל חותמי ברכות (ברכות ס"ג) : (מצודת ציון)

**רלב"ג** ועם כל זאת אנחנו כורתים ברית אמת לקיים את דברי התורה ובאים באלה ובשבעה ללכת בתורת ה' ולשמור ולעשות מצותיו ומשפטיו וחקיו כמו שאמרה התורה תחת אשר לא עבדת. וכבר כתבנו זה הברית אשר אנחנו כורתים ועל החתום כל המנהיגים והם השרים והלויים והכהנים והנה זכרם בשמות : (רלב"ג)

**[ב]** ועל החתומים נחמיה התרשתא בן חכליה וצדקיה :

**רפ"י** ועל החתומים. עתה מונה והולך החתומים בספר לעדות קבול המלכות : נחמיה התרשתא. קם אחד הוא וזהו שפירשתי (עזרא ב') דהתרשתא הוא נחמיה ולמה נקרא שמו התרשתא שהתירו לו חכמים לשנות יין נסך לפי שהיה משקה למלך : (רפ"י)

**מצודת דוד ועל החתומים.** ר"ל ואלו הם הבאים על החתומים : נחמיה וכו'. ולפי שכתבו בספר כל הדברים אשר נשבעו עליהם האמורים למטה אמר החתומים בלשון רבים ור"ל הגמור של כל הדברים : (מצודת דוד)

**ג** שָׁרְיָה עֲזַרְיָה יִרְמְיָה : **ד** פֶּשְׁחֹר אֶמְרִיָּה מְלִכְיָה : **ה** חֲטוּשׁ שְׁבַנְיָה מְלוּךְ : **ו** חָרִם מְרִמּוֹת עֲבֻדְיָה : **ז** דְּנִיֵּאל גִּנְתָּוֶן בְּרוּךְ : **ח** מְשֻׁלֵּם אֲבִיָּה מִיָּמֶן : **ט** מַעֲזִיָּה בִלְגַי שְׁמַעְיָה אֵלָה הַכְּהֻנִּים : **ס**

**מצודת דוד אלה הכהנים.** אלה החתומים היו מן הכהנים : (מצודת דוד)

**י** וְהַלּוּיִם וַיִּשׁוּעַ בֶּן אֲזַנְיָה בְּנוֹי מִבְּנֵי חַנְּדָד קִדְמִיאֵל :

**מצודת דוד וישוע.** כן שמו בוי"ו : (מצודת דוד)

**יא** וְאַחֵיהֶם שְׁבַנְיָה הוֹדְיָה קְלִיטָא פְּלֵאָה חָנָן :

**מצודת דוד ואחיהם.** חבריהם של הלויים הנזכרים : (מצודת דוד)

**יב** מִיכָא רְחוּב חֲשַׁבְיָה : **יג** זְכוּר שְׂרָבְיָה שְׁבַנְיָה : **יד** הוֹדְיָה בְּנֵי בְּנֵינוּ : **טו** רָאשֵׁי הָעַם פְּרַעֲשׁ פַּחַת מוֹאָב עֵילָם זְתוּא בְּנֵי :

**מצודת דוד ראשי העם.** אלה ראשי העם הבאים על החתומים : פחת מואב. מושל במואב : (מצודת דוד)

**טז** בְּנֵי עֲזַנְד בְּבִי : **יז** אֲדַנְיָה בְּגוּי עֲדִין : **יח** אֶטֶר חִזְקִיָּה עֲזוּר : **יט** הוֹדְיָה חֲשֵׁם בְּצִי : **כ** חָרִיף עֲנַתוֹת (נובי) נִיבִי : **כא** מִגְּפִיעֵשׁ מְשֻׁלֵּם חִזִּיר : **כב** מְשִׁיזְבָּאֵל צְדוּק יְדוּעַ : **כג** פְּלִטְיָה חָנָן עֲנָה : **כד** הוֹשֵׁעַ חֲנַנְיָה חֲשׁוּב : **כה** הַלּוּחַשׁ פְּלִחָא שׁוּבֵק : **כו** רְחוּם חֲשַׁבְנָה מַעֲשִׂיָּה : **כז** וְאַחֵיהֶם חָנָן עֲנָן : **כח** מְלוּךְ חָרִם בַּעְנָה : **כט** וּשְׂאָר הָעַם הַכְּהֻנִּים הַלּוּיִם הַשׁוֹעֲרִים הַמְשַׁרְרִים הַנְּתִינִים וְכָל הַנְּבֻדָּל מַעֲמֵי הָאֲרָצוֹת אֶל תּוֹרַת הָאֱלֹהִים נְשִׂיהֶם בְּנִיהֶם וּבְנֵיהֶם וּבְנֵיהֶם כָּל יוֹדֵעַ מִבֵּין :

**כ"י** וכל הנבדל. הם הגרים שנבדלו מתורת העכו"ם להיות לבוקים ומחוזרים אל תורתו של הקדוש ברוך הוא ולשמור מצותיו : (כ"י)

**מצודת דוד ושאר העם.** אשר לא באו על החתומים : וכל הנבדל. אלו

הגרים : כל יודע מבין. כל מי שיודע להבין בדבר מה : (מצודת דוד)

**רלב"ג** נשיהם בניהם ובנותיהם כל יודע מבין. ר"ל אשר יהיו מהם בני דעת לשמוע וללמד את דברי התורה : (רלב"ג)

**[ל]** מחזיקים על אחיהם אדיריהם ובאים באלה ובשבועה לקחת בתורת האלהים אשר נתנה ביד משה עבד האלהים ולשמור ולעשות את כל מצות יהוה אדנינו ומשפטיו וחקיו :

**רס"י** על אחיהם. עם אחיהם : אדיריהם. גדולים שבהם : (רס"י)

**מצודת דוד** מחזיקים. הם כולם היו מחזיקים ואוחזים על דברי אחיהם האדירים והשרים אשר באו על החתומים : ובאים. גם המה היו באים באלה ובשבועה וכו' : (מצודת דוד)

**מצודת ציון** באלה. הוא קללת השבועה כמו בשבועת האלה (במדבר הי') : (מצודת ציון)

**רלב"ג** מחזיקים על אחיהם אדיריהם. ר"ל שגדוליהם ושריהם מחזיקים על אחיהם להכריחם לקיים התורה : (רלב"ג)

**[לא]** ואשר לא נתן בנתינו לעמי הארץ ואת בנותיהם לא נקח לבנינו :

**מצודת דוד** ואשר לא וגו'. מוסב הוא על המקרא שלפניו שאמר ובאים באלה ובשבועה וגו' לומר שגם השבועה היתה אשר לא נתן וגו' וכן על כל הדברים שחושב והולך : (מצודת דוד)

**רלב"ג** ואשר לא נתן בנותינו וגו'. הנה זכרו קצת פרטי המצות אשר נכשלו בהם כמו ההתחתן בגוים ועשות מקח וממכר בשבת אע"פ שאין אסורו אלא מדברי סופרים לפי שהוא מביא לעבור על אסור תורה כמו הכתיבה שהיא מלאכה : (רלב"ג)

**[לב]** ועמי הארץ המביאים את המקחות וכל שבר ביום השבת למכור לא נקח מהם בשבת וביום קדש ונטש את השנה השביעית ומשא כל יד :

**רס"י** המקחות. הסחורות : שזר. תבואה כמו שזר אשר הם שזרים (בראשית מ"ו) : וביום קדש. של י"ט : ונטוש את השנה השביעית. כענין שנאמר והשביעית תשמטנה ונטשתה (שמות כג) : ומשא כל יד. השמטת

**מצודת דוד** את המקחות. הדברים הנקחים מהם : וכל שבר. כל מיני תבואה כמו בשבר אשר הם שוברים (בראשית מ"ו) : וביום קודש. זה י"ט : ונטש. נעזוב עבודת האדמה בשנת השמטה : ומשא. אף נעזוב בשמטה חוב ההלואה הניתן ביד וכן נאמר שמוט כל בעל משה ידו (דברים טו) : (מצודת דוד)

**מצודת ציון** ונטש. ונעזוב כמו תשמטנה ונטשתה (שמות כ"ג) : ומשא. חוב ההלואה : (מצודת ציון)

**רלב"ג** וכל שבר. וכל קנין. והשמעת קרקע והשמטת כספים כי בזה נכשלו בהיותם בא"י כמו שתמצא מבואר בדברי ירמיה. והנה נטישת השנה השביעית הוא שישמיטו ידיהם מקרקעותיהם בעליהם והוא שיהיו הפירות כמו הפקר כמו שבארנו בפרשת בהר סיני : (רלב"ג)

**[לג]** וְהֶעֱמַדְנוּ עָלֵינוּ מִצֹּת לָתֵת עָלֵינוּ שְׁלֵשִׁית הַשָּׁקֶל בַּשָּׁנָה לְעִבְדַת בַּיִת אֱלֹהֵינוּ :

**מצודת דוד** והעמדנו. קבענו על עצמינו דבר מצוה להיות חובה עלינו לתת שלישית השקל בכל שנה נוסף על מחצית השקל שאמרה התורה : לעבודת. להיות די צורך עבודת הבית : (מצודת דוד)

**רלב"ג** לתת עלינו שלישית השקל בשנה. ראוי שתדע שהשקל הזה היה יותר גדול מהשקל הנזכר בתורה ולזה הספיק להם שלישית השקל להיותו כמו מחצית השקל שצותה התורה וכבר נתבאר בפרשת כי תשא שזה הכסף היה נתן על עבודת אהל מועד לעשות ממנו כל קרבנות צבור וכל המלאכה הצריכה בבית המקדש. ובעבור שלא תשבת העבודה בבית המקדש הפלנו גורלות על קרבן העצים. ר"ל שקצתם היו מביאים שם עצים בבית המקדש וקצתם בעת אחר בדרך שהיה הדבר מוגבל להביאם שם לעתים מזומנים ומוגבלים באופן שלא יחסרו שם עצים לצורך המערכות אשר על המזבח. וידמה שגם בזה שגגו בעתים הקודמים. וקשרו עצמם גם כן לתת מתנות כהונה ולויה בדרך שיהיו הכהנים והלויים לעבוד עבודת המקדש ולא יחסר להם לחם ושמלה כי גם בזה שגגו בימים הקדמונים. ולזה היו הכהנים והלויים עוזבים עבודת המקדש והנה זכרו בזה המקום ממתנות כהונה בכורים ובכורות אדם ובכורות בהמה טמאה וטהורה וחלה ותרומה ומעשר מן המעשר שיקחו הכהנים ממעשר הלויים ותקנו שיביאו לכהנים כל אלו המתנות בבית האלהים כדי שלא יעזבו הכהנים העבודה לחזר על הגרנות לקחת התרומות והמעשרות : (רלב"ג)

**[לד]** לֶחֶם הַמַּעֲרֶכֶת וּמִנַּחַת הַתְּמִיד וְלַעֲוֹלַת הַתְּמִיד הַשְּׁבֵתוֹת הַחֻדְשִׁים לְמוֹעֲדִים וְלִקְדָּשִׁים וְלַחֲטָאוֹת לְכַפֵּר עַל יִשְׂרָאֵל וְכָל מְלֹאכֶת בַּיִת אֱלֹהֵינוּ : (ס)

**רפ"י** וכל מלאכת בית אלהינו. לעשות מן הכסף : (רפ"י)

**מצודת דוד** **ללחם המערכת.** הוא לחם הפנים : **ומנחת התמיד.** מנחת נסכי התמידין : **השבתות.** לעולות השבתות וגוי' הם קרבנות המוספין : **ולקדשים.** הם כבשי עצרת שהם שלמי צבור : **ולחטאות.** חטאות הצבור והם שעירי הרגלים ור"ח : **וכל מלאכת.** לצורך בדק הבית : (מצודת דוד)

**מצודת ציון** **המערכת.** ענין סדור : (מצודת ציון)

**רלב"ג** **ללחם המערכת.** הוא לחם הפנים : **ומנחת התמיד.** הוא הקטורת שהיו מקטירים במזבח הזהב : **ולעולת התמיד.** הם התמידין שבכל יום : **השבתות החדשים למועדים.** הם מוספי שבת וראש חדש וימים טובים : **ולקדשים ולחטאות.** הם זבחי שלמי צבור וחטאות של צבור : **וכל מלאכת בית אלהינו.** הוא כל מה שיצטרך שם כמו שמן למאור וסולת למנחות ויין ושמן ופרה אדומה ושאר מה שיצטרך שם : (רלב"ג)

**[לה]** וְהַגֹּרְלוֹת הַפְּלֵנוּ עַל קָרְבָּן הָעֲצִים הַפְּהִינִים הַלְוִיִּם וְהָעָם לְהָבִיא לְבַיִת אֱלֹהֵינוּ לְבַיִת אֲבֹתֵינוּ לְעֵתִים מְזֻמָּנִים שָׁנָה בְּשָׁנָה לְבַעַר עַל מִזְבֵּחַ יְהוָה אֱלֹהֵינוּ כְּפָתוּב בַּתּוֹרָה :

**רפ"י** **הפלנו.** כמה יביא כל אחד : **קרבן העצים.** תקרובת של עצי המערכה למזבח : **לביית אבותינו.** שהיא בית קדושת אבותינו : (רפ"י)

**מצודת דוד** **על קרבן העצים.** מתי יביא כ"א תקרובות עצי המערכה למזבח : **הכהנים וגוי'.** על כולם הפלנו הגורל להביא לבית ה' להעת המוכן וקבוע לו ע"פ הגורל שנה בשנה בכל שנה יביא בהעת ההיא : (מצודת דוד)

**מצודת ציון** **מזומנים.** ענין הכנה וקביעות וכן בעתים מזומנות (לקמן י"ג) : **לבער.** מלשון הבערה והסקה : (מצודת ציון)

**[לו]** וְלָהָבִיא אֶת בְּכוֹרֵי אֲדָמָתָנוּ וּבְכוֹרֵי כָּל פְּרִי כָּל עֵץ שָׁנָה בְּשָׁנָה לְבַיִת יְהוָה :

**רפ"י** **וזכורי כל פרי כל עץ. זכורי של כל פרי האילן הם מדברי חכמים**  
: (רפ"י)

**מצודת דוד** **את בכורי. אלו הבכורים מראשית כל פרי האדמה : כל פרי כל עץ. להביא מכל פרי העץ עם שהתורה לא חייבה אלא מחמשת המינין**  
: (מצודת דוד)

**רלב"ג** **בכורי אדמתנו. הם בכורי חטה ושעורה : ובכורי כל פרי כל עץ.**  
כבר בארו רבותינו שזה אינו אלא בפירות המיוחסים לארץ ישראל כמו  
גפן ותאנה ורמון וזיתים ותמרים ואלו השבעה מינין שזכרנו הם  
המיוחסים לארץ ישראל כאמרו ארץ חטה ושעורה גפן ותאנה ורמון ארץ  
זית שמן ודבש : (רלב"ג)

**[לז]** **ואת בכורות בנינו ובהמתינו פכתוב בתורה ואת בכורי בקרינו וצאנינו**  
**להביא לבית אלהינו לפהנים המשרתים בבית אלהינו :**

**מצודת דוד** **בכורות בנינו. ליתן פדיונו חמשת שקלים : ובהמתנו. זה פטר**  
**חמור לפדותו בשה : לכהנים. לתת לכהנים המשרתים חלף עבודתם :**  
: (מצודת דוד)

**רלב"ג** **ואת בכורות בנינו ובהמתנו. הם בכור אדם ופטר חמור. וזכרם**  
**יחד לפי ששניהם נתנו לפדיון :** (רלב"ג)

**[לח]** **ואת ראשית עריסתינו ותרומתינו ופרי כל עץ תירוש ויצהר נביא**  
**לכהנים אל לשכות בית אלהינו ומעשר אדמתנו ללוים והם הלוים**  
**המעשרים בכל ערי עבדתנו :**

**רפ"י** **נביא לכהנים אל לשכות. כי שם היו רגילים : המעשרים בכל ערי**  
**עבודתנו. שנוטלים מעשרותיה' בכל ערי ישראל :** (רפ"י)

**מצודת דוד** **ראשית עריסותינו. זה החלה מן העיסה : ותרומותינו. זה**  
**תרומת דגן : ופרי וגו'. תרומות פרי תירוש ויצהר : אל לשכות. לשומם**  
**בהלשכות והכהני' יחלקו ביניהם : המעשרים. הלוקחים המעשרות בכל**  
**הערים אשר אנחנו עובדים את האדמה בחרישה וקצירה וכאומר עם**  
**שאנחנו עובדים את האדמה מ"מ נותן למי אשר לא עמל בה :** (מצודת דוד)

**מצודת ציון** **עריסותינו. ענין עיסה כמו ראשית עריסותיכם (במדבר ט"ו)**  
**: תירוש. יין : ויצהר. שמן : (מצודת ציון)**



**רלב"ג** ותרומותינו ופרי כל עץ תירוש ויצהר. ר"ל תרומות הדגן ותרומת פרי כל עץ שנגמרה מלאכתו כמו תירוש ויצהר : (רלב"ג)

**[לט]** והיה הפהו בן אהרן עם הלויים בעשר הלויים והלויים יעלו את מעשר המעשר לבית אלהינו אל הלשכות לבית האוצר :

**רס"י** בעשר. ל' בעשור : את מעשר המעשר. שהיו הלויים מעשרים מעשר מן המעשר ומביאים אותו לכהנים שלא היו עוזבים את בית המקדש : (רס"י)

**מצודת דוד** בעשר הלויים. בעת יקחו הלויים את מעשרם יהיה עמו כהן כי גם חלק הכהן נבלע בה והיא תרומת המעשר : מעשר המעשר. מעשר מן המעשר שלקחו להם : לבית האוצר. למקום אוצר התרומה : (מצודת דוד)

**רלב"ג** והיה הכהן בן אהרן עם הלויים בעשר הלויים. עשו זה להרחיק הלויים מכבוש תחת ידם מעשר המעשר שהוא לכהנים ולזה חייבו שיהיה שם כהן עמהם בלקחם המעשרות ועל הלויים חייבו שיהיה הטפול להביא מעשר המעשר ללשכות בית המקדש לבית האוצר : (רלב"ג)

**[מ]** כי אל הלשכות יביאו בני ישראל ובני הלוי את תרומת הדגן התירוש והיצהר ושם כלי המקדש והכהנים המשרתים והשוערים והמשררים ולא נעזב את בית אלהינו :

**מצודת דוד** ושם. בהלשכות הם היו מונחים כלי המקדש : והכהנים וגו'. ישבו שם לשמרם ולזה יביאו לשם את התרומה : ולא נעזב. למען לא נעזוב את בית ה' כי אם היו הכהנים רדופים לשוטט אחר התרומה היה א"כ הבית נעזב מהם ולזה גזרו להביא אליהם : (מצודת דוד)

## נחמיה פרק-יא

**[א]** וישבו שרי העם בירושלם ושאר העם הפילו גורלות להביא אחד מן העשרה לשבת בירושלם עיר הקדש ותשע הידות בערים :

**רס"י** אחד מן העשרה. שבישראל למען ישבו בירושלם לשמור העיר :

ותפע הידות. תפעה חלקים סניסרלל : (כס"י)

**מצודת דוד** להביא. מערי יהודה : לשבת בירושלים. לשמרס מן העובדי כוכבים : בערים. ישארו בעריהם : (מצודת דוד)

**מצודת ציון** הידות. החלקים כמו וארבע הידות (בראשית מ"ז) : (מצודת ציון)

**רלב"ג** וישבו שרי העם בירושלים וגו'. כאן חוזר לענינו הראשון שזכר שהעיר רחבת ידים וגדולה והעם מעט בתוכה ואין בתים בנוים. ולזה נתן נחמיה אל לבו לתקן ענין הגלות שיהיה לבם לה' ויקימו התורה ולתקן דברי עבודת בית המקדש. ובזה הפסיק המאמר ואחר כך השתדל שישבו שרי העם בירושלים והפילו גורלות להביא אחד מעשרה משאר העם לשבת בירושלים וקצתם התנדבו עוד מעצמם לשבת בירושלים וברכו העם את המתנדבים כי הם עזרו להשיב ירושלים על ענינה הראשון. ר"ל לבנות חרבותיה. וזכר כי המתנדבים הם ראשי המדינה אשר ישבו בירושלים וזכר עוד מי ישב בירושלים מבני יהודה ומבני בנימין : (רלב"ג)

**[ב]** ויברכו העם לכל האנשים המתנדבים לשבת בירושלים : (פ)

**כס"י** המתנדבים. אשר נדבה רוחם להיות יושבים בירושלים לשמור העיר מן האויבים : (כס"י)

**מצודת דוד** המתנדבים. אשר התנדבו מעצמם מרצונם שלא ע"פ הגורל ולפי ששיבת הכרכים קשה כי היוקר היה במקום רבת עם לזה תחשב לנדבה : (מצודת דוד)

**[ג]** ואלה ראשי המדינה אשר ישבו בירושלים ובערי יהודה ישבו איש באחזתו בעריהם ישראל הכהנים והלוים והנתינים ובני עבדי שלמה :

**כס"י** ואלה ראשי המדינה אשר ישבו בירושלים. הוא שנאמר בסמוך ובירושלים ישבו בני יהודה וגו' : (כס"י)

**מצודת דוד** ואלה וגו'. הם הנאמרים במקרא שאח"ז ובירושלים ישבו וכו' : איש. כ"א ישב במקום אחוזתו בעריהם שהיה להם מאז עד שלא גלו ישראל וכו' ר"ל הם היו היושבים באחוזתם : (מצודת דוד)

**[ד]** וּבִירוּשָׁלַם יָשְׁבוּ מִבְּנֵי יְהוּדָה וּמִבְּנֵי בְנֵימִן מִבְּנֵי יְהוּדָה עֲתָיָה בֶן עֲזַיָּה בֶן זְכַרְיָה בֶן אֲמַרְיָה בֶן שְׁפַטְיָה בֶן מְהֻלְלָאֵל מִבְּנֵי פְרָצִי :

**רס"י** **מבני יהודה עתיה וגו'.** חוזר ומפרס מבני יהודה מי ומי היו וכל הפרסה אינה מונה כי אם הגדולים והחסונים שבהם : (רס"י)

**מצודת דוד** **מבני יהודה וגו'.** ולפי שלא ישבו בה מבני עשרת השבטים כ"א מתי מספר לזה לא זכרם פה עם שנזכרו בד"ה : (מצודת דוד)

**[ה]** וּמַעֲשֵׂיָהּ בֶן בְּרוּךְ בֶן כָּל חֵזֶה בֶן חֲזָיָה בֶן עֲדָיָה בֶן יוֹרִיב בֶן זְכַרְיָה בֶן הַשְּׁלֹנִי :

**מצודת דוד** **בן השלוני.** מבני שלה בן יהודה : (מצודת דוד)

**[ו]** כָּל בְּנֵי פְרָצִי הַיֹּשְׁבִים בִּירוּשָׁלַם אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁשִׁים וּשְׁמֹנֶה אַנְשֵׁי חָיִל : **(ס)**

**מצודת דוד** **כל בני פרץ.** ומספר בני שלה כללם בד"ה עם בני זרח שלא הוזכרו פה : (מצודת דוד)

**[ז]** וְאַלְהָ בְּנֵי בְנֵימִן סָלָא בֶן מִשְׁלֵם בֶן יוֹעֵד בֶן פְּדָיָה בֶן קוֹלָיָה בֶן מַעֲשֵׂיָה בֶן אִיתִיאל בֶן יִשְׁעִיָה : **[ח]** וְאַחֲרָיו גְּבִי סָלִי תִשַׁע מֵאוֹת עֶשְׂרִים וּשְׁמֹנֶה :

**מצודת דוד** **ואחרייו.** במעלה וחשיבות : **תשע וגו'.** ועמו תשע מאות וכו' : (מצודת דוד)

**[ט]** וַיֹּאֵל בֶן זְכַרְיָה פְּקִיד עֲלֵיהֶם וַיְהוּדָה בֶן הַסְּנוּאָה עַל הָעִיר מִשְׁנָה : **(פ)**

**רס"י** **פקיד.** ממונה : **משנה.** אחר (הפקיד) : (רס"י)

**מצודת דוד** **פקיד עליהם.** היה ממונה עליהם לראש : **משנה.** שני במעלה אל המושל הממונה על העיר : (מצודת דוד)

**רלב"ג** **ויהודה בן הסנואה על העיר משנה.** ר"ל משנה לפחה ואפשר שהיה משנה לפקיד והוא היותר נראה : (רלב"ג)

**[יא]** מן הכהנים ידעיה בן יזריב יכין :

**מצודת דוד** מן הכהנים. אשר ישבו בירושלים היו ידעיה וכו' : (מצודת דוד)

**[יב]** שרקה בן חלקיה בן משלם בן צדוק בן מריות בן אחיטוב נגד בית האלהים :

**רש"י** נגיד. ממונה : נגיד בית האלהים. ממונה על בית אלהים : (רש"י)

**מצודת דוד** נגיד. ממונה של בית אלהים : (מצודת דוד)

**רלב"ג** נגיד בית האלהים. ר"ל ממונה על בית האלהים : (רלב"ג)

**[יג]** ואחיהם עשי המלאכה לבית שמנה מאות עשרים ושנים ועדיה בן ירחם בן פלליה בן אמצי בן זכריה בן פשחור בן מלכיה :

**רש"י** ואחיהם עושה המלאכה לבית. וחזריהם שהיו עוזדים עבודת הבית וקרבותיו : (רש"י)

**מצודת דוד** ואחיהם. חבריהם של ידעיה כו' עושי מלאכת עבודת המזבח היו במספר שמונה מאות וכו' : ועדיה וגו'. אף הוא היה מהיושבים בירושלים : (מצודת דוד)

**[יד]** ואחיו ראשים לאבות מאתים ארבעים ושנים ועמשסי בן עזראל בן אחזי בן משלמות בן אמר :

**רש"י** ראשים לאבות. ראשי בית אב ממשפחות הכהנים : (רש"י)

**מצודת דוד** ואחיו. חבריו של עדיה אשר היו ראשים למשפחת אבותם היו במספר מאתים וכו' ואף הם ישבו בירושלים : ועמשסי וכו'. אף הוא ישב בירושלים : (מצודת דוד)

**[טו]** ואחיהם גבורי חיל מאה עשרים ושמונה ופקיד עליהם זבדיאל בן הגדולים :

**רש"י** ופקיד עליהם. ממונה עליהם : (רש"י)

**מצודת דוד ואחיהם.** של ראשי האבות : (מצודת דוד)

**[טו]** ומן הלויים שמעיה בן חשוב בן עזריקם בן חשביה בן בוני :

**מצודת דוד ומן הלויים.** אשר ישבו בירושלים היו שמעיה וכו' : (מצודת דוד)

**[טז]** ושפתי ויוזבד על המלאכה החיצונה לבית האלהים מראשי הלויים :

**רס"י** על המלאכה החיצונה. אשר לבית כגון בנייני דק הבית ועלי המערכה שהיו מביאים מבחוץ : (רס"י)

**מצודת דוד על המלאכה וכו'.** היו ממונים על המלאכה הנעשה חוץ למקדש והיא לצורך המקדש כגון להביא עצים ואבנים לצורך בדק הבית וכדומה : **מראשי הלויים.** והם היו ראשי הלויים : (מצודת דוד)

**רלבי"ג** על המלאכה החיצונה לבית האלהים. ר"ל שהוא היה ממונה על מלאכת בדק הבית במה שיצטרך מהמלאכה בחצר הכהנים והעזרות ובכלל כל מה שהוא מצטרך במה שהוא חיצון מבית האלהים : (רלבי"ג)

**[יז]** ומתנגה בן מיכה בן זבדי בן אסף ראש התחלה יהודה לתפלה ובקבוקיה משנה מאחיו ועבדא בן שמוע בן גל בן (ידיתון) דותון :

**רס"י** ראש התחלה יהודה לתפלה. הוא היה ראש וממוני וגדול לפתוח תחלה להודות בתפלה ובזמירות סירותיהם של לויים, יהודה כמו יודה והה"א נכנסת בתיבה שלא לצורך כמו יוסף יהוסף : (רס"י)

**מצודת דוד ראש התחלה, יהודה לתפלה.** הוא היה הראש להתחיל בתחלה את ההודות וההלול לעת בוא זמן התפלה : **משנה מאחיו.** היה שני לו מבין שאר אחיו : **ועבדא וגו'.** אף הוא ישב בירושלי' : (מצודת דוד)

**מצודת ציון יהודה.** מלשון הודות והלל : (מצודת ציון)

**רלבי"ג** ראש התחלה יהודה לתפלה. ר"ל שהוא היה ראש לאשר יודה תחלה מהלויים לתפלה לשם יתברך והם המשוררים ובקבוקיה היה השני לו להודות לתפלה : (רלבי"ג)

**[יח]** כָּל הַלְוִיִּם בְּעִיר הַקֹּדֶשׁ מֵאֲתֵימִם שְׂמָנִים וְאַרְבָּעָה : **(פ)** **[יט]** וְהַשְׂוֹעָרִים עֲקֹב טְלָמוֹן וְאַחִיהֶם הַשְּׂמָרִים בְּשָׁעָרִים מֵאָה שְׁבַעִים וּשְׁנָיִם :

**רס"י** והשוערים. ממונין על שערי המקדש : (רס"י)

**[כ]** וּשְׂאֵר יִשְׂרָאֵל הַפְּהָנִים הַלְוִיִּם בְּכָל עָרֵי יְהוּדָה אִישׁ בְּנַחֲלָתוֹ :

**רס"י** איש נחלתו. כל אחד נחלתו היו יושבים : (רס"י)

**מצודת דוד** בכל ערי יהודה. ישבו בכל ערי יהודה כל איש נחלתו : (מצודת דוד)

**[כא]** וְהַנְּתִינִים יֹשְׁבִים בְּעֵלְפָל וְצִיחָא וְגִשְׁפָא עַל הַנְּתִינִים : **(פ)**

**רס"י** בעופל. מקום אחד אשר בירושלים : על הנתינים. ממונים על הנתינים : (רס"י)

**מצודת דוד** יושבים. היו יושבים בעופל והוא שם מגדל בירושלים : על הנתינים. פקידים על הנתינים : (מצודת דוד)

**רלב"ג** והנתינים יושבים בעפל. ר"ל בגובה העיד והוא קרוב לבית המקדש כדי שיהיו קרובים לעשות המלאכה אשר תצטרך שם : (רלב"ג)

**[כב]** וּפְקִיד הַלְוִיִּם בִּירוּשָׁלַם עֲזִי בֶן בְּנֵי בֶן חֲשַׁבְיָה בֶן מִתְנָה בֶן מִיכָא מִבְּנֵי אָסָף הַמְּשֻׁרָרִים לְנֶגֶד מְלָאכַת בַּיִת הָאֱלֹהִים :

**רס"י** ופקיד הלויים. ממונה על הלויים אשר בירושלים : לנגד מלאכת. על מלאכת הבית ממונה כגון בנייני דק הבית ושאר דברים שמוציאין ממון למעשה (למעשר) הבית כענין שנאמר למעלה ושצתי ויוזבד על המלאכה החיונה וגו' : (רס"י)

**מצודת דוד** ופקיד וגו'. הפקיד על הלויים אשר ישבו בירושלים היה עוזי וכו' : לנגד מלאכת. הם היו הממונים על מלאכת הבית לחזק את הבדק ולהוסיף בבנין : (מצודת דוד)

**רלב"ג** ופקיד הלויים בירושלים וגו'. ר"ל שהוא היה ממונה לנגד מלאכת בית האלהים לכל המצטרך שם לעושי המלאכה והוא היה מוציא כל ההוצאות כי מצות המלך ארתחששתא היתה עליהם שיהיו ממונים על זה כי מממון המלך היה נעשה כל זה : (רלב"ג)

**[כג]** כי מצות המלך עליהם ואמנה על המשררים דבר יום ביומו :

**רפ"י** כי מצות המלך עליהם. והמלך היה מאמין בהם : על המשוררים. להוציא ממון מאוצר המלך דרוש : דבר יום ביומו. כדי לעשות לרכי הבית : (רפ"י)

**מצודת דוד** כי מצות המלך עליהם. המלך צוה עליהם שיהיו הם הממונים על המלאכה. ואמנה. קיום ותוקף המינוי הזאת הוטלה על המשוררים לתקן בדק הבית בכל יום ויום כפי הצורך : (מצודת דוד)

**מצודת ציון ואמנה.** ענין קיום : (מצודת ציון)

**רלב"ג** ואמנה על המשוררים דבר יום ביומו. כי המלך נתן האמונה הזאת על המשוררים דבר יום ביומו שיאמרו כמה היתה ההוצאה ביום ההוא ויאמנו : (רלב"ג)

**[כד]** ופתחה בן משיזבאל מבני זרח בן יהודה ליד המלך לכל דבר לעם :

**רפ"י** ליד המלך. הוא היה מוכן לעצת המלך דרוש : לכל דבר. לכל דבריהם אשר לעם לדבר עליהם אל המלך : (רפ"י)

**מצודת דוד** ליד המלך. היה מוכן למקום המלך לשאול מעמו את כל הדבר המצטרך לעם : (מצודת דוד)

**רלב"ג** והנה פתחיה בן משיזבאל היה ליד המלך לכל דבר שיהיה לעם. ר"ל שהוא היה מקב מהם מנת המלך ושאר הדברים אשר יבאו למלך מהם : (רלב"ג)

**[כה]** ואל החצרים בשדותם מבני יהודה ישבו בקרית הארבע ובנתיה ובדיבן ובנתיה וביקבצאל ובחצריה :

**מצודת דוד** ואל החצרים. אלה היושבים בערי החצרים הם ערי הפרזים

מבלי חומה סביב. בשדותם. במקום רבוי השדות : **ובנותיה**. הכפרים הסמוכים לה : **וחצריה**. מקומות קטנות הסמוכות לה : (מצודת דוד)

**רלב"ג** ואל החצרים בשדותם. ר"ל אל העירות הבלתי מוקפות חומה כאמרו ובתי החצרים אשר אין להם חומה (יקרא כ"ה ל"א) : (רלב"ג)

**[כו]** ובישוע ובמולדה ובבית פלט : **[כז]** ובחצר שועל ובבאר שבע ובנתיה :  
**[כח]** ובצקלג ובמלנה ובנתיה : **[כט]** ובעין רמון ובצרעה ובירמות :  
**[ל]** זנח עדלם וחצריהם לכיש ושדתיה עזקה ובנתיה ויחנו מבאר שבע עד גיא הנם :

מצודת דוד **ושדותיה**. בבתי השדות : (מצודת דוד)

**[לא]** ובגי בנימן מגבע מכמש ועיה ובית אל ובנתיה :

מצודת דוד **מגבע**. מקום התחלת מושבותם היו מגבע וישבו בה ובמכמש וכ"ו : (מצודת דוד)

**[לב]** ענתות נב ענניה : **[לג]** חצור רמה גתים : **[לד]** חדיד צבעים נבלט :  
**[לה]** לד ואונו גי החרשים : **[לו]** ומן הלויים מחלקות יהודה לבנימין : (פ)

**כס"י** מחלקות יהודה לבנימין. היו מחלקין במחלקותם אנה ואנה בארץ יהודה ובנימין : (כס"י)

מצודת דוד **מחלקות**. היו נחלקים לחלקים לשבת אנה ואנה מנחלת יהודה עד נחלת בנימין כי ישבו בזה ובה : (מצודת דוד)

**רלב"ג** ומן הלויים מחלקות יהודה לבנימין. ר"ל שכבר באו מחלקות מהם לארץ יהודה ולארץ בנימין : (רלב"ג)

## נחמיה פרק-יב

**[א]** ואלה הפהנים והלויים אשר עלו עם זרובבל בן שאלתיא אל וישוע שרף



יְרַמֶּיָה

עֲזָרָא :

כַּסִּי וַיִּשׁוּעַ. הוּא יְהוֹשֻׁעַ הַכֹּהֵן הַגָּדוֹל : (כַּסִּי)

**מצודת דוד** וַיִּשׁוּעַ. הוּא יְהוֹשֻׁעַ כִּי־ג וְהוּא עִם זְרוּבָבֶל הָיוּ רֵאשֵׁי הָעוֹלָם : שְׂרִיָּה. רִ"ל וְאֵלֶּה הַכֹּהֲנִים הָעוֹלָם שְׂרִיָּה וְכוּ' : (מצודת דוד)

**רלב"ג** עִם זְרוּבָבֶל בֶּן שְׂאֵלְתִיאל וַיִּשׁוּעַ. הוּא יְהוֹשֻׁעַ בֶּן יְהוֹצָדֵק הַכֹּהֵן הַגָּדוֹל : שְׂרִיָּה יִרְמִיָּה עֲזָרָא. כָּל אֵלֹו הַנִּזְכָּרִים שֶׁהֵם רֵאשֵׁי הַכֹּהֲנִים הֵם רֵאשֵׁי הַמְּשֻׁמְרוֹת וְלֹא מִנֵּה בְּכָאֵן מֵהֵם כִּי אִם עֲשָׂרִים וּשְׁנַיִם אוֹלֵי לֹא הָיוּ שֶׁם אִזּוּ מְשֻׁמְרוֹת יוֹתֵר כִּי הַמְּשֻׁמְרוֹת הָיוּ עֲשָׂרִים וָאַרְבַּע בִּימֵי דָוִד : (רלב"ג)

**ב** אֶמְרָה מְלוֹךְ חֲטוּשׁ : **ג** שְׂכַנְיָה רְחֵם מִרְמַת : **ד** עֲדוּא גִנְתוּי אֶבְיָה : **ה** מִיָּמִין מַעֲדָיָה בְּלָגָה : **ו** שְׂמַעְיָה וַיִּזְרִיב יְדַעְיָה : **ז** סָלוּ עֲמוּק חֲלֻקְיָה יְדַעְיָה אֵלֶּה רֵאשֵׁי הַכֹּהֲנִים וְאַחֵיהֶם בִּימֵי יִשׁוּעַ : **פ**

כַּסִּי צִימֵי יִשׁוּעַ. סָהִיו רֵאשֵׁים צִימֵי יְהוֹשֻׁעַ כֹּהֵן גָּדוֹל : (כַּסִּי)

**מצודת דוד** וְאַחֵיהֶם. רִ"ל אֲשֶׁר עָלוּ עִם אַחֵיהֶם וְהֵמָּה יֵתֵר הַכֹּהֲנִים : בִּימֵי יִשׁוּעַ. חוּזֵר הוּא עַל הָרֵאשִׁים לוֹמֵר שֶׁהָיוּ רֵאשֵׁי הַכֹּהֲנִים בִּימֵי יְהוֹשֻׁעַ כִּי־ג : (מצודת דוד)

**ח** וְהַלְוִים יִשׁוּעַ בְּנוֵי קַדְמִיאל שְׂרָבְיָה יְהוּדָה מִתְּנָה עַל הַיְדוּת הוּא וְאַחֵיו :

כַּסִּי הַיְדוּת. מִן כָּלִי סִיר לֹמֵר סִירָה : (כַּסִּי)

**מצודת דוד** וְהַלְוִים. הָעוֹלָם עִמָּהֶם הִיָּה יִשׁוּעַ וְכוּ' : עַל הַיְדוּת. אֲשֶׁר הִיָּה מִמוֹנֵה עַל הַהוֹדוֹת וְהַהִלּוּל לְרֵאשׁ הַתַּחֲלָה כַּמִּשָּׁשׁ לְמַעֲלָה : מִתְּנִיָּה וְגוֹ'. רֵאשׁ הַתַּחֲלָה יְהוּדָה וְכוּ' : הוּא וְאַחֵיו. הוּא עָלָה עִם אַחֵיו הֵם אֲנָשָׁיו וּבְנֵי סִיעָתוֹ :

**מצודת ציון** הַיְדוּת. מִלְשׁוֹן הוֹדוֹת וְהַלּוּל : (מצודת ציון)

**רלב"ג** וְהַלְוִים יִשׁוּעַ וְגוֹ'. אֵלֹו הָיוּ רֵאשֵׁי מְשֻׁמְרוֹת : עַל הַיְדוּת. בֹּא בְּמִשְׁקַל הַשְּׁלֵם וְהוּא הַפְּקוּד שֶׁהוּא הַמְּקוּר מִבְּנֵין הַפְּעַל. וְהַרְצוֹן בּוֹ שֶׁהֵם הָיוּ רֵאשֵׁי הַמְּשֻׁמְרוֹת עַל דְּבַר הוֹדוֹת ה' וְהֵם הַמְּשׁוֹרְרִים : (רלב"ג)

**[ט]** וּבִקְבֻקְבָהּ (וענו) וְעָנִי אַחִיהֶם לְנִגְדָם לְמִשְׁמֵרוֹת :

**רס"י** לַמִּשְׁמֵרוֹת. כְּמוֹ שְׂמַלְיָנוּ (בְּדַבְרֵי הַיָּמִים א' כ"ד וְאֵילֶךְ) שֶׁהַלֹּוִים הִיוּ חֲלוּקִים לַעֲשָׂרִים וְאַרְבַּעַת מִשְׁמֵרוֹת : (רס"י)

**מצודת דוד** **אחיהם**. של מתניה ואנשיו : **לנגדם**. לעומתם ושוה להם היו חלוקים הם עם אנשיהם למשמרות כמוהם : (מצודת דוד)

**[י]** וַיִּשְׁוַע הוֹלִיד אֶת יוֹזְקִים וַיּוֹזְקִים הוֹלִיד אֶת אֶלְיָשִׁיב וְאֶלְיָשִׁיב אֶת יוֹזְדָּע :

**רס"י** וַיִּשְׁוַע הוֹלִיד אֶת יוֹזְקִים וְגו'. כֹּל אֱלוֹ שְׂבַמְקָרָא זֶה הִיוּ כַּהֲנִים גְּדוֹלִים : (רס"י)

**מצודת דוד** **וישוע**. יהושע כ"ג הוליד את יוזקים ושמש הוא תחתיו בכהונה גדולה וכן כולם הנחשבים פה שמשו בכהונה גדולה זה אחר זה : (מצודת דוד)

**רלב"ג** **וישוע הוליד את יהויקים וגו'**. כל אלו היו כהנים גדולים דור אחר דור : (רלב"ג)

**[יא]** וַיּוֹזְדָּע הוֹלִיד אֶת יוֹנָתָן וַיּוֹנָתָן הוֹלִיד אֶת יְדוּעָ : **[יב]** וּבִיָּמֵי יוֹזְקִים הָיוּ כַּהֲנִים רָאשֵׁי הָאָבוֹת לְשָׂרָה לְמָרְיָה לְיִרְמְיָה חֲנַנְיָה :

**רס"י** וּבִיָּמֵי יוֹזְקִים. שָׁהִיָּה כֶּהֵן גְּדוֹל הִיוּ כַּהֲנִים הַלְלוּ הֵם הִיוּ רָאשֵׁי רָאשֵׁי בַיִת אֲב לַמִּשְׁמֵרוֹת : לְשָׂרָה מְרִיָּה. לַמִּשְׁמֵרָה שֶׁל שָׂרָה הִיָּה מְרִיָּה רָאשֵׁי בַיִת אֲב וּלְמִשְׁמֵרָה שֶׁל יִרְמִיָּה הִיָּה חֲנַנְיָה רָאשֵׁי בַיִת אֲב וְכֵן כּוֹלָם וְאֵת אֲשֶׁר לֹא פִירַשׁ כָּל הָעֲשָׂרִי וְאַרְבַּעַת מִשְׁמֵרוֹת לֹא דִקְדַק הַמְקָרָא בְּכַךְ לְמִנּוֹתָם כּוֹלָם : (רס"י)

**מצודת דוד** **לשריה**. למשמרת אנשי שריה היה מריה הראש וכן כולם ולא חש להזכיר כל הכ"ד משמרות והם המה ראשי הכהנים שזכר למעלה בקצת שינוי השמות וגם למעלה לא זכר כ"א כ"ב וכאן כלל בנימין ומועדיה באחת ולא זכר חטוש ואולי כללו במי : (מצודת דוד)

**רלב"ג** **ובימי יוזקים היו כהנים ראשי האבות וגו'**. לפי שמנה במה שקדם

ראשי משמרות הכהנים בימי יהושע הכהן הגדול בא למנות עתה ראשי המשמרות בימי יויקים בנו ואמר כי למשמר שריה היה מריה ראש. והנה לא זכרם כלם כי השמיט חטוש. אולי נתחברה משמרתו לאחת מהמשמרות והרצון באמרו לאביה זכרי למנימין כי זכרי היה ראש למשמר אביה ומנימין. או ירצה בזה כי פלטי היה ראש שני משמרות מנימין ומועדיה :

**[יג]** לְעֶזְרָא מְשֻׁלֵּם לְאַמְרֵיהּ יְהוֹחָנָן : **[יד]** (למלוכי) לְמַלְיָכוּ יוֹנָתָן לְשִׁבְנֵיהּ יוֹסֵף :

**רלב"ג** למליכו. הוא מלוד (לעיל ב') :

**[טו]** לְחָרֵם עֶדְנָא לְמַרְיוֹת חֶלְקֵי :

**רלב"ג** לחרם. הוא רחם (לעיל ג') : למריות. הוא מרמות (שם) :

**[טז]** (לעדיא) לְעֵדוּא זְכָרֵיהּ לְגִנְתּוֹן מְשֻׁלֵּם : **[יז]** לְאַבְיָה זְכָרֵי לְמַנְיָמִין לְמוֹעֲדֵיהּ פְּלָטִי :

**מצודת דוד** למנימין למועדיה. המשמרה ההיא היתה נקראת בשתי השמות ע"ש שניהם :

**רלב"ג** למנימין. הוא מימין (לעיל ה') : למועדיה. הוא מעדיה (שם) :

**[יח]** לְבִלְגָה שְׁמוּעַ לְשִׁמְעָה יְהוֹנָתָן : **[יט]** וְלִיזְרִיב מִתְּנִי לִידְעָה עֲזִי : **[כ]** לְסִלִי קָלִי לְעֵמוֹק עֶבֶר :

**רלב"ג** לסלי. הוא סלו (שם ז') :

**[כא]** לְחֶלְקֵיהּ חֲשַׁבְיָה לִידְעָה נְתַנְיָאל : **[כב]** הַלְוִיִּם בְּיָמֵי אֶלְיָשִׁיב יוֹדְעַע יוֹחָנָן וְיָדִיעַ כְּתוּבִים רְאֵשִׁי אָבוֹת וְהַכֹּהֲנִים עַל מַלְכוּת דָּרְיָוֶשׁ הַפָּרְסִי : **[כג]**

**רס"י** הלויים בימי אלישיב. הלויים הללו היו ראשי בית אבות במשמרות הלויים בימי אלישיב הכהן הגדול והכהנים המנויין למעלה בסמוך הם היו ראשי בית אבות במשמרותם גם בימי אלישיב : על מלכות. בימי מלכות

לריוֹשׁ הִיָּה לְדַבֵּר זֶה : (כ"ט)

**מצודת דוד** הלויִם בימי אלישיב. רצה לומר הלויִם אשר היו בימי אלישיב כהן גדול ובימי יוידע בנו אשר כהן תחתיו ובימי בנו יוחנן (הוא יונתן הנזכר למעלה והיה נקרא בשתי השמות) ובימי בנו ידוע בימי כולם היו כתובים ראשי אבות הלויִם ההם ואף ראשי אבות הכהנים כמוהם היו כתובים לראשים על מלכות דריוש ר"ל ע"פ מצות המלך אבל לא היו הראשים ההם ראויִם אל המעלה ההיא : (מצודת דוד)

**רלב"ג** כתובים ראשי אבות וגו'. ידמה שבימי דריוש הפרסי שהיה אבי ארתחששתא היה אלישיב כהן גדול ועוד היה כהן גדול בימי ארתחששתא אחרי מלכו יותר משלשים ושתים שנה כמו שיתבאר במה שיבוא מזה הספר והנה נעשה אז ספר כתובים בו אלו הראשים ואינו אתנו :

**[כג]** בני לוי ראשי האבות כתובים על ספר דברי הימים ועד ימי יוחנן בן אלקשיב :

**כ"י** ועד ימי יוחנן. כל אותן שהיו ראשי אבות הלויִם עד ימי יוחנן כהן גדול מנוין פס דברי הימים : (כ"י)

**מצודת דוד** בני לוי וגו'. ראשי האבות מבני לוי היו עוד כתובים על ספר דברי הימים למען יעמוד שמם לזכרון : ועד ימי וגו'. ר"ל אבל לא התמיד הדבר כ"א עד ימי יוחנן בן בנו של אלישיב כי כאשר כהן הוא עמד ובטלה לבל יעמדו עוד לזכרון : (מצודת דוד)

**[כד]** וראשי הלויִם חשבנה שרביה וישוע בן קדמיאל ואחיהם לנגדם להלל להודות במצות דוד איש האלהים משמר לעמת משמר :

**כ"י** משמר לעומת משמר. שהיו חלוקים במשמרותם לומר פירה : (כ"י)

**מצודת דוד** וראשי הלויִם. עתה חזר לחשוב ראשי הלויִם שהיו בימי יויקים כדרך שחשב ראשי אבות הכהנים : ואחיהם. שאר ראשי האבות היו לנגדם ר"ל שוה להם אלו כאלו להודות ולהלל בההלולים אשר צוה דוד להלל בהם : משמר לעומת משמר. כל משמר היה שוה למשמר האחד ולא היה להאחד מעלה ויתרון על האחר והוא כפל ענין במ"ש : (מצודת דוד)

**רלב"ג** **וראשי הלויים חשביה וגו'.** הם ראשי משמרות המשוררים והם היו מהללים ומודים לה' יתברך במצות דוד איש האלהים : (רלב"ג)

**[כה]** **מתננה ויבקר בקנה עבדה משלם טלמון עקוב שמרים שוערים משמר באספי**  
**השוערים :**

**רס"י** **שוערים משמר.** שוערים היו במשמר שלהם לשמור שערי הבית :  
**באספי. כמו בסיפי השוערים :** (רס"י)

**מצודת דוד** **שומרים שוערים.** הוא כפול במ"ש ולתוספת ביאור : **משמר.**  
המשמר הזה היה קבוע לשמור באספי השוערים והוא בית האספים הנזכר בד"ה והוא שם מקום על ענין ידוע אצלם : (מצודת דוד)

**רלב"ג** **באספי השוערים.** ר"ל שהם היו ראשים ללויים הנאספים אל השוערים לשמרם : (רלב"ג)

**[כו]** **אלה בימי יויקים בן ישוע בן יוצדק ובימי נחמיה הפחה ועזרא הכהן הסופר :**  
**(פ)**

**רס"י** **אלה בימי יויקים.** אלה היו שוערים בימי יויקים : (רס"י)

**מצודת דוד** **אלה וגו'. ראשי אבות הכהנים והלויים והשוערים האלו היו בימי יויקים וכי' :** (מצודת דוד)

**מצודת ציון** **הפחה. המושל : הסופר. החכם :** (מצודת ציון)

**רלב"ג** **אלה בימי יויקים וגו'.** ידמה שקודם ימי דריוש הפרסי היו בירושלים נחמיה התרשתא ועזרא הכהן כמו שתמצא כי בימי כורש אמר התרשתא לקצת הכהנים המתיחסים לכהונה אשר לא יאכלו מקדש הקדשים וכבר נכתב שם גם כן נחמיה התרשתא שנאמר אשר בוא עם זרובבל ישוע נחמיה (עזרא ב' ב') : (רלב"ג)

**[כז]** **ויבחנו את חומת ירושלים בקשו את הלויים מכל מקומותם להביאם לירושלם לעשת חנכה ושמחה ובתודות ובשיר מצלתיים נבלים ובכנרות :**

**רס"י** **ובחנו את חומת ירושלים.** בתשלום חומת העיר לקדש את העיר :  
**ובתודות. ובהוללות :** (רס"י)

**מצודת דוד** **ובחנוכת וגו'.** ובעת שעשו חנוכת החומה לקדש את העיר כמ"ש בסמוך : **בקשו.** חפשו אחר הלויים להביאם ממקומם לירושלים : **מצלתים.** על המצלתים וכו' : (מצודת דוד)

**מצודת ציון** **ובחנוכת.** התחלת דבר מה לעמוד בה משם והלאה קרוי חנוך בל' מקרא : **מצלתים וכו'.** מיני כלי נגון : (מצודת ציון)

**רלב"ג** **ובתודות ובשיר.** הם לחמי תודה : (רלב"ג)

**[כח]** וַיֵּאָסְפוּ בְּנֵי הַמְּשָׁרְרִים וּמִן הַכֹּהֵן סְבִיבוֹת יְרוּשָׁלַם וּמִן חֲצָרֵי נְטָפְתֵי :

**רש"י** ומן הכה. אָסַר סְבִיבוֹת יְרוּשָׁלַם זָאוּ הַמְּשֹׁרְרִים : (רש"י)

**מצודת דוד** **ויאספו.** ר"ל נאספו מן ירושלים עצמה ומן הכה אשר סביבות ירושלים ומן וכו' : (מצודת דוד)

**מצודת ציון** **הכבר.** המישור : (מצודת ציון)

**[כט]** וּמִבֵּית הַגְּלָגֶל וּמִשְׁדֹּת גִּבְעֵי וְעִזְמוֹת כִּי חֲצָרִים בָּנוּ לָהֶם הַמְּשָׁרְרִים סְבִיבוֹת יְרוּשָׁלַם :

**רלב"ג** **כי חצרים בנו להם המשוררים סביבות ירושלים.** ר"ל שהם בנו סביבות ירושלים ערי הפרזי לשבת בם : (רלב"ג)

**[ל]** וַיִּטְהָרוּ הַכְּהֻנִים וְהַלְוִיִם וַיִּטְהָרוּ אֶת הָעַם וְאֶת הַשְּׂעָרִים וְאֶת הַחוֹמָה :

**רש"י** ויטהרו. תחלה טהרו את עלמנן ואת"כ טהרו את אחריים : ואת השערים ואת החומה. קלל תהיה טומאה קם צעיר : (רש"י)

**מצודת דוד** **ויטהרו.** טבלו מטומאתן : **ויטהרו את העם.** זרזו את העם לטהר עצמן : **ואת השערים.** טהרו את השערים מכל טומאה ומיאוס : (מצודת דוד)

**רלב"ג** **ויטהרו הכהנים והלויים וגו'.** הנה תחלה נטהרו הם בעצמם ואחר כן טהרו העם והשערים והחומה מכל טומאה : (רלב"ג)

**[לא]** וְאַעֲלֶה אֶת שְׂרֵי יְהוּדָה מֵעַל לְחוֹמָה וְאַעֲמִידָה שְׂתֵי תוֹדֹת גְּדוֹלוֹת וְתִהְלַכְתָּ לְיָמִין מֵעַל לְחוֹמָה לְשַׁעַר הָאֲשָׁפֹת :

**כ"י** מעל לחומה. שקדש את העיר והלכו הקרים ובית דין והכהנים והלוים עם שתי תודות סביב לעיר הכל כמפורש במסכת סזועות כדי לקדש את העיר : שתי תודות. שתי לחמי תודה כל לחם ולחם קרוי תודה : ותהלכות לימין. וכאשר ילאו מן העיר כדי לסובבה הלכו לכל ימינה : (כ"י)

**מצודת דוד** מעל לחומה. למעלה על החומה : ואעמידה. ר"ל הבאתי שמה שתי לחמי תודה גדולות ר"ל מלחם החמץ שבתודה שהן גדולות מן המצות שבתודה כן ארז"ל ובהן היו מסבבים את העיר לקדשה : ותהלכות. התחלת ההלוך בהן היה אל הימין : מעל לחומה. ר"ל מן המקום אשר העלם על החומה הורידם והלכו עמהן לפני שער האשפות : (מצודת דוד)

**רלב"ג** ותהלכות לימין מעל לחומה. ר"ל ששם היו בנוים מקומות יוכלו להלוך בהם (והם קוררדואר"ש בלע"ז) ועליהם העלה נחמיה את שרי יהודה :

**[לב]** וַיֵּלֶךְ אַחֲרֵיהֶם הוֹשַׁעְיָה וְחָצִי שְׂרֵי יְהוּדָה :

**מצודת דוד** אחריהם. אחרי הנושאים את לחמי התודה : (מצודת דוד)

**[לג]** וַעֲזַרְיָה וְעִזְרִיָּה וּמְשֻׁלָּם :

**מצודת דוד** ועזריה וכו'. לפי שהמה היו מהיותר חשובים לזה פרטם בשמם :

**[לד]** וַיְהִי יְהוּדָה וּבְנֵימָן וְשִׁמְעֵיָה וַיִּרְמְיָה : (ט)

**כ"י** יהודה ובנימין. שני קרים היו : (כ"י)

**[לה]** וּמִבְּנֵי הַכֹּהֲנִים בְּחֻצְרוֹת זְכַרְיָה בֶן יוֹנָתָן בֶּן שִׁמְעֵיָה בֶן מִתְנָיָה בֶן מִיכָיָה בֶן זַפּוֹר :

**מצודת דוד** בחצוצרות. ההולך בחצוצרות היה זכריה וכו' : (מצודת דוד)

**רלבי"ג** ומבני הכהנים בחצוצרות. כן צותה התורה שיהיו הכהנים תוקעים בחצוצרות על זבחי השלמים והתודות באות על זבח השלמים עם שזה היה יום שמחתם מפני חנכת חומת ירושלים : (רלבי"ג)

**לנו** ואֶחָיו שְׁמַעְיָה וְעֶזְרָאֵל מְלָלִי גְלָלִי מְעִי נְתַנְאֵל וַיְהִי־וְדָה חֲנָנִי בְּכָלִי שִׁיר דָּוִד אִישׁ הָאֱלֹהִים וְעֶזְרָא הַסּוֹפֵר לְפָנֶיהֶם :

**רס"י** ואחיו. חזיריו של זכריה הכהן : (רס"י)

**מצודת דוד** ואחיו. של זכריה : בכלי שיר דוד. הלכו בכלי שיר של דוד : (מצודת דוד)

**רלבי"ג** בכלי שיר דוד איש האלהים. הנה התקין דוד שירים להודות לה' יתברך והיו נתונים השירים ההם למנצחים על כלים מיוחדים מכלי זמר : (רלבי"ג)

**לז** ועל שער העין ונגדם עלו על מעלות עיר דָּוִד בַּמַּעֲלָה לְחוֹמָה מֵעַל לְבַיִת דָּוִד וְעַד שַׁעַר הַמַּיִם מִזְרָח :

**רס"י** ועל שער העין. לפני שער העין הלכו סביבות העיר : ונגדם עלו. ולפניהם עלו משער העין למעלות של עיר דוד ואותן מעלות היו לחומה : (רס"י)

**מצודת דוד** ועל שער העין. משער האשפות הלכו אצל שער העין : ונגדם. נגד עצמן של ההולכים : במעלה לחומה. בדרך המעלה העולה על החומה מעל. ומשם הלכו מלפני בית דוד ועד שער המים העומד במזרח : (מצודת דוד)

**מצודת ציון** ועל, מעל. ענינם כמו לפני ואצל : (מצודת ציון)

**לז** והתודה השנית ההולכת למואל ואני אֶחָרִיָּה וְחָצִי הָעַם מֵעַל לְחֹמָה מֵעַל לְמַגְדָּל הַתְּנֹנִיִּים וְעַד הַחֹמָה הַרְחֵבָה :

**רס"י** והתודה השנית ההולכת למואל. תודה אחרת שהיתה שנית לחברתה היתה הולכת נגד חברתה בשוב ולא זו אחר זו : ואני אחריה. ואני הייתי



הולך אחריה של תודה : (כ"י)

**מצודת דוד** והתודה השנית. ר"ל אף נשאו את הלחם השנית : **ההולכת למול**. אשר הלכה מול נגד הלחם הראשונה בשוה לה זה אצל זה ורז"ל נחלקו בדבר : **ואני אחריה**. ואני הלכתי אחר הלחם ההיא מהצד שהלכה היא ועמי הלכו חצי העם העומדים מעל החומה : **מעל למגדל**. משער המים הלכו מלפני מגדל וכו' : (מצודת דוד)

**רלב"ג** והתודה השנית ההולכת למואל. הוא כמו למול. והרצון בזה לנגד המקום : **ההוא** : (רלב"ג)

**[לט]** וימעל לשער אפרים ועל שער הישנה ועל שער הדגים ומגדל חננאל ומגדל המאה ועד שער הצאן ועמדו בשער המטרה :

**כ"י** ועמדו. שם היו עומדים שלא לילך יותר : (כ"י)

**מצודת דוד** ועמדו וגו'. שם עמדו ולא הלכו עוד יותר : (מצודת דוד)

**רלב"ג** בשער המטרה. הוא שער חצר המטרה שהיו שמים בו האסירים : (רלב"ג)

**[מ]** ותעמדנה שתי התודות בבית האלהים ואני וחצי הסגנים עמי :

**כ"י** שתי התודות. שנסאו אותם לבהמ"ק : (כ"י)

**מצודת דוד** ותעמודנה. הביאו לחמי התודה והעמידו בבית ה' ואני אחריהם וחצי הסגנים הלכו עמי : (מצודת דוד)

**[מא]** והפחנים אלקים מעשיה מנימין מיכה אלויעיני זכרה חנניה בחצרות :

**כ"י** בחלוצרות. היו תוקעין מתוך שמחתן : (כ"י)

**מצודת דוד** בחצוצרות. תקעו בחצוצרות : (מצודת דוד)

**[מב]** ומעשיה ושמעיה ואלעזר ועזי ויהוה ויהוה ומלכה ועזר וישמיעו

הַמְשַׁרְרִים

וַיִּזְרְחֶיהָ

הַפְּקִיד :

**מצודת דוד** וישמיעו. כן שם איש : המשוררים. המה היו המשוררים ובאו גם המה אל בית ה' לשורר ועמהם יזרחיה הממונה עליהם : (מצודת דוד)

**{מג}** וַיִּזְבְּחוּ בַיּוֹם הַהוּא זְבָחִים גְּדוֹלִים וַיִּשְׁמְחוּ כִּי הָאֱלֹהִים שָׁמְחָם שְׂמֹחָה גְדוֹלָה וְגַם הַנָּשִׁים וְהַיְלָדִים שְׂמְחוּ וַתִּשְׁמַע שְׂמֹחַת יְרוּשָׁלַם מִרְחוֹק :

**מצודת דוד** גדולים. ר"ל מספר גדול ורב : כי האלהים שמחם. נתן שמחה בלבם : (מצודת דוד)

**{מד}** וַיִּפְקְדוּ בַיּוֹם הַהוּא אַנְשֵׁים עַל הַנְּשָׁכוֹת לְאוֹצְרוֹת לְתַרּוּמוֹת לְרֵאשִׁית וְלַמַּעֲשָׂרוֹת לְכַנוֹס בָּהֶם לְשָׂדֵי הָעָרִים מְנָאוֹת הַתּוֹרָה לְכַהֲנִים וְלַלְוִיִם כִּי שְׂמֹחַת יְהוּדָה עַל הַכַּהֲנִים וְעַל הַלְוִיִם הָעֹמְדִים :

**רס"י** ויפקדו. לשון פקידות : הנשכות. כמו הלשכות של בית המקדש : לכנוס בהם. וזאתן הלשכות היו נותנים כל מתנותיהם של כהנים ולוים ומשם היו חולקין ביניהם : מנאות. כמו מנות : לכהנים ללוים. כהנים היו נוטלים הראוי להם והלוים הראוי להם : העומדים. ומשמשים שם לפני הקב"ה בתודות והודלות : (רס"י)

**מצודת דוד** ויפקדו. היו ממנים גזברים על הלשכות העשויות לאוצרות על התרומות ועל הראשית והיא החלה ועל המעשרות : לכנוס. להכניסו בהם מכל שדי הערים את המתנות אשר צותה התורה לתת לכהנים וללוים והם התרומות והמעשרות והוא כפל ענין במלות שונות לתוספת ביאור : כי שמחת יהודה. כי גדלה שמחת יהודה על הכהנים והלוים העומדים על עבודתם ולזה נתנו לב להיות זהירים בדבר המתנות הראוי להם להעמיד גזברים : (מצודת דוד)

**מצודת ציון** הנשכות. כמו הלשכות : מנאות. מתנות וחלק כמו ושלחו מנות (לעיל ח') : (מצודת ציון)

**רלב"ג** ויפקדו ביום ההוא אנשים על הנשכות. ר"ל שנתמנו פקידים על הלשכות לאוצרות לשים שם התרומות לכהנים והבכורים והמעשרות לכנוס בהם מנות הראיות מן התודה לכהנים וללוים לתבואות שדי הערים אשר ליהודה ובנימין כי רצה נחמיה שיובאו שם גם כן מנות הלויים כדי שיהיו הלויים פנוים לעבוד עבודתם בבית המקדש ולא יצטרכו לשוטט בערים לקחת מעשרותיהם : (רלב"ג)

**[מה]** וַיִּשְׁמְרוּ מִשְׁמֶרֶת אֱלֹהֵיהֶם וּמִשְׁמֶרֶת הַטְּהָרָה וְהַמְּשֻׁרָרִים וְהַשְּׁעָרִים  
כְּמִצְוֹת דָּוִד שְׁלֹמֹה בְּנוֹ :

**מצודת דוד** וישמרו. מוסב למקרא שלפניו שאמר כי שמחת יהודה על  
הכהנים וכו' העומדים וישמרו משמרת אלהיהם בדבר העבודה המוטלת  
עליהם ובדבר הטהרה שלא תבוא טומאה למקדש ה' והמשוררים  
והשוערים החזיקו במשמרתם כאשר צוה דוד אל שלמה בנו וכמ"ש  
בדברי הימים : (מצודת דוד)

**רלב"ג** וישמרו משמרת אלהיהם. הוא שמירת בית האלהים ומשמרת  
הטהרה לשמור שלא תכנס טומאה בבית המקדש : (רלב"ג)

**[מו]** כִּי בִימֵי דָוִד וְאַסָּף מְקַדֵּם (ראש) רֵאשֵׁי הַמְּשֻׁרָרִים וְשִׁיר תְּהִלָּה  
וְהַדֹּת לְאֱלֹהִים :

**מצודת דוד** כי בימי דויד. כי המשמרות נחלקו בימי דוד ואסף שהיו בימי  
קדם ראשי המשוררים ותקנו שיר של תהלה והודות לאלהים : (מצודת  
דוד)

**[מז]** וְכָל יִשְׂרָאֵל בִּימֵי זָרְבָבֶל וּבִימֵי נְחֻמְיָה נְתָנִים מְנִיּוֹת הַמְּשֻׁרָרִים  
וְהַשְּׁעָרִים דָּבַר יוֹם בְּיוֹמוֹ וּמְקַדְּשִׁים לְלוֹיִם וְהַלְוִיִּם מְקַדְּשִׁים לְבְנֵי אֶהֱרֹן :  
(פ)

**רפ"י** מניות. כמו מנות : ומקדישים ללוים. היו נותנים צמעקר ללוים  
והם היו נוטלים מעקר מן המעקר ונותנים לכהנים : (רפ"י)

**מצודת דוד** מניות המשוררים וגו'. המתנות הראויות לתת להם : דבר יום  
ביומו. דבר הראוי ביום זה נתנו ביומו ולא אחרו מן המועד : ומקדישים.  
היו מקדישים את המעשר לתת ללוים והלוים היו מקדישים את המעשר  
מן המעשר לתת לבני אהרן : (מצודת דוד)

**רלב"ג** נותנים מניות המשוררים וגו'. ר"ל שכבר היו נותנים להם מנות  
יחיו בהן דבר יום ביומו כדי שלא תשבת העבודה והיו מקדישין ממון  
ופירות לתת ללוים והלוים היו מקדישים לבני אהרן. או ירצה בזה  
שישראל היו מכינים המעשרות ללוים ונושאים אותם להם בבית  
המקדש והלוים היו מכינים לבני אהרן מעשר מן המעשר ונושאים אותו  
להם בלשכתם : (רלב"ג)

## נחמיה

## פרק-יג

**[א]** ביום ההוא נקרא בספר משה באזני העם ונמצא פתוב בו אשר לא יבוא עמני ומאבי בקהל האלהים עד עולם:

**מצודת דוד** ביום ההוא. ביום שקדשו את החומה : אשר לא יבוא וגו'. לא יקבלו גרים מהם להתחתן במ : (מצודת דוד)

**[ב]** כי לא קדמו את בני ישראל בלחם ובמים וישכר עליו את בלעם לקללו ויהפך אלהינו הקלה לברכה:

**מצודת דוד** לא קדמו. לא באו לפניהם ללכת לקראתם בלחם ובמים בעת יצאו ממצרים : ויהפוך וגו'. גם זה קראו בתורה ולפי שלא רצה לעמוד בדבר רע לזה אמר גם ויהפוך וגו' : (מצודת דוד)

**מצודת ציון** לא קדמו. לא באו לפניהם כמו במה אקדם ה' (מיכה ו') : (מצודת ציון)

**[ג]** ויהי פשמעם את התורה ויבדילו כל ערב מישראל:

**רס"י** כל ערב. כל תערוכות העכו"ם כמו וגם ערב רב עלה אתם (שמות י"ג) :

**מצודת דוד** כל ערב. כל תערוכות מבני עמון ומואב : (מצודת דוד)

**רלב"ג** ויבדילו כל ערב מישראל. ידמה שנתגיירו מעמון ומואב והם הבדילום מישראל שלא יתחתנו בהם : (רלב"ג)

**[ד]** ולפני מזה אקשיב הכהן נתון בלשפת בית אלהינו קרוב לטובה:

**רס"י** ולפני מזה. ומקודם לכן : קרוב לטובה. אותו חלישיב הכהן היה קרוב לטובה חזרו על סנדלט ונתן שם הכהן כליו של טוביה : (רס"י)

**מצודת דוד** ולפני מזה. קודם זה ההבדל : נתון וכו'. ר"ל אשר היה יושב בלשכת של בית אלהינו הוא היה קרוב לטוביה ועמוני הנזכר למעלה חברו של סנבלט : (מצודת דוד)

**רלב"ג** קרוב לטוביה. הנה טוביה היה עמוני כמו שנזכר במה שקדם (ב' י"ט) : (רלב"ג)

**ה** ויעש לו לשקה גדולה ושם היו לפנים נתנים את המנחה הלבונה והפלים ומעשר הדגן התירוש והיצהר מצות הלויים והמשררים והשערים והתרומת הפהנים :

**רס"י** ויעש. אלישיב : לפנים. סם היו נותנים קודם שבאתי לירושלים : (רס"י) מלות הלויים. מתנות הראויות ללויים :

**מצודת דוד** ויעש לו לשכה. אלישיב עשה ותיקן לטוביה לשכה גדולה בחצר בית ה' ר"ל פנה לשכה למושבו : ושם. בלשכה ההיא היו נותנים בה לפנים קודם שפינה אותה אלישיב להיות לטוביה למושבו : את המנחה. סולת למנחות : הלבונה. הבאה על המנחה ועל לחם הפנים : והכלים. כלי בית המקדש : מצות הלויים. מה שאנו מצווים לתת ללויים. והמשוררים והשוערים. אמר זה להאשים את אלישיב ביותר וכאומר איך מלאה לבו לפנות מנות משרתי ה' להיות מקום פנוי לטוביה העמוני : (מצודת דוד)

**מצודת ציון** ויעש. ענין תקון כמו וימהר לעשות אותו (בראשית י"ח) : (מצודת ציון)

**י** ובכל זה לא הייתי בירושלם כי בשנת שלשים ושתים לארתחשסתא מלך בבבל באתי אל המלך ולקח ימים נשאלתי מן המלך :

**רס"י** ובכל זה. ובכל המעשה הזה באתי אל המלך וחזרתי לבבל : נשאלתי. שיתן לי רשות לעלות לירושלים ולחזור : (רס"י)

**מצודת דוד** ובכל זה. בעת שנעשה הדבר הזה אשר פינה אלישיב את כל אלה בעבור טוביה. באתי אל המלך. ואז נעשה הדבר הרע הזה : ולקח ימים. ולסוף ימים ולא פירש כמה : נשאלתי. שאלתי מעמו לתת לי רשות ללכת לירושלים : (מצודת דוד)

**מצודת ציון נשאלתי.** מלי שאלה ובקשה ועל כי שאלתו היה על עצמו אמר בלשון נפעל וכן נשאל נשאל דוד (שמואל א' כ'): (מצודת ציון)

**רלב"ג ובכל זה לא הייתי בירושלים.** ר"ל כאשר נעשית לשכה לטוביה בחצרי בית האלהים וזה כי בשנת שלשים ושתים לארתחששתא מלך בבל באתי אל המלך ולקץ שנה נשאלתי מן המלך ולקחתי רשות ממנו לשוב לירושלים : (רלב"ג)

**[ז] וְאָבּוֹא לִירוּשָׁלַם וְאָבִינָה בְרָעָה אֲשֶׁר עָשָׂה אֶלְיָשִׁיב לְטוֹבָיָה לַעֲשׂוֹת לוֹ נֶשֶׁכָּה בְּחֻצְרֵי בֵּית הָאֱלֹהִים :**

**מצודת דוד ואבינה ברעה.** נתתי לב להבין ברעת המעשה אשר עשה אלישיב בדבר טוביה לתקן ולפנות לו לשכה באחד מחצרות בית ה' : (מצודת דוד)

**מצודת ציון נשכה.** כמו לשכה : (מצודת ציון)

**[ח] וַיֵּרַע לִי מְאֹד וְאֲשַׁלִּיכָה אֶת כָּל כְּלֵי בֵּית טוֹבָיָה הַחוּץ מִן הַלְּשָׁכָה :**

**מצודת דוד וירע לי.** הדבר הזה היה רע בעיני : **את כל כלי וגו'.** ר"ל כלי תשמישי הבית : (מצודת דוד)

**[ט] וְאָמְרָה וַיִּטְהָרוּ הַלְּשָׁכוֹת וְאֲשִׁיבָה שָׁם כְּלֵי בֵּית הָאֱלֹהִים אֶת הַמִּנְחָה וְהַלְּבוּנָה :** (פ)

**רס"י ואומרה.** כויתי לטהר ויטהרו הלשכות וגומר : (רס"י)

**מצודת דוד ואומרה.** צויתי על הדבר וטהרו הלשכות מכל דבר טומאה ומיאוס : **ואשיבה שם וגו'.** להיות בה כאשר היה מאז עד לא ישב בה טוביה : (מצודת דוד)

**רלב"ג ואומרה ויטהרו הלשכות.** ר"ל לשכת אלישיב ולשכת טוביה ואשיב שם בלשכת טוביה כלי בית האלהים את המנחה ואת הלבונה : (רלב"ג)

**[י] וְאֲדַעָה כִּי מְנִיּוֹת הַלְּוִיִּם לֹא נִתְּנָה וַיִּבְרָחוּ אִישׁ לְשֹׁדְהוֹ הַלְּוִיִּם וְהַמְּשָׁרְרִים עָשִׂי הַמְּלָאכָה :**

**רפ"י** מניות. מנות : לא נתנה. שלא נתנו ישראל סם המתנות ועל כן ברחו והלכו להם אנה ואנה לשאול מתנותיהם ולא היו עוסקים כל כך בעבודתם (רפ"י) :

**מצודת דוד** ואדעה. נודע לי אשר לא ניתן מתנות הלויים ואין להם די סיפוקם ולזה ברח כל אחד לשדהו לעבדה בחרישה וקצירה להחיות נפשו : **עושי המלאכה**. מלאכת השיר והגפת השערים : (מצודת דוד)

**רלב"ג** ואדעה כי מניות הלויים לא נתנה. ר"ל כי מנות הלויים לא נתנו להם בבית האלהים. ולזה ברחו איש לשדהו הלויים והמשוררים לחזור על הגרנות בעבור מנותיהם : (רלב"ג)

**יא** ואריבה את הסגנים ואמרה מדוע נעזב בית האלהים ואקבצם ואעמדם על עמדם :

**רפ"י** ואקבצם. קבלתי את הכהנים והלויים להעמידם על משמרתם בעבודתם וכל ישראל היו מביאים להם סם מתנותם : (רפ"י)

**מצודת דוד** מדוע נעזב. למה היא עזובה מן הלויים משרתי הבית : **ואקבצם**. קבצתי את הלויים והעמדתים על מקום מעמדם כ"א במשמרו כמו שהיה מאז : (מצודת דוד)

**מצודת ציון** ואריבה. מלשון ריב : (מצודת ציון)

**רלב"ג** ואריבה את הסגנים וגו'. ולא נתנו מנותיהם בבית ה' ללויים. ואקבץ את הלויים ואעמידם על עמדם הראשון וסבבתי שכל יהודה הביאו מעשר הדגן והתירוש והיצהר לאוצרות בית ה' למען לא יצטרכו הלויים לעזוב עבודת בית המקדש : (רלב"ג)

**יב** וכל יהודה הביאו מעשר הדגן והתירוש והיצהר לאוצרות :

**מצודת דוד** וכל יהודה. כאשר חזרו הלויים למקומן חזרו גם הם להביא המעשרות אל האוצרות לחלקם ללויים : (מצודת דוד)

**יג** ואוצרה על אוצרות שלמיה הפהו וצדוק הסופר ופדיה מן הלויים ועל ידם חנו בן זפור בן מתניה כי נאמנים נחשבו ועליהם לחלק לאחיהם : (פ)

**רפ"י** כי נאמנים. היו לחלוק המתנות צניהם : (רפ"י)

**מצודת דוד** ואוצרה. שמתו אוצרים ר"ל ממונים וגזברים על האוצרות :  
**ועל ידם**. סמוך להם ונטפל אליהם היה חנן וכו' : **נחשבו**. בעיני העם :  
**ועליהם**. הטלתי עליהם לחלק את המעשר לאחיהם הלויים : (מצודת דוד)

**רלב"ג** כי נאמנים נחשבו וגו'. שהם בחזקת נאמנים והם ישיבו לאחיהם  
חלקם (רלב"ג) :

**[יד]** זְכָרָה לִי אֱלֹהֵי עַל זֹאת וְאֵל תִּמְחַח חֲסָדֵי אֲשֶׁר עָשִׂיתִי בְּבֵית אֱלֹהֵי  
וּבְמִשְׁמָרָיו :

**מצודת דוד** זכרה לי. לזכות בעבור זאת הטובה ואל תמחה החסדים וכו'  
: **ובמשמריו**. להעמיד על מכונם : (מצודת דוד)

**מצודת ציון** תמחה. כמו תמחה והוא ענין מחיקה : (מצודת ציון)

**רלב"ג** ואל תמחה חסדי. ואל תמחה : (רלב"ג)

**[טו]** בַּיָּמִים הַהֵמָּה רָאִיתִי בִּיהוּדָה דְרָכִים גְּתוֹת בְּשַׁבָּת וּמְבִיאִים הָעֵרְמוֹת  
וְעֹמְסִים עַל הַחֲמֹרִים וְאֵף יַיִן עֲנָבִים וְתַאֲנִים וְכָל מִשָּׂא וּמְבִיאִים יְרוּשָׁלַם  
בְּיוֹם הַשַּׁבָּת וְאָעִיד בְּיוֹם מִכְרָם צִיד :

**רפ"י** הערמות. אלומות של תבואה : ואעיד. העידותי בהם שלא לעשות  
: **ביום מכרם ליד**. ביום שהיו מוכרים מזון וליד, ליד כמו ויתן להם לידה  
לדרך (בראשית מ"ח) : (רפ"י)

**מצודת דוד** דורכים גתות. דורכים ענבים בגתות להוציא היין : **ומביאים**  
**הערמות**. מביאים אל הבית הערמות התבואה ועומסים אותם על  
החמורים לשאתם : **ואף יין וגו'**. עומסים על החמורים לשאתם ולהביאם  
אל הבית ביום השבת : **ואעיד**. התריתי בהם לבל יעשו עוד כזאת : **ביום**  
**וגו'**. ר"ל ביום השוק שמוכרים בו את הצידה כי אז כולם מקובצים :  
(מצודת דוד)

**מצודת ציון** גתות. הכלי שדורכים בו הענבים להוציא היין קרוי גת וכן  
כדורך בגת (ישעיה ס"ג) : **הערמות**. כרי לתבואה כמו ויתנו ערמות (ד"ה  
ב' ל"א) : **ועומסים**. ענין הטענת משא כמו ויעמוס איש על חמורו  
(בראשית מ"ד) : **ציד**. מלשון צידה ומזון : (מצודת ציון)



**רלב"ג** **דורכים גתות בשבת.** הנה זו היא מלאכה מהמלאכות שיתחייבו עליהם בשבת : **ומביאים הערמות וגו'.** ר"ל שערמות התבואה היו טוענים על החמורים בשבת והנה ישראל הם מצווים על שביתת בהמתם : **ואעיד ביום מכרם ציד.** ר"ל הנה הזהרתי אותם מכל זה ביום שהיו מוכרים צדה ומזון ביום השבת : (רלב"ג)

**[טז]** **והצרים ישובו בה מביאים דאג וכל מקר ומכרים בשבת לבני יהודה ובירושלם :**

**רס"י** **והלורים. סוחרים של נור מציאים לגים למכור :** (רס"י)

**מצודת דוד** **והצורים.** אנשי צור אשר ישבו בירושלים היו מביאים דגים וכל דבר הנמכר והיו מוכרים בשבת לישראל : **ובירושלים.** כאומר אף שהיא עיר קדושה ובה המקדש חללו בה את השבת : (מצודת דוד)

**מצודת ציון דג.** ר"ל קבוצת דגים : (מצודת ציון)

**רלב"ג** **והנה הצורים והם סוחרים צור ישבו בה ביום השבת והיו מביאים דגים וכל סחורה בירושלים והיו מוכרים בה ביום השבת לבני יהודה :** (רלב"ג)

**[יז]** **ואריבה את חרי יהודה ואמרה להם מה תדבר הרע הזה אשר אתם עשים ומחללים ומחללים את יום השבת :**

**מצודת דוד** **ומחללים וגו'. לקנות בה מיד הצורים :** (מצודת דוד)

**מצודת ציון חורי יהודה.** שרי יהודה : (מצודת ציון)

**רלב"ג** **והנה הריב נחמיה עם השרים בעבור שהיו מחללים את יום השבת באלו השלשה דברים אשר האחד הוא מדברי סופרים והוא הקניה והמכירה בשבת. והשנים הם מן התורה. האחד הוא שלא שבתה בהמתם בשבת והשני הוא עשותם מלאכה בשבת לדרוך את הגתות :** (רלב"ג)

**[יח]** **הלוא כה עשו אבותיכם ויבא אלהינו עלינו את כל הרעה הזאת ועל העיר הזאת ואתם מוסיפים חרון על ישראל לחלל את השבת :** (פ)

**מצודת דוד** **כה עשו. לחלל את השבת :** **הזאת.** ר"ל הידוע לכל : **מוסיפים וגו'. על החרון שהיה על אבותינו :** (מצודת דוד)

**[יט]** וַיְהִי כַּאֲשֶׁר צָלְלוּ שְׁעָרֵי יְרוּשָׁלַם לִפְנֵי הַשַּׁבָּת וְאִמְרָה וַיִּסְגְּרוּ הַדְּלָתוֹת וְאִמְרָה אֲשֶׁר לֹא יִפְתָּחוּם עַד אַחַר הַשַּׁבָּת וּמִנְעָרֵי הָעֶמְדָּתִי עַל הַשְּׁעָרִים לֹא יָבֹאוּ מִשָּׂא בְיֹום הַשַּׁבָּת :

**רס"י** ויהי כאשר כללו. כאשר נטו הכללים של ערב שבת בשערים כויתו לסגור דלתות העיר שלא יפתחו עד אחר שבת שלא יבואו הרוכלים בעיר למכור סחורתן כדי שלא יחללו ישראל את השבת על ידיהם : (רס"י)

**מצודת דוד** כאשר צללו. כאשר האריכו צללי השערים והוא לפנות הערב כי אז החמה בשפולי הרקיע ומתארך אז כל דבר : ויסגרו. לבל יבואו הצורים עם דבר ממכרם : לא יבוא. למען לא יבוא משא של כל ממכר בשבת דרך פתחים קטנים היו שם : (מצודת דוד)

**מצודת ציון** צללו. מלשון צל : (מצודת ציון)

**רלב"ג** ויהי כאשר צללו שערי ירושלים לפני השבת. זה הוא בערב שנטו הצללים בשערים. ואומרה ויסגרו השערים. כדי שלא יבאו שם הסוחרים ויהיו למכשול לבני יהודה שלא יזהרו מלקנות מהם בשבת : (רלב"ג)

**[כ]** וַיְלִינוּ הָרֹכְלִים וּמִכְרֵי כָּל מִמְכָּר מִחוּץ לְיְרוּשָׁלַם פְּעַם וּשְׁתֵּי :

**רס"י** וילינו. והיו לנים הרוכלים והסוחרים ציום השבת מחוץ לירושלים פעם א' ושתי פעמים כדי שיבואו בני ישראל לפתוח השערים ולקנות מהם בשבת :

**מצודת ציון** הרוכלים. מוכרי הבושם : (מצודת ציון)

**רלב"ג** וילינו הרוכלים. הם הסוחרים : (רלב"ג)

**[כא]** וְאֶעֱיֵדָה בָּהֶם וְאִמְרָה אֲלֵיהֶם מִדּוּעַ אַתֶּם לָנִים נֶגְדַת הַחֹמֶה אִם תִּשְׁנֹנוּ יָד אֲשַׁלַּח בְּכֶם מִן הָעֵת הַזֶּה לֹא יָבֹאוּ בַּשַּׁבָּת : (כ)

**רס"י** ואומרה אליהם. התריתי באתם הרוכלים : אם תשנו. אם תוסיפו לעשות פעם שנייה : מן העת. מן אותו יום והלאה לא באו ציום השבת : (רס"י)

**מצודת דוד** מדוע אתם לנים. כי חשש פן יצא מי אליהם לקנות מה מהם : **אם תשנו**. אם תלינו שם פעם שנית ר"ל עוד פעם אזי אשלח בכם יד לענוש אתכם : (מצודת דוד)

**מצודת ציון** לנים. מלי לינה : **תשנו**. מלי שנית : (מצודת ציון)

**רלב"ג** אם תשנו. ר"ל אם תוסיפו שנית לעשות כן אשלח ידי בכם ליסר אתכם שלא תוסיפו לעשות כדבר הזה ומפני זה נזהרו ולא באו בירושלים מהעת ההיא בשבת : (רלב"ג)

**[כב]** וְאָמְרָה לְלוֹיִם אֲשֶׁר יִהְיוּ מִטְהָרִים וּבָאִים שְׂמֵרִים הַשְּׁעָרִים לְקַדֵּשׁ אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת גַּם זֹאת זְכָרָה לִי אֱלֹהֵי וְחוּסָה עָלַי כָּרַב חֶסֶדְךָ : (פ)

**מצודת דוד** אשר יהיו מטהרים. ר"ל שיטהרו לטבול ולטהר עצמן ויהיו באים ושומרים את השערים בעוד יום וזהו לקדש את יום השבת ר"ל שלא יבאו משקדש היום כי לא לכבוד יחשב לשבת לבא משתחשך (כי כל המשמרות היו מתחדשות משבת לשבת כמ"ש בד"ה) : **גם זאת**. גם הטובה הזאת זכרה לי לזכות : **כרוב חסדך**. גם גמול מעשה הטוב לחסד יחשב וכמ"ש מי הקדמני ואשלם (איוב מ"א) : (מצודת דוד)

**מצודת ציון** וחוסה. ענין חמלה כמו אתה חסת על הקיקיון (יונה ד') : (מצודת ציון)

**רלב"ג** ואומרה ללוים שיהיו כלם מטהרים ויבאו לשמור השערים בשבת כל משמרות השוערים להוסיף קדושה וכבוד ליום השבת ואמנם צוה זה כי השבת לא היה נכר במקדש כי הכהנים היו עובדים עבודתם בשבת. ולזה צוה שיהיה בו זה ההיכר : (רלב"ג)

**[כג]** גַּם בְּיָמֵים הָהֵם רָאִיתִי אֶת הַיְהוּדִים הַשִּׁיבּוֹ נָשִׁים (אשדודיות) אֲשֶׁדָּדִיּוֹת (עמוניות) עֲמֻנִיּוֹת מוֹאֲבִיּוֹת :

**רש"י** הוסיבו נשים. אשר נשאו להם נשים של עכו"ם : (רש"י)

**מצודת דוד** הוסיבו. ר"ל הוסיבו בבתיהם לקחתם לנשים : (מצודת דוד)

**[כד]** וּבְנִיחָם חָצִי מְדַבֵּר אֲשֶׁדוּדִית וְאֵינָם מְפִירִים לְדַבֵּר יְהוּדִית וְכַלְשׁוֹן עַם :

**רש"י** חלי מדבר. הרבה מצניהם היו מדברים לשון אשדודי כאמותם :

(כ"ז)

**מצודת דוד** חצי. קצת מבניהם מדברים לשון אשדודית בלשון עם אמותם : **וכלשון עם ועם**. ר"ל וכן קצת מבני יתר העובדות גלולים היו מדברים כל אחד אחד כפי לשון עם אמותם : (מצודת דוד)

**[כה]** וְאָרִיב עִמָּם וְאֶקְלֵם וְאֶכֶּה מֵהֶם אֲנָשִׁים וְאֶמְרָטִם וְאֶשְׁבִּיעַם בְּאֱלֹהִים אִם תִּתְּנוּ בְּנִיתִיכֶם לְבְנֵיהֶם וְאִם תִּשְׂאוּ מִבְּנֵיהֶם לְבְנֵיכֶם וְלָכֶם :

**כ"ז** ואכה. נתתי להם מלקיות להלקותם כדי להוכיחם ולהזכירם : (כ"ז)

**מצודת דוד** ואכה מהם. מקצת מהם : **ואמרטם**. תלשתי שער ראשם : **אם תתנו**. אם מעתה תתנו וגו' אזי יהיה עליכם עונש שבועה : (מצודת דוד)

**מצודת ציון** **ואמרטם**. ענין תלישת השער כמו ואיש כי ימרט ראשו (ויקרא י"ג) : (מצודת ציון)

**רלב"ג** **ואקללם**. הנה קצתם נדה והחרים. וקצתם הלקה ארבעים חסר אחת מפני עברם על מצות לא תעשה : **ואמרטם**. הוא מריטת השער ליסרם : (רלב"ג)

**[כו]** הָלוֹא עַל אֵלֶּה חָטָא שְׁלֹמֹה מְלֹךְ יִשְׂרָאֵל וּבְגוֹיִם הָרַבִּים לֹא הָיָה מְלֹךְ כְּמֹהוּ וְאֶהוּב לְאֱלֹהֵיוּ הָיָה וַיִּתְּנֵהוּ אֱלֹהִים מְלֹךְ עַל כָּל יִשְׂרָאֵל גַּם אוֹתוֹ הַחֲטִיאוּ הַנְּשִׁים הַנְּכָרִיּוֹת :

**כ"ז** גם אותו החטאו. כל שכן שתהיו חוטאים ע"י נשיכם של עכו"ם וזהו שנאמר בסמוך ולכם הנשמע וגו' בתמיה כלומר שלמה מלך ישראל נמלא חטא על ידי נשי' של עכו"ם ואתם נשאתם נשים של עכו"ם להיות חוטאים : (כ"ז)

**מצודת דוד** על אלה. בעבור נשים עכו"ם חטא שלמה כי הטו את לבבו לחטוא לה' : **ובגוים הרבים וגו'**. ועם שבכל העכו"ם הרבים לא היה מלך חכם כמוהו והדבר קשה להטות לב חכם אחר דעתו : **ואהוב לאלהיו**. והיה אהוב לה' עד שהמליכו על כל ישראל והיה לו להיות א"כ נזהר מאד לקיים מצות ה' : **גם אותו**. עם כל חכמתו ואהבת ה' אליו לא התחכם להשיב כגמול ונשיו העכו"ם יכלו לו לפתותו להטות לבבו אחר דעתן ולחטוא לה' : (מצודת דוד)

**רלב"ג** גם אותו החטיאו הנשים הנכריות. ואף על פי שהיה חכם גדול ושלים וכל שכן שיחטיאו אתכם : (רלב"ג)

**[כז]** וְלָכֵם הַנְּשִׁמָּע לַעֲשׂוֹת אֶת כָּל הַרְעָה הַגְּדוֹלָה הַזֹּאת לְמַעַל בְּאֱלֹהֵינוּ לְהַשִּׁיב נָשִׁים : נְכָרִיּוֹת :

**מצודת דוד** ולכם. ר"ל אי"כ כ"ש לכם שאינכם כשלמה היתכן להיות נשמע אליכם אשר תזידו לעשות את כל הרעה וגו' להושיב ולקחת נשים עכו"ם הלא בודאי יטו לבבכם לחטוא לה' : (מצודת דוד)

**מצודת ציון למעול.** ענין חטא ופשע : (מצודת ציון)

**רלב"ג** ולכם הנשמע לעשות את כל הרעה הגדולה וגו'. האם נשמע לכם במה ששמעתם מדברי התורה ומקלותיה למי שיעבור על דבריה מה שתתירו בו לעצמכם לעשות את כל הרעה הגדולה הזאת למעול באלהינו להושיב נשים נכריות הלא היה ראוי לכם שתקבלו מוסר ותיראו את ה' בראותכם הרעה הגדולה אשר אנחנו בה בעבור חטא אבותינו בכמו אלה הדברים :

**[כח]** וּמִבְּנֵי יוֹדְעֵי בֶן אֶלְיָשִׁיב הַפֶּהוּן הַגְּדוֹל חֲתָן לְסַנְבֶּלֶט הַחֹרְנִי וְאַבְרִיחֵהוּ מֵעָלָי :

**רפ"י** ומבני יודע. חתן לסנבלט. אחד מבני יודע חתן לסנבלט אורח היהודים והברחתיהו מעלי למען לא יהיה רגיל בירושלים בצביל חתנו לראות את העיר ואת מולאיה ואת מוצאיה : (רפ"י)

**מצודת דוד** ומבני יודע. אחד מבני יודע היה חתן לסנבלט צורר היהודים : ואבריחהו מעלי. גרשתי הבן ההוא מן העיר על כי לא רצה לגרש אשתו העכו"ם ובעבורו היה עוד סנבלט חותנו רגיל לבוא לירושלים והיה מרגל לדעת כל מה אשר נעשה בה ולכן גרש גם חתנו לבל יוסיף גם סנבלע לבוא עוד : (מצודת דוד)

**רלב"ג** ואבריחהו מעלי. בעבור התחתנו בגויי הארצות וכדי שלא יהיה רגיל סנבלט החורוני בירושלים בעבורו כי הוא היה מצרי יהודה ובנימין ואם יראה מוצאי העיר ומבואיה אולי יתישר להזיק ליושבי ירושלים : (רלב"ג)

**[כט]** זָכְרָה לָהֶם אֱלֹהֵי עַל גְּאֲלֵי הַפְּהָנָה וּבְרִית הַפְּהָנָה וְחִלּוּיָם :

רס"י זכרה להם. הטובה אשר עשו : (רס"י)

מצודת דוד **זכרה להם.** לענוש אותם על אשר גאלו ומאסו הכהונה בקחתם נשים עכו"ם כי עייז נפסלו מן הכהונה : **וברית.** וחללו ברית הכהונה והלויים כי בברית הבטיח להם המקום ב"ה להיות משרתים בבית ה' וכמ"ש ברית כהונת עולם (במדבר כ"ה) ובאו אליו וגרמו לחלל הברית כי נמאסו מן הכהונה : (מצודת דוד)

מצודת ציון **גאלי.** ענין טנוף ומאוס כמו ויגאלו מן הכהונה (לעיל ז') : (מצודת ציון)

רלב"ג **על גאלי הכהנה.** ר"ל שהיו מטנפים דבר הכהונה בהתערבם בגויי הארץ :

**[ל]** וְטַהֲרִיתִים מִכָּל נֶכֶר וְאַעֲמִידָהּ מִשְׁמֵרוֹת לְכַהֲנִים וְלִלְוִיִּם אִישׁ בְּמִלְאֲכָתוֹ :

מצודת דוד **וטהרתים.** אבל אני הייתי מטהר אותם מכל עבודת כוכבים כי השביעים בה' שלא יקחו עוד מבנותיהם כמ"ש למעלה : **ואעמדה.** העמדתני משמרות הכהנים והלויים להיות כל אחד במלאכתו בקביעות גמור : (מצודת דוד)

מצודת ציון **משמרות.** כל דבר המוטל על אנשים הרבה לעשות כל אחד בזמנו קרוי משמר כי ישמור לבוא בזמן הקבוע לו ולא יעבור : (מצודת ציון)

**[לא]** וּלְקַרְבָּן הָעֵצִים בְּעֵתֵים מְזֻמְנוֹת וְלִבְכוּרִים זָכָרָה לִי אֱלֹהֵי לְטוֹבָה : (פפ)

רס"י **זעתים.** לעתים היו כורתים עלים למערכה. ולזכורים. שהיו מזיזים זכורים צפרק אחד לכל דבר ודבר קבעתי זמנו : (רס"י)

מצודת דוד **ולקרבן העצים.** את תקרובת העצים שעל מערכת המזבח קבעתי בעתים מזומנות מתי יבוא כל אחד : **ולבכורים.** קבעתי זמן לבכורים עד מתי יביאו הבכורים מראשית פרי האדמה : **זכרה לי.** הזכות הזאת להטיב לי בעבורה, חזק. (מצודת דוד)

מצודת ציון **מזומנות.** ענין הכנה וקביעות כמו לעתים מזומנים (לעיל י') : (מצודת ציון)

**רלב"ג | ולקרבן העצים בעתים מזומנות וגו'.** ר"ל שסדרתי הכל סדור שלם כדי שיהיה הכל מוגבל ולא יחסר דבר ולזה סדרתי עתים יביאו בעת עת. מהם קרבן העצים למערכה אנשים ידועים כדי שיהיה הכל מוכן. וכן סדרתי עת לבכורי פירות האילן ועת אחר לבכורי התבואה יביאו אנשים באלו העתים בכוריהם. ובקש נחמיה מה' יתברך שיזכור לו כל זה לטובה אשר עשה לכבודו. הנה זה באור מה שראינו לבארו במה שהגבלנו באורו בזה המקום. ואולם התועלות המגיעים ממנו הם אלו. התועלת הראשון הוא להודיע שראוי לפחד תמיד ולברוח מן הספק ולזה זכר שאחר שנבנתה החומה והעמיד הדלתות שם בעיר ירושלים שומרים בשערים אנשי אמת ויראי אלהים כדי שיוכל לבטוח בהם שלא יפוטו בשום פנים להסכים עם צרי יהודה ובנימין. וצוה עוד שלא יפתחו הדלתות בבקר עד חום השמש כי אולי אם יותר להם לפתחם קודם זה יקרה שיוכלו להכנס צרי יהודה ובנימין. ולזאת הסבה גם כן צוה שטרם ישכבו אנשי העיר בערב יסגרו הדלתות ולהעמיד משמרות לשמור בלילה בכל מבוי ומבוי לשמור העיר ולפי שראה שהעיר רחבת ידים וגדולה והעם מעט בתוכה ואין בתים בנויים השתדל שישבו שם שרי יהודה ועשירית שאר הגולה העולים מבבל. התועלת השני הוא להודיע שהוא ראוי שיופקדו בכל מלאכה גדולה ממונים ישגיחו בענין המלאכה ההיא שתהיה נעשית כהוגן ואם לא לא יתכן שתשלם המלאכה ההיא. ולזה זכר שאחר שהעמיד הדלתות שם על מנויים השוערים והמשוררים וזכר גם כן שעל כל משמר ומשמר היה ראש המשמר להשגיח על המשמר שלו. התועלת השלישי הוא להודיע שהכוונה במועדים הוא לעסוק בהם בתורה כי אז העם פנויים ממלאכה ויתכן להם זה ושהוא ראוי שישימו קצת היום בתור' ובקצתו יתענגו וישמחו לכבוד יום וב כי זה ממה שיתישרו בו לעמוד על מה שכונה התורה בענין המועדים. ולזה זכר שעזרא הסופר קרא בתורה נגד כל העם בראש השנה מאור הבקר עד מחצית היום ומחצית היום והלאה צוה שילכו לאכול ולשתות ולשמוח. ושישלחו מנות לאין נכון לו למען ישמחו העניים גם כן בשמחת יום טוב. ולהעיר גם כן שהוא ראוי לקרא התורה ביום טוב זכר כי בחג הסכות קראו בתורה בכל יום ויום. התועלת הרביעי הוא להודיע שדבר שבקדושה לא יתכן שיהיה בפחות מעשרה. ולזה זכר כי מפני שהיה עזרא עומד במגדל עץ עשו לדבר כדי שיהיה גבוה על העם וישמעו כלם דבריו והיה המגדל ההוא חולק רשות לעצמו הנה הוכרחו לעלות שם עמו אנשים מימינו ומשמאלו כדי שלא יאמרו דבר שבקדושה בפחות מעשרה. התועלת החמישי הוא להודיע שהוא ראוי בעת קריאת התורה שיטו כל העם אזניהם אל דברי התורה. ולזה הוא מבואר שאין ראוי שידברו כלל אבל ישמעו דברי התורה ויבינום כפי כחם. ולזה אמר שכאשר קרא עזרא בספר התורה היו אזני כל העם אל ספר התורה ושכאשר פתח עזרא הספר עמדו כל העם במקומם כדי שיהיו יותר מוכנים להטות אזניהם אל הדברים. ר"ל שאם היו מתנועעים והולכים זה פה וזה פה היתה מתבלבלת להם שמיעת הדברים. התועלת הששי הוא להודיע שהקורא בתורה הוא ראוי שיברך קודם הקריאה. ולזה זכר

שכבר ברך עזרא את ה' האלהים אחרי זכרו פתיחת עזרא הסופר את ספר התורה ומזה יתבאר שהוא ראוי יותר שיברכו לאחריה כי אז הגיע התועלת ממצות הקריאה וזה יתבאר מברכת המזון שחייבה התורה בה אחר האכילה והשביעה כי אז הגיעה ההנאה לא קודם זה. התועלת השביעי הוא להודיע שהשומע ברכה מפי המברך הראוי לברך צריך לענות אמן. ולזה זכר שכאשר ברך עזרא את ה' האלהים ענו כל העם אמן. התועלת השמיני הוא להודיע שכאשר היה שם מי שיקרא בתורה בצבור ראוי שיהיה שם מי שיבין הדברים ההם לעם ויבארם להם. ולזה זכר שכבר היו שם רבים מבינים את העם לתורה והעם על עמדם לשמע דברי המבארים במה שקרא עזרא בספר התורה ושהם קראו בספר בתורת האלהים מפורש ושום שכל והבינו העם בתארי המקרא איך יתישר לעמוד מצורת הקריאה על כונת הכתוב. התועלת התשיעי הוא להודיע שאין ראוי לבכות ולהתאבל במועדים. אבל ראוי לשמוח בהם שמחת ה' לא שמחה מישרת לסור מאחרינו. ולזה אמר נחמיה לישראל היום קדוש הוא לה' אל תתאבלו ואל תבכו ואמר להם אכלו משמנים ושתו ממתקים ושלחו מנות לאין נכון כי קדוש היום לאדונינו ואל תעצבו כי חדות ה' היא מעוזכם. התועלת העשירי הוא להודיע כי סכוך הסוכה ראוי שיהיה מעצים תלושים עם עלים וראוי שיבחרו יפי העלים וטובי הריח לפי מה שאפשר. וזה למדנו מאמרו צאו ההר והביאו עלי זית ועלי עץ שמן ועלי הדם ועלי תמרים ועלי עץ עבות לעשות סכות ככתוב. וזה אמנם הוא למצוה מן המובחר כי התורה לא דקדקה בנוי וטוב הריח. אבל אמרה בסכות תשבו מכל מקום וכבר בארנו שם מה הם הדברים שיתכן להיות מהם סכך. התועלת האחד עשר הוא להודיע שאין ראוי לעשות סוכה כי אם במקום מגולה לא בתוך הבית. ולזה זכר שכבר עשו להם סוכות איש על גגו ובחצרותיהם ובחצרות בית האלהים וברחובות העיר. התועלת השנים עשר הוא להודיע שהחוטא בשובו אל ה' ראוי שיכנע לבבו ויהיה נשבר ונדכה בשיצער עצמו בצום ובלבישת שקים ומה שידמה לזה ויתודה חטאו. ולזה ספר שכאשר שבו ישראל מחטאתם במה שהתחתנו עם גויי הארצות הנה נאספו ישראל בצום ובשקים ואדמה על ראשם ונבדלו מגויי הארצות אשר התחתנו בהם והתודו על חטאתיהם וגם על עונות אבותיהם אשר עליהם גם כן היה חרון אף ה' עליהם. והנה היה התועלת בהתודותם על עונות אבותיהם להעיר לבם כי על רוב חטאיהם נפלו ברעה אשר נפלו בה ומזה נתישרו לתת אל לבם לכרות ברית עם ה' ללכת בתורתו כמו שנזכר בזה הספור בסוף הדברים שנאמרו בזה הצום. התועלת השלשה עשר הוא להודיע כי ביום הצום ראוי לקרוא בתודה ברביעית היום הראשון ולהתודות לה' יתברך ולהשתחות לו ברביע האחרון כי אז הוא בצער גדול ותהיה מפני זה תפלתו יותר נשמעת ובמה שבין אדם יפשפש במעשיו לתקן עותתו. ולזה ספר כי ביום הצום קראו בספר התורה רביעית היום ורביעית היום התודו והשתחוו לה' אלהיהם. והתבאר שזה הרביעית היה האחרון מן היום ממה שאמרו בסוף אלה הדברים ובצרה גדולה אנחנו. התועלת הארבעה עשר הוא להודיע כי כשהיו אומרים ברכו במקדש היו אומרים ברכו את ה' אלהיכם מן



העולם ועד העולם וברכו שם כבודו ומרומם על כל ברכה ותהלה והם היו עונין ברוך ה' אלהינו מן העולם ועד העולם וברוך שם שם כבודו ומרומם על כל ברכה ותהלה. ולזה ספר אמרו קומו ברכו את ה' אלהיכם מן העולם ועד העולם וגו'. התועלת החמשה עשר הוא להודיע שאין נמצא יתכן שיקרא בשם יו"ד ה"א וא"ו ה"א זולתי ה' יתברך וכבר בארנו שהענין הוא כן בבאורנו למה שאחר הטבע ובמאמר החמישי מספר מלחמות ה'. ולזה אמר אתה הוא ה' לבדך. התועלת הששה עשר הוא להודיע שה' יתברך שברא העולם בכללו הוא מעמיד אותו תמיד ונותן חיים וקיום לכל מה שיחיה ויתקיים לא כמו הענין בפועלים אשר בכאן שלא יצטרכו להם פעולותיהם אחר שפעלו אותם וזה כי התנועה אשר לצבא השמים אשר שמה ה' יתברך כלי לקיום כל אלו הדברים לא תהיה אלא מפני היותם משתחווים לה' יתברך. ר"ל כי מפני חשקם למה שציירו מעצם נימוס הנמצאות המושכל וסדרם וישרם אשר בנפש ה' יתברך יהיו נכספים להתנווע בתנועה המתחייבת מעצם הציור ההוא אשר מהתנועה ההיא יושפעו הרבה מהדברים אשר בכאן כמו שיסד להם ה' יתברך ביום הבראם. ולזה אמר ואתה מחיה את כלם וצבא השמים לך משתחווים. התועלת השבעה עשר הוא להודיע כי האותות והמופתים ששם ה' יתברך בפרעה ובכל עבדיו ובכל עם ארצו היה להועיל לישראל והוא שידעו כי הוא ה' ולא היה בו עול כנגד המצרים אף על פי שהקשה ה' יתברך רוח פרעה ואמץ את לבבו כי כבר ידע ה' יתברך כי הרשיעו מאד פרעה ועמו לעשות כנגד ישראל. ולזה נתחייבו לפול בזה העונש ורצה ה' יתברך שיגיע ממנו תועלת לישראל שידעו כי הוא ה'. ולזה אמר ותתן אותות ומופתים וגו'. התועלת השמונה עשר הוא לפרסם עוצם חסדי ה' יתברך לישראל בעבור בריתו עם האבות וזה שכבר ראה עניי במצרים ושמע צעקתם על ים סוף עם היותם בלתי ראויים אז מצד עצמם שתדבק בהם אז ההשגחה האלהית אך היה זה מצד בריתו עם האבות כמו שנזכר בתורה ואחרי כן הישירים ה' יתברך לעבודתו באופן נפלא מצד האותות והמופתים שהרבה להם במצרים ועל הים ובמדבר ובמעמד הר סיני ובתורתו השלמה ששמעו שם קצתה מפי ה' יתברך בקול ההוא הנפלא וקצתם מפי משה ועם כל זה הפליגו לחטוא תכף ועשו להם מסכה ולא עזבם עם כל זה במדבר אבל דבקה בהם השגחתו לכלכלם שם על דרך המופת וגם בדבר המרגלים מרו ועצבו את רוח קדשו והאריך ה' יתברך ענשם עד שלמות ארבעים שנה לחמול עליהם לפי מה שאפשר ותוך זה הזמן עשה להם מופתים עצומים על צד החנינה ועל צד התוכחת למען ייראו את ה' לטוב להם. וכאשר נתישרו ליראת ה' הדור הבא אחר דור המדבר נתן לפניהם מלכים אדירים ונתן ארצם נחלה לישראל עמו ולא ארך הזמן ושבו לחטוא שמנו ובעטו בה' יתברך ונתנו ביד אויביהם ובשובם נתן להם ה' יתברך מושיע וכן התמיד פעמים רבות גם אחרי כן בעת מלכיהם מרדו בה' יתברך ועזבו כל תורתו ושלח להם ה' יתברך את עבדיו הנביאים יום השכם ושלוח והעידו בהם להודיעם הרע הנפלא שיקרה להם אם לא יסורו מדרכם הרעה והנה האריך להם ה' יתברך זה מאד עד שראה שלא היתה בהם תקוה שישובו מדרכם הרעה ואז נפלו ברע בהדרגה עד שגלו

מן הארץ במעלם וגם שם לא עזב חסדו מהם. אבל היו עיניו בהם לשמרם מהכליון בהיותם בארץ אויביהם וזה כלו ממה שיישיר שומעי אלו הדברים להכנע לעבודת ה' יתברך. ולזה כרתו כלם ברית עם ה' יתברך ללכת בתורתו ולקיים המצות אשר עזבו עד שכמעט נשכח זכרם מהם. התועלת התשעה עשר הוא להודיע שעבודת קצת הלויים היתה בשיר להודות לה'. ולזה היו שם משמרות ממונות על זה כאמרו והלויים ישוע בנוי וגוי' (לעיל י"ב י") ואמר גם כן וראשי הלויים חשביה וגוי' (שם כ"ד) משמר לעומי משמר וכבר בארנו זה גם כן מדברי התורה אלא שהוא יותר מבואר בזה המקום ובספר דברי הימים. התועלת העשרים הוא להודיע שקדוש חומת ירושלים ראוי שיהיה בתודות ושיר. (בשני משבועות דף י"ד). התועלת העשרים ואחד הוא להודיע שאסור לקנות ולמכור בשבת ואף על פי שאינה מלאכה כי זה אולי יביא לעשות מלאכה ולזה אמר נחמיה לחורי יהודה שהם מחללים את יום השבת מפני קנותם ומכרם בשבת. ולזה צוה לסגור שערי ירושלים ביום השבת כדי שלא תבא שם שום סחורה בשבת לשמור ישראל מהכשל בזה. והנה זה האסור הוא מדברי סופרים לעשות משמרת למשמרת התורה. התועלת העשרים ושנים הוא להודיע שיש לדיין לענוש לפי שעה יותר מהשעור שיתחייב מצד התורה. ולזה ספר כי נחמיה הריב עם המתחתנים בגויי הארצות וקלל קצתם וקצתם הלכה ומרט שערים. ואם אין הקללה והמריטה ראויה לפי מה שהטילה התורה מהעונשים על זה. אך עשה זה נחמיה להוראת שעה מפני שהיה הדור פרוץ בזה. ולזה רצה להוכיחם בזה האופן גם השביעים באלהים שלא יעשו ככה לזאת הסבה. התועלת העשרים ושלושה הוא להודיע שעור זאת העבירה עד היכן הוא מגיע. ד"ל ההתחתן בגוים. והוא שגם שלמה שהיה נביא ואהוב מאד לאלהים החטיא אותו ההתחתן בגוים ואף על פי שכבר נתגיירו עד שכבר היה זה החטא סבה להגלות ישראל מעל אדמתם כי זה היה סבה להתחלק המלוכה והחלק המלוכה היה סבה להעשות עגלי הזהב אשר היה סבה בסוף הענין להכרית ישראל מעל אדמתם ויהודה ובנימין עמם כי למדו מלכי יהודה ממלכי ישראל לעשות הרע בעיני ה'. ולזה אמר הלא על אלה חטא שלמה מלך ישראל וגוי'. התועלת העשרים וארבעה הוא לפרסם מה שהיה באלו הפעולות שעשה נחמיה מהשלמות והטוב כי הוא השלים בנין ירושלים בזה האופן הנפלא שקדם אשר היה בו מהחסידות והטוב מה שלא יעלם והעמיד עבודת בית המקדש באופן שלם בדרך שלא תשכח העבודה ונקה ישראל מכל סיג ועון כיד אלהיו הטובה עליו. ולזה אמר במקום מקום מאלו הפעולות זכרה לי אלהי לטובה למשוך לב האנשים להדמות פעולתיהם לפעולותיו. ובכאן נשלם ביאור זה הספר והיתה השלמתו בירח אדר שני של שנת תשעים ושמנה לפרט האלף הששי ליצירה. יתברך ויתעלה יוצר הכל אשר עזרני ברחמי וברוב חסדיו על כל ברכה ותהלה

אא"ס. תם ונשלם : (רלב"ג)